

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГРАБ АНДРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.35:35.08

**ДИСЕРТАЦІЯ
КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ**

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А. В. Граб

Науковий керівник:

Дудоров Олександр Олексійович,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Греб А. В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення.

– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України, Київ, 2025.

Дисертаційна робота є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень, в якому проблеми кримінальної відповідальності за незаконне збагачення і підстави такої відповідальності (ст. 368-5 КК України) розглянуто з урахуванням здобутків правничої науки, новітньої правозастосовної практики та останніх змін антикорупційного законодавства. У дисертації обґрунтовані теоретичні положення і висновки, що мають важливе значення для розвитку кримінально-правової науки, а також для тлумачення, застосування і вдосконалення положень як КК України, так і інших нормативно-правових актів.

Перший розділ дисертації присвячено висвітленню загальних (вихідних) засад дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. З'ясовано наявний в Україні стан теоретичної розробленості проблем, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, що уможливило виокремлення трьох етапів у відповідних наукових розвідках із притаманним їм колом (переліком) досліджуваних питань. Проаналізовано розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення, що дало змогу запропонувати таку періодизацію: 1-й етап (2012 – 2019 рр.) – тривав від моменту, коли КК України було доповнено ст. 368-2, і до моменту, коли остання була визнана неконституційною; 2-й етап (2019 р. – до сьогодні) – триває від моменту визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України, та доповнення КК України новою ст. 368-5 «Незаконне збагачення» і

дотепер. Розкрито міжнародно-правовий і порівняльно-правовий аспекти кримінально-правової протидії незаконному збагаченню, у межах чого зокрема проаналізовано підходи до розуміння незаконного збагачення як конвенційного злочину, пов'язаного із зобов'язанням України виконати положення ст. 20 Конвенції ООН проти корупції. Показано, що включення ст. 368-5 до КК України стало результатом як виконання міжнародних зобов'язань, так і внутрішнього запиту на дієвий механізм протидії латентній корупції. Виокремлено спільні та відмінні риси криміналізації незаконного збагачення в зарубіжних правових системах, узагальнено практику органів конституційного контролю різних країн щодо з'ясування питання про конституційність кримінально-правових заборон, присвячених відповідальності за незаконне збагачення. Доведено, що вказані заборони, хоч і розроблені на основі Конвенції ООН проти корупції, мають особливості в кожній країні, і на сьогодні відсутній єдиний загальновизнаний підхід до їх (особливостей) закріплення у національному кримінальному законодавстві, який би однозначно убезпечив відповідні заборони від подальших змін або раз і назавжди розв'язав всі пов'язані з ними питання.

У другому розділі дисертації досліджено об'єктивні та суб'єктивні ознаки незаконного збагачення, розглянуто особливості його співвідношення із суміжними складами кримінальних правопорушень, висвітлено інші проблемні питання кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України.

Розкрито зміст родового, основного безпосереднього, додаткового обов'язкового та факультативного об'єктів незаконного збагачення. Показано, що чинна редакція ст. 368-5 КК України уможлиблює відповідальність належного суб'єкта і тоді, коли той незаконно набув активи не у корупційний спосіб, а це частково (а) «підважує» призначення досліджуваної заборони як засобу кримінально-правової протидії латентній корупції і (б) не узгоджується з правовою визначеністю як складником

верховенства права. Висловлено думку про те, що позначена проблема на практиці може бути вирішена у спосіб застосування кримінально-правової норми про малозначність. Доведено, що предикатна щодо незаконного збагачення поведінка – це протиправні діяння саме і тільки належного суб'єкта незаконного збагачення; інше тлумачення ст. 368-5 КК України означатиме порушення принципу особистої (персональної) відповідальності у кримінальному праві України.

Обґрунтовано оптимальність чинного кількісного критерію активів як предмета незаконного збагачення і відсутність підстав для його зменшення. Показано, що відсутність часового орієнтира в ст. 368-5 КК України, на який мала б зважати сторона обвинувачення при обчисленні періоду набуття активів належного суб'єкта для встановлення в його діях складу незаконного збагачення, не перешкоджає його викриттю та, як показує судова практика, є радше не недоліком, а перевагою чинної редакції досліджуваної кримінально-правової заборони.

Уточнено зміст поняття «набуття активів» та запропоновано його тлумачення, зокрема, з урахуванням практики ВАКС. Розкрито зміст поняття «доручення» та доведено, що у разі набуття активів іншою особою за дорученням особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, для кваліфікації діяння як незаконного збагачення достатнім є встановлення фактичного впливу суб'єкта злочину на володільця активів, підтвердженого сукупністю непрямих доказів.

Обґрунтовано неможливість співучасті загальних суб'єктів в опосередкованому незаконному збагаченні. Наголошено на необхідності виключення з п. 2 примітки ст. 368-5 КК України формулювання «якщо доведено» як такого, що дублює загальні процесуальні приписи і суперечить вимогам ч. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З'ясовано, що чинна редакція ст. 368-5 КК України необґрунтовано звужує коло спеціальних суб'єктів, виключаючи з нього осіб, перерахованих у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції». Обґрунтовано необхідність законодавчого закріплення конкретного часового проміжку (три роки після звільнення або припинення діяльності), протягом якого кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення поширюватиметься і на осіб, що припинили виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Доведено наявність невизначеності при встановленні суб'єкта незаконного збагачення через помилкове посилення на ст. 368-5 КК України в примітках статей 364, 368 КК України, через що зазначені посилення слід виключити.

Показано, що проблематику співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів кримінальних правопорушень доцільно розділити на три складові: а) концепція співвідношення в межах принципу *non bis in idem* (наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України); б) концепція складів суміжних кримінальних правопорушень за наявності розмежувальної ознаки (наприклад, ст. ст. 209, 212 КК України); в) концепція, у межах якої склади кримінальних правопорушень не визнаються ні суміжними, ні такими, що мають відношення до принципу *non bis in idem*, ні такими, що перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм (наприклад, ст. ст. 366-2, 366-3 КК України). Встановлено, що лише склади кримінальних правопорушень, передбачених статтями 209 і 212 КК України, є підстави вважати суміжними, а незаконне збагачення не слід визнавати вторинним злочином.

Третій розділ дисертації присвячено висвітленню окремих кримінально-правових наслідків незаконного збагачення.

Запропоновано посилити превентивний потенціал санкції ст. 368-5 КК України у спосіб збільшення максимального строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до п'яти років і доповнення її конфіскацією майна як

факультативним додатковим покаранням, що особливо актуально в умовах воєнного стану.

Аргументовано, що взаємовиключний характер процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України дозволяє штучно уникати кримінальної відповідальності за рахунок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів, а тому потребує законодавчого усунення. Показано, що відмежування вказаних проваджень на основі єдиного кількісного (вартісного) критерію є сумнівною новелою українського законодавця, особливо на фоні релевантного зарубіжного досвіду. Запропоновано конкретні законодавчі зміни для реалізації авторської ідеї усунення взаємовиключного характеру відповідних (кримінального та цивільного) проваджень.

Доведено, що виважене застосування угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення (разом із можливістю призначення більш м'якого покарання за ст. 69-2 КК України або звільнення від відбування покарання з випробуванням за ст. 75 КК України) є дієвим інструментом для пришвидшення судочинства, економії державних ресурсів, ефективної протидії корупції із забезпеченням при цьому принципу індивідуалізації покарання.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, корупція, незаконне збагачення, корупційне кримінальне правопорушення, кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності, принцип правової визначеності, спеціальний суб'єкт, декларування недостовірної інформації, фінансовий контроль, неправомірна вигода.

ABSTRACT

Hrab A. V. Criminal liability for illicit enrichment. – Qualifying scientific work on the rights of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in specialty 081 «Law». – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2025.

This dissertation presents one of the first comprehensive monographic studies in Ukraine addressing the issues of criminal liability for illicit enrichment (Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine) in light of the latest achievements of legal science, current law-enforcement practice, and recent amendments to anti-corruption legislation. The research substantiates theoretical propositions and conclusions that are important for the development of criminal law science, as well as for the interpretation, application, and improvement of the provisions of the Criminal Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, and other legal acts.

Chapter one provides the general (foundational) framework for studying criminal liability for illicit enrichment. The existing state of theoretical research on this issue in Ukraine is analyzed, allowing the author to distinguish three stages of scholarly inquiry with their characteristic scope of examined questions. The evolution of Ukrainian criminal legislation on liability for illicit enrichment is reviewed, enabling the following periodization: the first stage (2012–2019) – from the introduction of Article 368-2 into the Criminal Code of Ukraine to its declaration as unconstitutional; the second stage (2019 – present) – from that declaration to the adoption of the new Article 368-5 «Illicit Enrichment», which remains in force today. The dissertation further explores the international-legal and comparative-legal dimensions of combating illicit enrichment, including approaches to understanding it as a conventional offence related to Ukraine's obligation to implement Article 20 of the UN Convention against Corruption. It

demonstrates that the inclusion of Article 368-5 into the Criminal Code resulted both from the fulfillment of international obligations and from an internal demand for an effective mechanism against latent corruption. Common and distinctive features of criminalization in foreign jurisdictions are identified, and the practice of constitutional courts in assessing the constitutionality of illicit enrichment provisions is summarized. It is proven that, although based on the UN Convention against Corruption framework, such prohibitions vary by country, and no universally recognized legislative model currently exists that would fully safeguard them from future amendments or resolve all related issues once and for all.

The second chapter examines the objective and subjective elements of illicit enrichment, its correlation with related criminal offences, and other problematic issues of qualification under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine.

The dissertation clarifies the content of the generic, primary direct, additional mandatory and optional objects of illicit enrichment. It shows that the current wording of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine allows liability even when a person acquires assets illegally but not through corruption-related means. This (a) partially undermines the purpose of the norm as a criminal-law tool against latent corruption and (b) contradicts the principle of legal certainty as an element of the rule of law. It is suggested that this issue may be resolved in practice through the application of the criminal law norm of insignificance. It is argued that predicate conduct in relation to illicit enrichment refers exclusively to unlawful acts committed by a person authorized to perform state or local government functions; any other interpretation would violate the principle of personal criminal liability in Ukrainian law.

Current research substantiates the adequacy of the existing quantitative threshold for assets as the subject of illicit enrichment and rejects any grounds for its reduction. It further shows that the absence of a temporal reference point in Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine does not hinder the detection of

illicit enrichment and, according to judicial practice, is rather an advantage of the current wording.

The concept of «acquisition of assets» is refined with reference to the case law of the High Anti-Corruption Court of Ukraine (HACC). The notion of «on behalf of» is clarified, and it is demonstrated that when assets are acquired by another person on behalf of an official, the establishment of the official's factual control over such assets – confirmed by a set of indirect evidence – is sufficient for qualification as illicit enrichment.

Participation of general subjects in indirect illicit enrichment is rejected. The phrase «if proven» in Note 2 to Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine should be removed, as it duplicates general procedural principles and contradicts Article 7 § 1 of the European Convention on Human Rights.

It is shown that the current wording of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine unjustifiably narrows the circle of special subjects by excluding persons listed in subparagraph (a) of paragraph 2 of part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine «On Prevention of Corruption». The author recommends extending criminal liability to former officials for three years after leaving office. Technical inconsistencies in the notes to Articles 364 and 368 of the Criminal Code of Ukraine, which incorrectly refer to Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine, should also be corrected.

Relations between illicit enrichment and neighbouring offences are examined in three aspects: 1) within the principle of non bis in idem (e.g., Articles 191 § 2, 364, 368 of the Criminal Code of Ukraine); 2) as related but distinguishable offences (e.g., Articles 209, 212 of the Criminal Code of Ukraine); 3) as offences neither related nor in competition (e.g., Articles 366-2, 366-3 of the Criminal Code of Ukraine). It is concluded that only the offences under Articles 209 and 212 of the Criminal Code of Ukraine may be regarded as related, while illicit enrichment should not be considered a derivative crime.

Chapter three explores the criminal-law consequences of illicit enrichment.

The author proposes strengthening the preventive potential of Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine by increasing the maximum term of the additional punishment of disqualification (prohibition to hold certain positions or engage in certain activities) to five years and supplementing the sanction with confiscation of property as an optional additional punishment, especially relevant under martial law conditions.

Attention is drawn to the mutually exclusive nature of criminal proceedings under Article 368-5 of the Criminal Code of Ukraine and civil proceedings under Article 290 of the Civil Procedural Code of Ukraine enables artificial avoidance of criminal liability through parallel civil forfeiture cases, and thus requires legislative correction. The differentiation of these proceedings based solely on a quantitative (value-based) criterion is deemed a questionable legislative innovation, particularly in light of comparative experience. Specific legislative amendments are suggested to remove mutual exclusivity between criminal and civil proceedings.

Prudent use of plea agreements in criminal proceedings for illicit enrichment, combined with possible application of Articles 69-2 and 75 of the Criminal Code of Ukraine, proves to be an effective instrument for expediting adjudication, saving state resources, and strengthening anti-corruption efficiency while preserving the principle of individualized punishment.

Keywords: criminal liability; corruption; illicit enrichment; corruption criminal offence; criminal offenses in the field of official activity; principle of legal certainty; special subject; false asset declaration; financial control; illegal benefit.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Граб А. В. Дотримання принципу презумпції невинуватості під час застосування кримінально-правової заборони, присвяченої незаконному збагаченню. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1 (120). С. 202–212.

2. Граб А. В. Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 335–340.

3. Граб А. В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення «колишніх функціонерів». *Юридичний вісник*. 2024. № 3. С. 87–100.

4. Граб А. В. Співвідношення незаконного збагачення зі складами інших кримінальних правопорушень: у пошуках нового погляду на стару проблему. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 313–322.

5. Граб А. В. Про співвідношення кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, та інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави: сучасний стан і перспективи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 2. С. 119–128.

6. Граб А. В. Особливості застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру у провадженнях щодо незаконного збагачення (на підставі угоди про визнання винуватості). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 91: ч. 4. С. 36–47.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Граб А. В. Міжнародно-правовий аспект незаконного збагачення. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2023 р.)*. Київ, 2023. С. 234–237.

8. Граб А. В. Конституційність кримінально-правової заборони, присвяченої незаконному збагаченню (порівняльно-правовий аспект). *Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри (IV Яценківські читання): збірка тез наук.-практ. конф.* (м. Київ, 26 груд. 2023 р.). Київ, 2023. С. 62–67.

9. Граб А. В. До питання суб'єктивної сторони незаконного збагачення. *Азовські правові читання: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 17–18 трав. 2024 р.). Запоріжжя, 2024. С. 61–65.

10. Граб А. В. Дотримання суспільного інтересу при затвердженні угоди про визнання винуватості в кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Київ, 16 трав. 2025 р.). Київ, 2025. С. 252–258.

11. Граб А. В. Набуття активів у власність за дорученням як одна із форм об'єктивної сторони незаконного збагачення. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Хмельницький, 30 трав. 2025 р.). Хмельницький, 2025. С. 21–23.

12. Граб А. В. Окремі аспекти додаткового покарання за незаконне збагачення у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 10 лип. 2025 р.). Харків, 2025. С. 325–334.

13. Граб А. В. Конфіскація майна як не обов'язкове додаткове покарання за незаконне збагачення: *de lege ferenda. IUS PUNIENDI: голоси епох в суголоссі днів – до 85-річчя від дня народження проф. М. І. Панова (in memoriam): матеріали круглого столу* (м. Харків, 27 верес. 2025 р.). Харків, 2025. С. 298–304.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	15
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ.....	32
1.1. Стан дослідження проблем, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, у вітчизняній юридичній літературі.....	32
1.2. Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення.....	48
1.3. Міжнародно-правовий і порівняльно-правовий аспекти кримінально-правової протидії незаконному збагаченню.....	60
Висновки до розділу 1.....	82
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ» ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....	87
2.1. Об'єктивні ознаки незаконного збагачення.....	87
2.2. Суб'єктивні ознаки незаконного збагачення.....	119
2.3. Співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів кримінальних правопорушень.....	147
Висновки до розділу 2.....	160
РОЗДІЛ 3. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ.....	164
3.1. Проблеми караності незаконного збагачення.....	164
3.2. Окремі аспекти кримінально-правового заохочення щодо осіб, які вчинили незаконне збагачення.....	198

Висновки до розділу 3.....	208
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	219
ДОДАТКИ.....	259

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

БАКС	Вищий антикорупційний суд
ВНА	визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави
ВРУ	Верховна Рада України
ГНЕУ ВРУ	Головне науково-експертне управління Апарату Верховної Ради України
ЗУ	Закон України
ЗУ від 14.10.2014 р.	Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року
ЗУ від 31.10.2019 р.	Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року
ЗУ від 29.10.2024 р.	Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України щодо вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень та кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією» від 29 жовтня 2024 року
ЗУ від 17.06.2025 р.	Закон України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» від 17 червня 2025 року

ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
ЄКПЛ	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод
КАСЗБК	Конвенція Африканського союзу щодо запобігання та боротьби з корупцією
КК України	Кримінальний кодекс України
к. пр.	кримінальне (кримінальні) правопорушення
КООНПК	Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції
КПК України	Кримінальний процесуальний кодекс України
КСУ	Конституційний Суд України
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
МАКПК	Міжамериканська конвенція проти корупції
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
НМДГ	неоподаткований мінімум доходів громадян
ОУВФДМС	особа (особи), уповноважена (уповноважені) на виконання функцій держави або місцевого самоврядування
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ППВСУ	постанова Пленуму Верховного Суду України
Рішення КСУ від 26.02.2019 р.	Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 у справі № 1-135/2018
ЦК України	Цивільний кодекс України
ЦПК України	Цивільний процесуальний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Питання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні тісно пов'язані з проблемою корупції, яка продовжує становити істотну загрозу будь-яким демократичним перетворенням як в Україні, так і за її межами. Зокрема, за результатами національного репрезентативного опитування, 91,4% населення вважають, що в 2024 р. корупція дещо або дуже поширена в Україні [117]. У 2024 р. Україна отримала 35 балів зі 100 можливих у Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index), посівши 105-те місце зі 180 країн за цим показником і набравши 10 балів з 2013 р. [94]. Попри повільне, але стабільне зростання як для держави, що декларує євроінтеграційні амбіції, перебування в згаданому рейтингу поруч із Марокко, Лесото, Домініканською Республікою, Сербією та Непалом є посереднім результатом. Особливо турбує таке негативне явище як корупція, на тлі тих викликів, які постали перед Україною, яка бореться з воєнною агресією РФ.

Вважається, що основна ідея виокремлення кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, полягає в необхідності її існування як елемента завершального рубежу кримінально-правового забезпечення протидії корупції та переорієнтації правоохоронних органів з доказування вчинення конкретного корупційного вчинку на викриття факту незаконного збагачення. Досліджувана заборона мала зіграти роль одного з дієвих засобів протидії латентній корупції, бо покликана забезпечити реагування на наявність у відповідного суб'єкта майна, походження якого не можна пояснити законними джерелами. Соціальна необхідність існування аналізованої заборони вбачається в тому, що вона «перекриває» шляхи уникнення відповідальності за корупційні кримінальні протиправні посягання, доказування яких є складним [157, с. 1168]. Сказане підкріплюється Антикорупційною стратегією на 2021–2025 рр.

(затвердженою ЗУ від 20.06.2022 р.), у Розділі 1 якої до основних принципів антикорупційної політики на 2021–2025 рр. віднесено забезпечення невідворотності юридичної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією правопорушення, що створює додатковий стримувальний ефект для всіх суб'єктів правовідносин.

На практиці, однак, запровадження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення стало серйозним випробовуванням для українського суспільства загалом і правової системи України зокрема.

Ст. 368-2 КК України неодноразово зазнавала змін, що призводило до зміни уявлень про суть передбаченого нею злочину та поширення неоднозначних тлумачень у теорії й на практиці. Згодом цю заборону було визнано (рішенням КСУ від 26.02.2019 р.) такою, що не відповідає Конституції України. Втім, органи конституційної юрисдикції деяких інших країн (зокрема, Аргентини, Французької Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдови, Киргизької Республіки) ухвалили за подібних обставин протилежні рішення, що потребує наукового осмислення.

Дослідження еволюції відповідної заборони в КК України свідчить про те, що законодавець продовжує перебувати у пошуку оптимальної моделі норми, яка б слугувала дієвим засобом кримінально-правовій протидії корупції і водночас корелювала з основоположними принципами національної правової системи та не створювала б конкуренції між нормами кримінального закону. Враховуючи досвід визнання ст. 368-2 КК України неконституційною, значну кількість пунктів у примітці ст. 368-5 КК України, що створює складнощі при її трактуванні, постає питання, чи вдалося уникнути порушення принципів правової визначеності, ясності і недвозначності чинної кримінально-правової заборони, на чому наголошував КСУ, визнаючи ст. 368-2 КК України неконституційною. Доволі поширеною серед фахівців є думка про те, що ст. 368-5 КК України лише завуальовує порушення конституційних принципів, згаданих у рішенні КСУ.

Статистичні дані, які періодично публікуються Офісом Генерального прокурора у звітах про к. пр., демонструють неоднозначну ситуацію. Йдеться про те, що за к. пр., передбачене ст. 368-5 КК України, по 2024 р. включно тільки по тринадцяти к. пр. особам було вручено повідомлення про підозру, при загальній кількості облікованих к. пр. – двісті двадцять чотири [91]. В той самий час звітність ВАКС демонструє, що з двох (станом на вересень 2025 р.) вироків, постановлених за ст. 368-5 КК України, перший було винесено тільки в 2024 р. [87], а другий – у першому півріччі 2025 р. [88], хоч кількість судових рішень загальних місцевих судів та ВАКС, які набрали законної сили у 2023 р. за корупційні та пов'язані з корупцією к. пр., стрімко зростає: засуджено 1 549 осіб, що на 40% більше порівняно з показниками 2021 та 2022 рр. [90, с. 125].

Одним із головних завдань пропонованого дослідження є пошук відповіді на питання, чи викликана така статистика недосконалістю ст. 368-5 КК України. Низький рівень зареєстрованих к. пр., відображений у статистичних даних, частково може бути зумовлений відсутністю належних теоретично-практичних рекомендацій щодо кримінально-правового реагування на випадки незаконного збагачення. Слід також з'ясувати, чи існує справжня потреба у кримінально-правовій забороні, присвяченій відповідальності за незаконне збагачення, особливо за умов, коли на противагу цій відповідальності виступає інститут ВНА як доволі дієвий (з урахуванням новітньої практики ВАКС) інструмент протидії незаконному збагаченню.

Переважна більшість наявних досліджень, присвячених незаконному збагаченню, здійснена через призму ст. 368-2 КК України, визнаної неконституційною. Кримінально-правові проблеми незаконного збагачення вивчали, зокрема, П. П. Андрушко, Л. П. Брич, А. А. Вознюк, Д. О. Гарбазей, О. О. Дудоров, К. П. Задоя, М. В. Кікалішвілі, В. М. Киричко, В. Н. Кубальський, Д. Г. Михайленко, В. О. Навроцький, М. А. Рубашенко,

Є. Л. Стрельцов, О. О. Титаренко, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблистий, Г. Л. Шведова та інші. Проте монографічне дослідження, присвячене кримінальній відповідальності за незаконне збагачення, передбачений ст. 368-5 КК України після внесених до неї змін на підставі ЗУ від 17.06.2025 р., на сьогодні відсутнє.

Можемо також констатувати, що кримінальна відповідальність за незаконне збагачення вже була предметом дослідження низки дисертаційних праць. Так, М. В. Кочеров захистив у 2013 р. роботу щодо відповідальності за незаконне збагачення з кримінально-правових та кримінологічних позицій. О. П. Деніга у 2015 р. присвятив увагу питанням кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення. Варто згадати дисертаційне дослідження О. І. Гузоватого щодо порівняльно-правового контексту кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, захищене у 2016 р. Важливою є робота І. М. Ясінь щодо кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення за законодавством України, захист якої відбувся у 2017 р. Далі було захищено дисертаційні праці, що стосуються вже чинної ст. 368-5 КК України, – йдеться про роботи Б. Г. Безгинського (2022 р.), І. В. Панаїда (2024 р.) та І. Б. Юрчишина (2025 р.). При цьому: 1) переважна більшість дисертаційних досліджень стосувалася «попередників» 368-5 КК України; 2) хоч і наявні серйозні напрацювання з тематики дисертаційного дослідження, чимало питань тлумачення, застосування і вдосконалення ст. 368-5 КК залишаються невирішеними, частково вирішеними або дискусійними; 3) існує потреба наукової оцінки практики притягнення осіб до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, яка нині формується на підставі ст. 368-5 КК України.

Актуальності обраній темі додає і та обставина, що своє бачення вирішення досліджуваної проблеми запропонувала робоча група з питань розвитку кримінального права Комісії з питань правової реформи при Президентові України, яка представила на суд правників підсумковий варіант

проекту нового КК України (контрольний текст проекту станом на 15.10.2025 р.). Оптимальність формулювань потенційного кримінального закону (ст. 9.5.11 «Незаконне збагачення» і ст. 9.5.1 «Значення термінів, вжитих у цьому Розділі», в якій розкриваються поняття законних активів (доходів) особи і набуття активів (доходів)), як й інші напрацьовані наукою пропозиції *de lege ferenda* у частині кримінально-правової протидії незаконному збагаченню, потребують теоретичного осмислення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане відповідно до положень: Цілей сталого розвитку України на період до 2030 р., затверджених Указом Президента України від 30.09.2019 р. 722/2019; Стратегії боротьби з організованою злочинністю, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.09.2020 р. № 1126-р; основних завдань з реалізації стратегічних цілей, передбачених Стратегією комунікації у сфері запобігання та протидії корупції, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23.08.2017 р. № 576-р; Концепції Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, ратифікованої Законом України від 21.11.2002 р.; Стратегічного плану розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка на період 2018–2025 рр., затвердженого рішенням Вченої ради Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 12.12.2022 р. (протокол № 6).

Мета дослідження полягає у комплексному розкритті проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення і підстави такої відповідальності та формулюванні на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства України (передусім кримінального) і практики його застосування.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- з'ясувати стан дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у вітчизняній юридичній літературі;
- дослідити розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення;
- проаналізувати міжнародно-правовий і порівняльно-правовий аспекти кримінально-правової протидії незаконному збагаченню;
- здійснити аналіз складу к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, висвітливши зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак, і розкрити особливості співвідношення незаконного збагачення із суміжними складами к. пр.;
- дослідити основні кримінально-правові наслідки незаконного збагачення, враховуючи проблеми караності й особливості застосування інших заходів кримінально-правового характеру;
- розробити та аргументувати пропозиції щодо вдосконалення КК України, інших законодавчих актів у частині відповідальності за незаконне збагачення і практики його застосування.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з кримінально-правовим забезпеченням протидії корупції.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за незаконне збагачення, передбачена ст. 368-5 КК України.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи стали філософський, загальнонауковий та спеціально-науковий підходи, які дали змогу забезпечити комплексний аналіз проблемних питань кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Застосування цих підходів зумовило вибір відповідних методів пізнання для досягнення поставлених мети і завдань:

1. Філософський підхід полягає у застосуванні таких методів:

- *діалектичного*, за яким суть і функціонування норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, її взаємозв'язок з іншими положеннями антикорупційного законодавства, а також практика

правозастосування розглянуті як динамічні явища, що перебувають у постійному русі та зміні. Це дало змогу проаналізувати феномен незаконного збагачення як комплекс взаємопов'язаних елементів, детермінованих суспільними відносинами, як з позицій *de lege lata* (з погляду чинного закону) так і *de lege ferenda* (з погляду бажаного закону) (у всіх підрозділах);

- *аксіологічного* – для виявлення соціальної цінності кримінально-правової норми про незаконне збагачення, а також визначення її ролі та місця в системі антикорупційного законодавства (у підрозділах 1.1, 1.2, 2.3);

- *антропологічного* – кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення розглянута з позиції її відповідності Конституції України та основоположним принципам правової системи нашої держави. Наголошено на необхідності паралельного застосування як кримінально-правових, так і цивільно-правових механізмів протидії незаконному збагаченню, що не суперечитиме принципу *non bis in idem* (передусім підрозділи 1.1–1.3, 2.3, 3.1).

2. Загальнонауковий підхід відображено з урахуванням специфіки застосування загальнонаукових методів (використаних в цій дисертації) до сфери кримінально-правових досліджень. Йдеться про такі методи:

- *абстрагування* – для виділення істотних ознак складу к. пр. «незаконне збагачення», його об'єктивної та суб'єктивної сторони, а також проблем відмежування від суміжних та інших складів к. пр. (передусім підрозділи 2.1–2.3);

- *індукції* – для встановлення загальних рис і закономірностей, що характеризують кримінальну відповідальність за незаконне збагачення в національному законодавстві та законодавстві інших країн (передусім підрозділи 1.2, 1.3);

- *аналізу та синтезу* – зміст досліджуваної заборони розглянутий як цілісне явище завдяки послідовному аналізу його структурних одиниць (елементів) і взаємозв'язків між ними. Синтез отриманих даних забезпечив

формулювання комплексних висновків з урахуванням історичного аспекту становлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, об'єктивних та суб'єктивних ознак складу к. пр., особливостей його кваліфікації тощо (здебільшого підрозділи 1.1, 1.3, 2.1–2.3);

- *системний* – дав змогу розглянути кримінальну відповідальність за незаконне збагачення як важливу складову у системі протидії корупції, обґрунтувати шляхи усунення виявлених прогалин і суперечностей у законодавстві та правозастосовній практиці щодо застосування ст. 368-5 КК України (в усіх підрозділах);

- *герменевтичний* – застосований під час з'ясування змісту та лексичних значень термінів і понять, використаних у КК України, інших національних та міжнародних нормативно-правових актах, що прямо чи опосередковано стосуються кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, або інших норм у сфері протидії корупції (в усіх підрозділах);

- *ідеалізації* – задля побудови оптимальної, на думку автора, моделі кримінально-правової протидії незаконному збагаченню в Україні та обґрунтування концептуальних пропозицій щодо внесення змін та доповнень до КК України, ЦПК України й ЗУ від 14.10.2014 р. (використано під час викладення положень наукової новизни, висновків до всіх розділів, загальних висновків до дисертації).

3. Спеціально-науковий підхід виявився у використанні специфічних для юридичних досліджень методів, з-поміж яких такі:

- *історико-правовий* – для з'ясування генези та етапів становлення та розвитку кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, еволюції відповідних правових норм у національному законодавстві та міжнародному праві (першочергово, але не тільки у підрозділах 1.1–1.3);

- *метод порівняльного правознавства* – використаний для зіставлення спільного та відмінного у законодавстві України та зарубіжних країн, щоб виявити кращі практики криміналізації незаконного збагачення. Також

проаналізовані рішення органів конституційного контролю низки країн, в яких норма про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення переглядалась на предмет її конституційності, задля з'ясування особливостей тлумачення конституційних принципів у контексті протидії вказаному делікту та їхнього впливу на формування національного законодавства (передусім підрозділи 1.2, 1.3);

– *догматичний метод* – у встановленні точного змісту та тлумаченні кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за незаконне збагачення, інших правових норм, а також у формулюванні теоретичних позицій щодо спірних питань практики застосування ст. 368-5 КК України (здебільшого у підрозділах 2.1–2.3, 3.1, 3.2);

– *формально-юридичний* – для дослідження юридичної конструкції складу аналізованого к. пр., розроблення пропозицій щодо його вдосконалення на підставі виокремлення та порівняння окремих норм чинного антикорупційного законодавства, а також проєктів законів України (зокрема, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2);

– *статистичний* – застосований при аналізі кількісних показників правозастосовної практики щодо незаконного збагачення, динаміки виявлення та розслідування таких к. пр. (підрозділи 2.1, 3.1);

– *вивчення правозастосовної практики* – при аналізі судової практики (включаючи рішення ВАКС, Верховного Суду) в аспекті виявлення складнощів у кваліфікації діянь, що відповідають ознакам незаконного збагачення, їх доказуванні (зокрема, за який саме період необхідно рахувати доходи відповідної особи для встановлення у її діяннях складу незаконного збагачення) та відмежуванні від суміжних складів к. пр. На підставі з'ясованих правозастосовних помилок сформульовано пропозиції щодо їх усунення (здебільшого у підрозділах 2.1–2.3, 3.1);

– *правового прогнозування* – для передбачення наслідків пропонованих змін до положень КК України, а також інших законодавчих актів, оцінки

їхнього впливу на правозастосовну практику та загальної ефективності протидії корупції (передусім у підрозділах 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, висновках до всіх розділів, загальних висновках до дисертації).

Вказані вище методи використано в їх взаємозв'язку, вони доповнюють один одного, що забезпечило комплексність та об'єктивність дисертаційного дослідження.

Емпіричну базу дослідження становлять: матеріали судової практики у кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення, які внесені до Єдиного державного реєстру судових рішень; узагальнення та постанови Верховного Суду; рішення ВАКС у справах про ВНА; звіти про к. пр. опубліковані Офісом Генерального прокурора; аналіз здійснення судочинства ВАКС у 2024 р. (як судом першої інстанції); рішення органів конституційного контролю низки країн щодо відповідності норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення національним конституціям; рішення ЄСПЛ, що стосуються криміналізації незаконного збагачення та захисту прав людини у цій сфері; результати загальнонаціональних соціологічних досліджень з питань протидії корупції; аналітичні матеріали, узагальнення та публічні звіти НАЗК.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних монографічних досліджень, в якому проблеми кримінальної відповідальності за незаконне збагачення і підстави такої відповідальності (ст. 368-5 КК України) розглянуто з урахуванням здобутків правничої науки, новітньої правозастосовної практики й останніх змін антикорупційного законодавства. У дисертації обґрунтовані теоретичні положення та висновки, що мають важливе значення для розвитку кримінально-правової науки, а також для тлумачення, застосування і вдосконалення положень законодавчих актів. У межах проведеного дослідження отримано науково-теоретичні і практичні

результати, які містять ознаки наукової новизни та відображаються у таких положеннях, а саме:

у перше:

– для протидії латентному незаконному збагаченню і забезпечення принципу правової визначеності доведено необхідність законодавчого закріплення у ст. 368-5 КК України конкретного часового проміжку (упродовж трьох років після звільнення або припинення діяльності), протягом якого дія цієї кримінально-правової заборони поширюватиметься й на тих осіб, які припинили виконання функцій держави або місцевого самоврядування;

– обґрунтовано необхідність виключення з п. 2 примітки ст. 368-5 КК України формулювання «якщо доведено» як такого, що дублює загальний принцип кримінального процесу щодо обов'язку доказування та суперечить вимогам ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, яка проголошує передбачуваність кримінального закону;

– з'ясовано, що ст. 368-5 КК України необґрунтовано звужує коло спеціальних суб'єктів незаконного збагачення, виключаючи осіб, визначених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., які прирівнюються до ОУВФДМС. Через це вказано на необхідність поширення дії вдосконаленої ст. 368-5 КК України на зазначену категорію осіб і водночас доведено недоцільність віднесення деяких інших категорій «прирівняних» осіб до суб'єктів незаконного збагачення;

– обґрунтовано необхідність законодавчого усунення як такого, що уможливорює уникнення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, взаємовиключного характеру кримінального провадження, здійснюваного за ст. 368-5 КК України, та цивільного провадження щодо стягнення необґрунтованих активів (ст. 290 ЦПК України). При цьому доведено, що відкриття цивільного провадження щодо ВНА у випадках, коли особі вже інкримінується порушення кримінально-правової заборони,

присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, не суперечитиме принципу *non bis in idem* і презумпції невинуватості. Для реалізації викладеного теоретичного підходу запропоновано не лише виключити п. 5 із примітки ст. 368-5 КК України, а й внести зміни до абз. 1 ч. 2 ст. 290, ч. 6 ст. 290 ЦПК України. Наголошено на необхідності збільшення строку позовної давності у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави до п'яти років (через внесення змін до ст. 258 ЦК України);

удосконалено:

- наукові підходи до кваліфікації незаконного збагачення та його відмежування від суміжних к. пр., згідно з якими: систематизовано особливості такого розмежування, зокрема, враховуючи необхідність дотримання принципу *non bis in idem*; склади лише к. пр., передбачених статтями 209 і 212 КК України, можуть розглядатись як суміжні щодо незаконного збагачення; останнє немає підстав вважати вторинним к. пр.;

- положення про оптимальність закріпленого в чинній редакції ст. 368-5 КК України кількісного параметру активів як предмета незаконного збагачення і, відповідно, про відсутність потреби у зменшенні мінімально визначеної різниці між вартістю набутих активів і законними доходами особи для настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення;

- пропозицію щодо збільшення максимального строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю за незаконне збагачення до п'яти років, що має бути відображено у санкції ст. 368-5 і ст. 55 КК України (у спосіб передбачення відповідного винятку для корупційних к. пр.);

- положення про доповнення санкції ст. 368-5 КК України конфіскацією майна як факультативним додатковим покаранням, що дозволить посилити превентивний ефект досліджуваної заборони, особливо в умовах воєнного стану;

– положення про доцільність доповнення диспозиції ст. 368-5 КК України вказівкою на умисність діяння;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні підходи щодо: визначення об'єктів к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України; визнання досліджуваної кримінально-правової заборони засобом протидії латентній корупції; можливості визнання малозначним незаконного збагачення, якщо предикатними стосовно нього виступили делікти, відмінні від к. пр.;

– наукові погляди на періодизацію розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення;

– уявлення про незаконне збагачення як конвенційний злочин, зокрема, з урахуванням: встановлення спільних і відмінних рис у розумінні цього делікту порівняно з відбитим у зарубіжному законодавстві; практики розгляду органами конституційного контролю інших країн справ щодо відповідності кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, основоположним конституційним принципам;

– підхід, відповідно до якого у випадку набуття у власність активів іншою фізичною або юридичною особою, якщо таке набуття було здійснено за дорученням ОУВФДМС, достатнім буде встановлення фактичного впливу спеціального суб'єкта на особу, яка формально володіє активами;

– положення про неможливість співучасті загальних суб'єктів к. пр. в опосередкованому незаконному збагаченні з урахуванням того, що відповідальність за таке збагачення *de lege lata* пов'язана не з фактичним діянням спеціального суб'єкта, а з доведеністю певних обставин, що виключає наявність умисної спільної діяльності, а також робить потенційне засудження загальних суб'єктів у цьому разі непередбачуваним у розумінні ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ;

– положення про те, що використаний у ст. 368-5 КК України зворот «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого

самоврядування» відображає прагнення законодавця запобігти корупції серед визначеного переліку посад, що загалом корелюється зі змістом ст. 20 КООНПК. Водночас аргументовано, що для усунення невизначеності при встановленні суб'єкта незаконного збагачення покликання на ст. 368-5 із приміток ст. 364, ст. 368 КК України слід виключити;

– доводи на користь того, що виважене застосування угод про визнання винуватості у кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України (разом із можливістю призначення більш м'якого покарання за ст. 69-2 КК України або звільнення від відбування покарання з випробуванням за ст. 75 КК України) є дієвим інструментом для пришвидшення судочинства, економії державних ресурсів, ефективної протидії корупції із забезпеченням при цьому принципу індивідуалізації покарання.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки, рекомендації та пропозиції можуть бути використані в:

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення як чинного кримінального законодавства України, так й інших нормативно-правових актів у сфері запобігання та протидії корупції (додатки А, В, Г, І);

– *науково-дослідній діяльності* – під час подальших досліджень проблем кримінальної відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією к. пр.;

– *правозастосуванні* – для здійснення відповідними суб'єктами правильної кваліфікації діяння, яке підпадає під ознаки складу к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, розмежування цього складу к. пр. з іншими кримінально караними деліктами;

– *освітньому процесі* – при викладанні навчальних дисциплін, а також підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, науково-практичних коментарів до КК України тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та пропозиції, отримані в ході дисертаційного дослідження, оприлюднені автором під час виступів на науково-практичних конференціях, серед яких: «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (м. Київ, 7–8 груд. 2023 р.); «Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри (IV Яценківські читання)» (м. Київ, 26 груд. 2023 р.); «Азовські правові читання» (м. Запоріжжя, 17–18 трав. 2024 р.); «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні» (м. Київ, 16 трав. 2025 р.); «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції» (м. Хмельницький, 30 трав. 2025 р.); «Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному науковому дискурсі» (м. Харків, 10 лип. 2025 р.); IUS PUNIENDI: голоси епох в суголоссі днів – до 85-річчя від дня народження проф. М. І. Панова (in memoriam) (м. Харків, 27 верес. 2025 р.)

Структура та зміст дисертації. Робота містить анотації, перелік умовних позначень, вступ, три розділи, що містять у собі вісім підрозділів, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг дисертації складає 283 сторінки, з яких основний текст – 202 сторінки, список використаних джерел – 40 сторінок (289 найменувань) і текст додатків – 25 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ

1.1. Стан дослідження проблем, пов'язаних із кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, у вітчизняній юридичній літературі

Корупція як негативне суспільне явище, що котрий рік поспіль продовжує залишатись на другому місці серед основних проблем для України (після збройної агресії Росії) [117], завжди має дві сторони – видиму і приховану. З одного боку, в ній наявна зовнішня форма вираження, бо вона завжди пов'язана з неправомірною вигодою, яку службовець отримує чи намагається отримати як плату за зловживання своїми службовими повноваженнями чи пов'язаними з ними можливостями. Утім, з іншого, корупція має і приховану форму, яка виражається у невідповідності доходів і видатків ОУВФДМС займаним посадам і виконуваним функціям.

Для того, щоб створити завершальний рубіж у протидії прихованій корупції, у КК України і було передбачено відповідальність за незаконне збагачення. Її завданням є ніщо інше, як підтримання прозорості поведінки публічних службових осіб (функціонерів) у спосіб, не пов'язаний з кримінальним переслідуванням конкретних корупційних вчинків. Увага натомість сконцентована на майні, яке належить відповідному суб'єкту та походження якого не вдається пояснити законними джерелами доходів (після того, як сторона обвинувачення доведе протилежне).

Кількість наукових досліджень кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, особливо після її закріплення в ст. 368-5 КК України, видається недостатньою. Аналіз цієї заборони є важливим в умовах системної протидії корупції та реалізації

державної політики у вказаній сфері, а також з огляду на ті зміни, яких постійно зазнає кримінальне законодавство, та з урахуванням того, наскільки значущою для України в сучасних умовах є протидія корупції.

На підставі ЗУ від 07.04.2011 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [198] КК України було доповнено ст. 368-2 «Незаконне збагачення». Прийняття цієї норми було обумовлене необхідністю виконання зобов'язань, взятих Україною у результаті підписання 11.12.2003 р. та ратифікації 18.10.2006 р. КООНПК, а саме її ст. 20 [105]. Україна вжила відповідні заходи та, як наслідок, у нашому КК з'явилась норма, присвячена відповідальності за незаконне збагачення. Втім, без змін ст. 368-2 КК України проіснувала тільки до 2013 р.; фактично вона мала мало чого спільного зі ст. 20 КООНПК і була розкритикована науковцями. Наприклад, О. О. Дудоров і Т. М. Тертиченко розцінили закріплене у чинній на той момент редакції ст. 368-2 КК України визначення незаконного збагачення як таке, що «вихолощує» основний зміст аналізованого діяння у розумінні КООНПК: живеш не на зароблені кошти й не можеш це належним чином пояснити – ти злочинець [69, с. 30].

Згодом ст. 368-2 КК України неодноразово зазнавала змін [199; 201; 202; 203; 204], допоки не була визнана Рішенням КСУ від 26.02.2019 р. такою, що не відповідає Конституції України [228]. Вказане Рішення, звісно, вплинуло на стан дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в юридичній літературі. По-перше, саме рішення КСУ викликало неабиякий інтерес дослідників. По-друге, актуалізувався пошук близької до ідеальної моделі кримінально-правової заборони, яка б, з одного боку, відповідала міжнародним стандартам і взятим Україною зобов'язанням перед міжнародною спільнотою, а, з іншого, не суперечила б конституційним приписам.

На підставі ЗУ від 31.10.2019 р. [200] КК України було доповнено ст. 368-5, тим самим відновлено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення як важливий засіб у системі протидії корупції. Зміст цієї норми відрізняється від змісту ст. 368-2 КК України, адже законодавцем були враховані її проблемні аспекти. Однак введення у 2019 р. до КК України статті «Незаконне збагачення» означає істотну, але не повну втрату актуальності досліджень, які базувались на ст. 368-2 КК України, та одночасно вимагає аналізу оновленої заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення.

З огляду на сказане, можемо встановити три етапи досліджень кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у вітчизняній юридичній літературі, що безпосередньо слідують з еволюції кримінально-правової заборони, яка зазнавала змін:

1-й етап (2011–2019 рр.) – доповнення КК України ст. 368-2, унаслідок чого науковці звертають увагу на дослідження теоретичних засад кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, проблеми її змісту та зміни, яких зазнавала ця норма;

2-й етап (2019 р.) – визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України, через що наукові дослідження цього періоду переважно присвячуються аналізу Рішення КСУ від 26.02.2019 р. та пошуку шляхів вирішення проблемних питань, пов'язаних із ним, зокрема, у спосіб закріплення в КК України нової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення;

3-й етап (2019 р. – до сьогодні) – досліджується чинна ст. 368-5 КК України, проблеми її тлумачення, застосування та вдосконалення.

На першому етапі відповідних досліджень однією з перших праць стала стаття І. Б. Газдайки-Василишин, в якій авторкою було проаналізовано норми чинного кримінального закону України в частині, що стосується незаконного збагачення, проведено юридичний аналіз цього складу злочину та його

відмежування від суміжних складів правопорушень, а також зроблено висновок про те, що встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення є одним із прикладів надмірної криміналізації, головною метою якої не є боротьба з корупцією, а «покращення» статистичних показників у цій сфері [35, с. 89]. Іншу думку виклав В. Н. Кубальський, який вважав, що криміналізація незаконного збагачення слугує останнім контролюючим елементом у механізмі кримінально-правової протидії корупції, який спрямований на забезпечення невідворотності відповідальності за будь-які злочинні форми корупційного збагачення [136, с. 147].

Надалі автори звертали увагу на широке коло питань, серед яких панівне місце посіли кримінально-правова кваліфікація, еволюція законодавства та зарубіжний досвід правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення тощо. Для прикладу, Д. О. Гарбазей дослідив історію становлення та розвитку к. пр. «незаконне збагачення», його закріплення у міжнародно-правових актах та законодавстві країн з різною правовою системою. Автор резюмує, що, враховуючи позитивний досвід зарубіжних країн, введення спеціальної статті за незаконне збагачення є доцільним кроком, який наділяє національні правоохоронні органи важливим додатковим юридичним інструментом для протидії корупційному збагаченню [36, с. 92].

Дослідники, як уже зазначалось, піддавали сумніву необхідність встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, через наявність у КК України норм, які передбачають відповідальність за інші суспільно небезпечні діяння. Серед авторів, які критично оцінювали відповідне законодавче нововведення, був Д. Г. Михайленко. В одній зі своїх праць дослідник резюмував, що формулювання складу незаконного збагачення у КООНПК істотно відрізняється від того, яке міститься у ст. 368-2 КК України, та застеріг щодо обмеження принципу презумпції

невинуватості, викликаного таким законодавчим закріпленням норми. На момент написання згаданої статті законодавець так і не досяг мети передбачити в КК України аналог ст. 20 КООНПК, тому пошук можливостей удосконалення кримінально-правового механізму протидії корупції в Україні залишався актуальним [147, с. 51]. Також слід відзначити іншу статтю Д. Г. Михайленка, з появою якої кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення зазвичай розглядається як важливий елемент завершального рубежу протидії корупції [144].

Заслуговує на увагу й інша праця Д. Г. Михайленка, у якій він дослідив розвиток норми про незаконне збагачення в кримінальному законодавстві України [146], а також монографія «Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи» (2017 р.), у всьому змісті якої досліджено ефективність кримінально-правових інструментів завершального рубежу правової протидії корупції та генезу норми про незаконне збагачення [145]. В цей самий час і В. Г. Луріс розглядав ст. 368-2 КК України в ролі елементу завершального рубежу протидії корупції в Україні, але при цьому резюмував, що її слід досліджувати відповідно до реальної практики її застосування [138, с. 128]. А. В. Савченко, аналізуючи ст. 368-2 КК України, дійшов висновку про те, що декриміналізація незаконного збагачення не відповідатиме існуючим міжнародним стандартам та може призвести до негативної оцінки української влади з боку прогресивної частини людства [233, с. 157]. Також відзначимо книгу цього автора «Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика)» (2016 р.) [234], в якій підрозділ 2.14 присвячено особливостям кримінальної відповідальності саме за незаконне збагачення.

Натомість В. М. Киричко на прикладі ст. 368-2 КК України обґрунтував необхідність введення в науковий обіг поняття «законодавчий вірус», яким, на думку цього дослідника, вказана стаття (внаслідок внесення до її змісту численних помилкових змін) й була «заражена» [97].

О. О. Дудоров є автором значної кількості наукових праць щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, одна з яких була спрямована на вирішення наявних проблем кримінально-правової характеристики незаконного збагачення [72]. Крім цього, у відгуку на докторську дисертацію Д. Г. Михайленка вчений охарактеризував досліджувану заборону як радикальний захід, спрямований на скорочення масштабів корупційної поведінки [26, с. 490]. Також О. О. Дудоров є співавтором навчального посібника, в рамках якого М. І. Хавронюк дослідив питання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення як «одного із ефективних способів протидії корупції». Дослідником проаналізовано практику ЄСПЛ у справах, пов'язаних із незаконним збагаченням, та на основі здобутих результатів зроблено висновки щодо того, яким мав би бути зміст оновленої ст. 368-2 КК України [80, с. 785–787]. Ще одним прикладом внеску М. І. Хавронюка у кримінально-правову теорію, пов'язану з незаконним збагаченням, є його рецензія на статтю В. М. Трепака [258]. У цій рецензії дослідник, з одного боку, критикує відповідну статтю [246], проте, з іншого, аналізує зміст ст. 368-2 КК України і пише про її значні недоліки. Сама ж стаття В. М. Трепака, хоч і є доволі контраверсійною, присвячена критиці ст. 368-2 КК України і тим проблемам, до яких може призвести її застосування.

Окрема слід виділити низку праць науковців, які наголошували на неконституційності ст. 368-2 КК України в її різних редакціях. Так, Є. Л. Стрельцов беручи до уваги, що уся змістовна й організаційна діяльність сфери кримінальної юстиції повинна ґрунтуватися на принципі презумпції невинуватості, писав, що вказаний принцип не узгоджується із формулюванням ст. 368-2 КК України, суперечить основним міжнародним і вітчизняним законодавчим актам, які його закріплюють [240, с. 86–87]. Проблема невідповідності ст. 368-2 КК України міжнародним стандартам була розглянута й О. С. Копитовою, на думку якої після внесення

законодавцем низки змін до диспозиції вказаної норми остання набула ознак невизначеності, що вимагало законодавчих змін та, як наслідок, призвело до визнання норми неконституційною [109, с. 133–134]. Г. О. Усатий також вказував на те, що законодавчий підхід щодо конструкції ст. 368-2 КК України не враховує приписи ст. 62 Конституції України щодо презумпції невинуватості особи [249, с. 170]. Тобто науковець підтримував можливість визнання ст. 368-2 КК України такою, що суперечить Конституції України, і наводив аргументи, аналогічні до тих, що в майбутньому лягли в основу правової позиції КСУ.

У період від 2011 до 2019 р. науковцями було також здійснено низку комплексних досліджень, присвячених кримінальній відповідальності за незаконне збагачення, серед яких першою є праця М. В. Кочерова. Науковець проаналізував становлення та розвиток норми про незаконне збагачення у вітчизняному та зарубіжному законодавстві. Заслужують схвальної оцінки запропоновані основні напрями запобігання незаконному збагаченню (політичні, соціально-економічні, правові, інформаційно-технічні) та шляхи удосконалення правозастосовної практики й кримінального законодавства України в частині відповідальності за незаконне збагачення. Зокрема, це запровадження системи моніторингу ефективності антикорупційного законодавства й удосконалення механізму декларування доходів, витрат і зобов'язань фінансового характеру [118].

Наступною роботою є дисертаційна праця О. П. Денегі, в якій автор серед іншого виділив фактичні та юридичні підстави кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення, з'ясував найважливіші чинники, що визначають соціальну обумовленість криміналізації незаконного збагачення як одного з основних корупційних злочинів [62].

Важливий внесок здійснив О. І. Гузоватий, який у дисертаційному дослідженні встановив основні проблеми на шляху встановлення відповідальності за незаконне збагачення, проаналізував кримінальне

законодавство багатьох зарубіжних країн і запропонував варіанти посилення кримінально-правової протидії незаконному збагаченню [58]. Основні положення дисертації згодом були розвинуті у монографії, написаній спільно з О. О. Титаренком, де було досліджено питання кримінально-правової протидії незаконному збагаченню, проаналізовано норми міжнародно-правових актів та кримінального законодавства інших країн щодо цього [59].

І. М. Ясінь у своєму дисертаційному дослідженні розкрила питання кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення, а також аргументувала, що загалом криміналізація незаконного збагачення в Україні відповідає принципам криміналізації та є соціально обумовленою. Водночас зроблено слушний висновок про те, що застосування досліджуваної статті є неможливим без внесення змін до регулятивного законодавства [274].

Вже згадуваний Д. Г. Михайленко у дисертаційному дослідженні «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні» (2018 р.) на підставі дослідження генезису норми про незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України) резюмував, що постійні зміни навіть однієї норми кримінального закону можуть бути фактором деформації усього механізму кримінально-правової протидії цілій групі корупційних злочинів [142].

Таким чином, підсумовуючи аналіз стану першого етапу дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, відзначимо, що кримінально-правова наука поповнилась чималою кількістю праць, серед яких наявні й комплексні дослідження. Найчастіше предметом досліджень були такі питання:

1) кримінально-правова характеристика незаконного збагачення – встановлювались поняття й особливості кримінально-правової кваліфікації незаконного збагачення; аналізувалась ст. 368-2 КК України, природа та зміст відповідальності за вчинення цього злочину; аналізувались проблемні аспекти, якими характеризувалась ст. 368-2 КК України (суперечність міжнародним актам, які закріплюють презумпцію невинуватості; наявність

ознак невизначеності; підстави для криміналізації такого діяння тощо), та пропонувались зміни до цієї та інших норм законодавства з метою вирішення вказаних проблем;

2) кримінальна відповідальність за незаконне збагачення у зарубіжних країнах. На основі здійсненого аналізу вносились пропозиції щодо удосконалення ст. 368-2 КК України та забезпечення її відповідності міжнародним стандартам і зарубіжному досвіду;

3) історія становлення й розвитку кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні та в зарубіжних країнах – аналізувався шлях вітчизняного законодавця від закріплення у кримінальному законодавстві відповідальності за незаконне збагачення до усіх його наступних змін.

Наступний етап досліджень кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у вітчизняній науковій літературі пов'язаний, як вже зазначалось, із визнанням КСУ ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України; цей етап тривав до моменту доповнення КК України новою ст. 368-5 «Незаконне збагачення» на підставі ЗУ від 31.10.2019 р. Хоч цей етап, на відміну від попереднього, охоплює менше одного року та в цілому кількість відповідних наукових праць є незначною, специфіка останніх привертає до себе увагу, адже саме в цей період гостро постало питання пошуку нових шляхів удосконалення антикорупційного законодавства з урахуванням кращого зарубіжного досвіду. Йдеться про інститут ВНА.

Так, О. О. Колотило дослідив практику деяких зарубіжних країн, зокрема Литовської Республіки та Румунії, щодо застосування цивільної конфіскації (*confiscation in rem*), тобто позову проти активів поза межами кримінального переслідування як дієвий шлях удосконалення антикорупційного законодавства. Враховуючи практику ЄСПЛ, досвід інших держав і положення міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ, науковець зробив висновок про можливість імплементації

інституту цивільної конфіскації поза межами кримінального переслідування в законодавство України [104, с. 86].

А. А. Вознюк здійснив аналіз низки законопроектів, які були подані до ВРУ по 05.03.2019 р. включно, та передбачали відновлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Більшість з них була справедливо розкритикована і лише в частині розширення предмета незаконного збагачення та надання йому триваючої форми автор позитивно оцінив такі ініціативи [30, с. 88]. На цьому інтерес дослідника до зазначеного питання не згас, і незабаром в іншій праці ним було досліджено концептуальні складові нової кримінально-правової норми, яка б мала передбачити відповідальність за незаконне збагачення [29].

С. С. Чернявський та А. А. Вознюк проаналізували зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню та дійшли висновку про те, що конфлікт норми про нез'ясоване збагачення з презумпцією невинуватості й обов'язком доказування обставин стороною обвинувачення є однією з ключових проблем її застосування. Кримінально-правова заборона, присвячена відповідальності за незаконне збагачення, може діяти ефективно, якщо тягар доказування хоча б частково буде покладено на підозрюваного чи обвинуваченого. Також увага авторів була приділена двом моделям правової протидії незаконному збагаченню у світі – визнанню «нез'ясованого збагачення» злочином і притягненню винних до кримінальної відповідальності та цивільній конфіскації майна, походження якого особа не може пояснити, у порядку цивільного провадження (визнана авторами оптимальною для України) [267, с. 79, 82, 83].

Стверджуючи, що визнання статті про незаконне збагачення неконституційною стало важливим кроком на шляху до утвердження демократичної системи конституційної юрисдикції в Україні, М. А. Рубашенко наголошує, що криміналізація незаконного збагачення здатна допускати істотне звуження традиційних конституційних і

кримінально-правових принципів. Що стосується майбутніх шляхів удосконалення боротьби з незаконним збагаченням, то, на думку автора, суспільству слід зрозуміти, що кримінальне право є лише *ultima ratio regum* і шляхом зміни напрямів регулювання (з кримінального на цивільний, адміністративний чи дисциплінарний) можна уникнути перешкоди у вигляді презумпції невинуватості [231, с. 74]. Погодимося з дослідником у тому, що кримінальне право є лише *ultima ratio regum*, але саме тому і було криміналізовано незаконне збагачення, оскільки інші згадувані напрями регулювання не створили належної правової протидії його проявам. Через це «перезавантаження» кримінальної відповідальності за незаконне збагачення було важливим кроком для того, щоб на основі допущених раніше помилок створити ефективнішу кримінально-правову заборону, застосування якої було б пропорційним до тієї небезпеки, яку несе в собі латентна корупція.

Варта уваги і тогочасна позиція О. О. Дудорова та Г. М. Зеленова, на переконання яких кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення є одним з найбільш контраверсійних положень антикорупційного законодавства України [70, с. 392]. Крім того, О. О. Дудоров у співавторстві вже із М. І. Хавронюком звертали увагу на те, що передбачене у КООНПК, взяте на себе її ратифікацією зобов'язання України визнати незаконне збагачення злочином залишається в силі, попри визнання ст. 368-2 КК України неконституційною [115, с. 187]. Заслуговує уваги й стаття, написана О. О. Дудоровим у співавторстві з А. А. Вознюком, у якій дослідники здійснили комплексне дослідження, в ході якого було проаналізовано варіанти законопроектів про відповідальність за незаконне збагачення, висновки якого (дослідження) є актуальними й нині [73].

С. В. Подгорець, аналізуючи Рішення КСУ від 26.02.2019 р. й окремі та розбіжні думки суддів щодо нього, зробив висновок про те, що позиція Суду в ньому була непослідовною [181, с. 351]. Зокрема, одним із питань яке розглядав КСУ, є невідповідність ст. 368-2 КК України ч. 3 ст. 62 Конституції

України (обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях). Насправді ж кримінально-правова норма про незаконне збагачення застосовувалась вже після того, як було неможливо попередити або унеможливити вчинення особою протиправних діянь, пов'язаних із набуттям певного майна. Вказана заборона відіграє роль кінцевої перепони, коли державі на попередніх етапах протиправної діяльності, пов'язаних із вчиненням к. пр. задля незаконного набуття майна, не вдалося визнати особу винною [43, с. 316]. В окремій думці щодо Рішення КСУ від 26.02.2019 р. суддя В. П. Колісник зазначив: «... частина третя статті 62 Конституції України містить однозначну імперативну вимогу, згідно з якою обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях. Тобто твердження щодо уможливлення «обвинувачення, що ґрунтується на припущеннях» саме по собі є припущенням лише з огляду на потенційну можливість вияву окремими представниками сторони обвинувачення недостатнього фахового рівня та теоретичної підготовки під час оцінювання доказів» [228].

Надала свою оцінку визнанню неконституційною ст. 368-2 КК України й О. С. Коробка, яка зазначила, що зроблені КСУ висновки у Рішенні від 26.02.2019 р. є неглибокими та нелогічними, внаслідок чого країна зробила крок назад у протидії корупції. До того ж С. П. Головатий як суддя КСУ, який висловив розбіжну думку, підкреслив, що позиція суддів була побудована на припущенні неефективного застосування ст. 368-2 КК України та ймовірності зловживання її приписами на практиці, але при цьому це не має жодного зв'язку із її формулюванням [230]. Задля виправлення ситуації, що склалась, О. С. Коробка наголошувала на необхідності невідкладного розгляду законопроектів, враховуючи зауваження викладені в зазначеному вище Рішенні, що передбачали відновлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення [113, с. 210–211].

В. В. Михайленко теж вказувала на те, що засади конкретного кримінального провадження у такій ситуації збалансовують суспільні

інтереси у боротьбі з корупцією та демократичні ідеали захисту прав людини в кожному окремому кримінальному провадженні, а висновки, зроблені щодо невідповідності ст. 368-2 КК України конституційним принципам, є надуманими. Тому важливо при опрацюванні і впровадженні в КК України наступної редакції незаконного збагачення враховувати, серед іншого, процесуальні механізми і спроможності розслідування та розгляду вказаного виду кримінальних проваджень [140, с. 26, 29].

К. П. Задоя, дослідивши проблеми обґрунтованості висновків у Рішенні КСУ від 26.02.2019 р., зауважив, що наведена там аргументація не підтверджує невідповідність ст. 368-2 КК України ч. 1 ст. 8, ч. ч. 1–3 ст. 62, ч. 1 ст. 63 Конституції України. Вчений не погодився з тим, що обов'язок обвинуваченого доводити законність набутих ним активів (який теоретично міг би впливати зі змісту ст. 368-2 КК України) становить порушення ч. 2 ст. 62 Конституції України, бо в останній йдеться про неприпустимість покладення на особу обов'язку доводити невинуватість у вчиненні злочину і аж ніяк не про неприпустимість покладення на особу доводити наявність певних обставин [84, с. 73–74]. Наведене у проаналізованому Рішенні КСУ обґрунтування, на думку дослідника, не є переконливим, а наявна в ньому низка суперечливих положень може спричинити негативні наслідки у майбутніх рішеннях КСУ у разі оспорування конституційності вже ст. 368-5 КК України [43, с. 318]. На додаток, Верховний Суд у порядку *obiter dictum* зазначив, що в обґрунтування судового рішення не може бути покладена концепція негативного доказу (коли твердження особи визнається обґрунтованим, допоки не буде спростовано іншою особою) [187].

Отже, попри те, що другий етап дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення мав певною мірою перехідний характер, вважаємо, що існують підстави розглядати його відокремлено від інших етапів, з огляду на особливість предмета досліджень. У цей період інтерес дослідників викликали такі питання:

1) аналіз зарубіжного досвіду на предмет альтернативних (до кримінальної) видів відповідальності за незаконне збагачення – мова йде про цивільну конфіскацію майна, походження якого особа не може пояснити, що існує у багатьох розвинених країнах світу;

2) аналіз Рішення КСУ від 26.02.2019 р. – встановлювалось те, наскільки обґрунтованим було це Рішення та яким є його наслідки для України;

3) аналіз перспектив прийняття законопроектів, які б відновили у КК України відповідальність за незаконне збагачення – встановлювались їх переваги та недоліки, здійснювалось дослідження змісту на предмет усунення тих проблем, які стали підставою для визнання ст. 368-2 КК України такою, що суперечить Основному Закону України.

На підставі ЗУ від 31.10.2019 р. КК України доповнено ст. 368-5, і з цього моменту розпочався новий (третій) етап наукових досліджень кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

Одним із перших, хто виклав своє бачення щодо оновленої ст. 368-5 КК України, був В. І. Осадчий. Автор проаналізував зміст цієї заборони, виокремив її нетипове закріплення в КК України, виклав пропозиції щодо доцільності коригування кола суб'єктів злочину й можливості притягнення особи до відповідальності за незаконне збагачення [169]. На думку О. В. Драган, встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, повернення активів, пов'язані з ними механізми забезпечення повернення корупційних доходів відповідають зарубіжному досвіду боротьби із досліджуваним деліктом [67, с. 222].

Надалі інтерес для авторів становило широке коло питань, безпосередньо пов'язаних із кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, з урахуванням змін, яких зазнав КК України. Також важливе місце у дослідженнях відведене аналізу ВНА як дієвому способу протидії незаконному збагаченню іншими (не кримінально-правовими) засобами. На

поточному етапі досліджень увагу багатьох науковців привертає тематика зарубіжного досвіду встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, яка тісно переплітається з інститутом цивільної конфіскації, як одного із новітніх механізмів протидії проявам вказаного делікту. Розглядаючи інститут визнання необґрунтованими активів у європейському векторі України, Я. В. Вороніжський робить висновок про те, що криміналізація незаконного збагачення є характерною для країн, які займають низькі місця в рейтингу країн за індексом сприйняття корупції, до яких належить й Україна [33, с. 52, 55]. Згодом цей автор резюмує, що інститут конфіскації без обвинувального вироку впроваджено в Україні, зокрема, через неефективність кримінальної відповідальності за незаконне збагачення [34, с. 22].

На третій етап дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення вплинуло тимчасове призупинення обов'язкового подання електронних декларацій публічних службових осіб за 2021–2022 рр. Те, що НАЗК не здійснювало понад рік частину повноважень, наданих йому відповідно до ст. 11 ЗУ від 14.10.2014 р., слугувало додатковим стимулом для незаконного набуття активів під час воєнного стану [53, с. 157]. Окреслена ситуація здатна була утворити чималу «подушку безпеки» для корумпованих публічних службових осіб, якби законодавець вчасно не вжив належних заходів. Як і попереджав Д. Г. Михайленко у 2016 р., без належної дії системи антикорупційного фінансового контролю за латентними активами норма про незаконне збагачення може виявитись «мертвою» [143, с. 12, 16]. Кількість облікованих к. пр., передбачених ст. 368-5 КК України, за 2024 р. – 102 (за 2023 р. – 77, за 2022 р. – 17), свідчить якраз про те, що «подушка безпеки» справді була [92]. Й без цього, за оцінками вчених, у поле зору правоохоронних органів потрапляє не більше 1–5 % злочинів корупційної спрямованості, тоді як інші залишаються латентними, а винні особи не притягаються до відповідальності [108, с. 142].

Розглядаючи комплексні дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, які б у своїй основі містили посилання на ст. 368-5 КК України, слід зауважити, що їх вкрай мало. Так, Б. Г. Безгинський у своїй дисертаційній праці дослідив генезис, зарубіжний досвід, витоки нормативно-правової регламентації норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, разом із правовими моделями його протидії; встановив суб'єкт досліджуваного к. пр. та зазначив, що суб'єктивна сторона діяння, передбаченого ст. 368-5 КК України, характеризується умисною формою вини; дослідив особливості кваліфікації та відмежування незаконного збагачення від к. пр., передбачених ст. ст. 366-2, 366-3, 368, 369-2, 209, ч. 2 ст. 191 КК України [6].

І. В. Панаїд також здійснив дисертаційне дослідження щодо ст. 368-5 КК України, в якому з-поміж інших питань (зарубіжний досвід, розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, проблеми кваліфікації та покарання за вчинення цього делікту) було також надано оцінку переведенню кримінального провадження щодо незаконного збагачення в цивільно-правову площину [174]. Відзначимо й комплексну працю Л. П. Сванадзе, в якій авторка розробила наукові висновки, пропозиції та рекомендації, що можуть мати важливе значення для криміналістичної науки та бути практично застосованими органами досудового розслідування на початковому етапі розслідування незаконного збагачення [235].

Слід також відзначити значення дисертації І. Б. Юрчишина, в якій здійснено ґрунтовний аналіз складу злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, а також заходів кримінально-правового впливу, які можуть застосовуватися до особи, котра вчиняє незаконне збагачення. Крім того, автором було запропоновано нову редакцію зазначеної кримінально-правової заборони, орієнтовану на забезпечення належної імплементації ст. 20 КООНПК [273].

Підсумовуючи аналіз третього етапу дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, зробимо висновок про те, що після доповнення КК України ст. 368-5 інтерес науковців до неї зберігся; при цьому тематика праць є актуалізованою до сучасних умов – здійснюється через призму ефективності застосування ст. 368-5 КК України на фоні інституту цивільної конфіскації майна та умов воєнного стану.

Найчастіше науковий інтерес викликали такі питання: 1) наслідки для України визнання неконституційною ст. 368-2 КК України – зокрема досліджувався досвід інших країн, у яких подібні норми так само проходили випробування на конституційність; 2) генеза кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у вітчизняному законодавстві – аналізувались зміни, яких зазнавала норма про незаконне збагачення з моменту її появи у кримінальному законодавстві України; 3) пошук оптимальної моделі правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення – в умовах визнання ст. 368-2 КК України неконституційною важливо, щоб зміст ст. 368-5 не спричинив виникнення подібних проблем у майбутньому; 4) досвід правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в зарубіжних країнах – зокрема аналіз особливостей, спільних та відмінних рис такого регулювання в Україні та зарубіжних країнах; пошук шляхів удосконалення вітчизняного законодавства на основі зарубіжного досвіду, а також аналіз альтернативних (поза кримінальною відповідальністю) механізмів притягнення до відповідальності за незаконне збагачення.

1.2. Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення

Ратифікувавши ЗУ від 18.10.2006 р. КООНПК, Україна взяла на себе зобов'язання імплементувати низку положень у сфері протидії, запобігання і

боротьби з корупцією у національне законодавство. Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні засвідчило готовність і прагнення нашої країни наблизитись до сучасних стандартів у сфері протидії корупції. Численні зміни, яких зазнала аналізована норма за досить нетривалий проміжок часу, свідчать про пошук законодавцем її оптимального змісту та про готовність реагувати на виявлені недоліки при застосуванні досліджуваної заборони. Чинна редакція ст. 368-5 КК України є наслідком багатьох процесів, які важливо проаналізувати для встановлення змісту і значення норми про незаконне збагачення, а також для розуміння того, яким чином ця норма має розвиватись надалі.

У ст. 20 КООНПК «Незаконне збагачення» передбачено, що держави-учасники Конвенції мають розглянути можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином умисного незаконного збагачення, тобто значного збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи та які вона не може раціонально обґрунтувати [105]. З приводу наведеного міжнародно-правового формулювання К. П. Задоя слушно зазначає, що ст. 20 КООНПК залишає за державами не абсолютно вільний розсуд із питання криміналізації незаконного збагачення, а обмежує його умовою «дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи» [85, с. 12–13]. Тобто якщо Основний Закон держави й основоположні принципи її правової системи не перешкоджають імплементації норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, то держава зобов'язана, а не просто може (має право) виконати це зобов'язання, хоч у зазначеній конвенційній нормі і мовиться про «розгляд можливості вжиття заходів». Україна поінформувала інших держав-членів КООНПК про те, що ст. 368-2 КК України позиціонується нею як відображення ст. 20 КООНПК у національному законодавстві [85, с. 12–13]. Із цього слідувало, що за результатами розгляду можливості імплементації міжнародно-правової норми

у національне законодавство Україна вирішила, що це можливо, а зміст ст. 368-2 КК України не суперечить Конституції України й основоположним принципам правової системи нашої держави.

Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення розпочався зі спроби закріпити у КК України ст. 368-1 «Незаконне збагачення» ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 11.06.2009 р., яка (спроба) не була успішною. Надалі ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» від 07.04.2011 р [198] КК України було доповнено ст. 368-2 «Незаконне збагачення», яка стала покращеною версією ст. 368-1. При цьому її перша редакція, викликавши чимало дискусій у науці, передбачала відповідальність за одержання службовою особою неправомірної вигоди у значному розмірі або ж передачу нею цієї вигоди близьким родичам, якщо діяння особи не містило ознак хабарництва.

Зі змісту ст. 20 КООНПК ми можемо виділити такі ознаки незаконного збагачення: 1) передбачає значне збільшення активів державної посадової особи; 2) збільшення активів державної посадової особи перевищує її законні доходи; 3) державна посадова особа не може раціонально обґрунтувати збільшення її активів. Натомість зі змісту ст. 368-2 КК України в її першій редакції впливали такі ознаки незаконного збагачення: 1) воно не повинне мати ознак хабарництва; 2) предметом незаконного збагачення є неправомірна вигода у значному, великому або особливо великому розмірі; 3) злочином також вважається передача вигоди близьким родичам. Співвідносячи обидві групи ознак, погодимось із В. Н. Кубальським у тому, що ст. 368-2 КК України взагалі не відобразила ознаки незаконного збагачення, визначеного в ст. 20 КООНПК [135, с. 31]. Тогочасний зміст ст. 368-2 КК України створював значні ризики для правозастосування і

сприяв хибному відмежуванню цього делікту від інших, вчинюваних службовими особами.

Попри те, що формально Україна виконала взятий на себе обов'язок щодо імплементації норми КООНПК, ст. 368-2 КК України потребувала змін. І, як продемонстрував подальший розвиток цієї норми, за свій недовготривалий період чинності вона неодноразово їх зазнавала, до моменту визнання її неконституційною.

Перших змін ст. 368-2 КК України зазнала із прийняттям ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18.04.2013 р. [201] та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України» від 18.04.2013 р [203]. Зміни були незначними та стосувались абз. 1 ч. 1 ст. 368-2 КК України, в якому термін «хабарництво» було змінено на слова і цифри «зазначених у ст. 368 цього Кодексу», оскільки у КК України термін «хабарництво» був замінений терміном «прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Також було змінено визначення поняття «неправомірної вигоди» у примітці ст. 364-1 КК України, що відобразилось на змісті ст. 368-2. Крім цього, санкція ст. 368-2 КК України була доповнена вказівкою на обов'язкове застосування спеціальної конфіскації та конфіскації майна.

Наступна редакція кримінально-правової заборони щодо незаконного збагачення була зумовлена створенням нової системи антикорупційних органів і запуском системи електронного декларування. 16.09.2014 р. Президент України зареєстрував проєкт ЗУ «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» [219], первинна редакція якого не передбачала змін щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, однак надалі цей законопроект було доопрацьовано та в цілому

прийнято у другому читанні як ЗУ «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14.10.2014 р. Законопроектом передбачалось створення принципово нової системи спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, а злочин, передбачений ст. 368-2 КК України, було віднесено до підслідності НАБУ [195].

Ст. 368-2 КК України отримала нову редакцію, яка істотно відрізнялась від попередньої. Законотворець кардинально змінив вжиті конструкції, внаслідок чого зміст статті став значно ближчим до змісту ст. 20 КООНПК. Передусім формулювання «одержання неправомірної вигоди за відсутності ознак хабарництва» було замінено на «набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у власність майна», що свідчило про бажання законотворця усунути суперечність щодо ситуації, коли тягар доведення нібито перекладався на сторону захисту. Важливим є законодавче уточнення того, що незаконним збагаченням є набуття майна, «вартість якого значно перевищує доходи особи, отримані із законних джерел». Тобто відтепер для кваліфікації діяння як незаконного збагачення враховувався рівень законних доходів службової особи, і якщо він був суттєво меншим за набуте нею чи її близькими родичами майно, уможлиблювалась кримінальна відповідальність. Крім цього, законодавець вперше передбачив посилення кримінальної відповідальності за вчинення умисного злочину «незаконне збагачення» службовою особою, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище.

Через доволі нетривалий проміжок часу (із прийняттям ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 р.) ст. 368-2 КК України знову була викладена у новій редакції. Внесені зміни стосувались предмета злочину, який відтепер складало не майно, а активи у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами. У

примітці цієї статті активи у значному розмірі тлумачились як грошові кошти або інше майно, а також доходи від них, якщо їх розмір (вартість) перевищує одну тисячу НМДГ. З одного боку, частина змін мала позитивний характер. Зокрема, новою редакцією було криміналізовано дії суб'єкта злочину у разі передачі ним таких активів будь-якій іншій особі, а не лише близьким родичам як у минулих редакціях. Тобто порівняно з попередньою редакцією було розширено коло суб'єктів, значне та необґрунтоване збільшення активів яких становить склад незаконного збагачення. Через те, що раніше до таких осіб було віднесено виключно близьких осіб службовця, значно обмежувалась дія аналізованого антикорупційного інструменту.

З іншого боку, ця редакція норми характеризувалася деякими недоліками: по-перше, вжиття законодавчої конструкції «набуття особою, у власність активів у значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами» фактично знову відновило дискусії щодо можливості обмеження дії принципу презумпції невинуватості для ОУВФДМС, оскільки вона могла вважатись злочинцем, якщо не наводила доказів законності набуття нею активів; по-друге, встановлення необхідності для ОУВФДМС підтверджувати законність набуття своїх активів виключно доказам, поставило таких осіб у значно жорсткіші рамки, ніж це було передбачено ст. 20 КООНПК, за якою державна посадова особа має раціонально обґрунтувати значне збільшення активів, щоб уникнути кримінальної відповідальності за незаконне збагачення [105].

Таким чином, зміст ст. 368-2 КК України внаслідок внесених ЗУ від 12.02.2015 р. змін став ще більш спірним, ніж був до їх прийняття.

Остання зміна ст. 368-2 КК України стосувалась лише її санкції та була внесена ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» від 10.11.2015 р. [202], що дозволило імплементувати відповідну Директиву ЄС [191]. Зокрема, зі

ст. 368-2 КК України було виключено вказівку на застосування спеціальної конфіскації. Зазначимо, що такий підхід було розкритиковано ГНЕУ ВРУ, проте ця критика стосувалась не безпосередньо ст. 368-2 КК України, а того, що внаслідок відповідних змін до кримінального законодавства створювались передумови для порушення майнових прав фізичних та юридичних осіб [21]. Однак вказана зміна мала формальний, а не сутнісний характер.

Вже на цьому етапі розвитку кримінального законодавства науковці почали досліджувати такий шлях удосконалення законодавства, який би дозволив не «чіпати» конституційний принцип презумпції невинуватості та стягувати активи, ймовірно отримані внаслідок вчинення злочину, поза кримінальним провадженням. Наприклад, обстоюючи положення про те, що застосування процедури цивільної конфіскації до активів, які непропорційні законним доходам особи, є більш перспективним, ніж удосконалення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення як окремий корупційний злочин, О. О. Дудоров зазначав, що законодавче запровадження положення про незаконне збагачення як про оспорювану і нелегітимну власність означатиме розумне посилення публічних засад у цивільному праві. Автор відзначав, що власник (законний володілець) майна може легко продемонструвати законність джерел його походження, адже він, як ніхто інший, повинен бути обізнаний в цьому [74, 180].

Водночас важливо, що доведення своєї невинуватості лише після того, як сторона обвинувачення наведе достатні докази щодо наявності незаконно набутих активів в особи, не є її обов'язком й (у разі неподання відповідних доказів) не є підставою визнати її винуватою у вчиненні корупційного правопорушення [45, с. 209]. Адже, як вдало висловився М. І. Хавронюк, ніхто насправді не оспорує те, що тягар доведення вини несе сторона обвинувачення у всіх провадженнях, зокрема провадженнях за ст. 368-2 КК. Цей висновок впливає як зі змісту ст. 368-2 КК України, так і з положень ст. 92 КПК України [258]. Втім, ст. 62 Конституції України сформульована

імперативно і за буквального її тлумачення не допускає можливості її порушення, навіть адекватного суспільно значущій меті, на чому наголошував О. О. Дудоров, зазначаючи, що про перенесення тягара доказування на обвинуваченого можна вести мову лише після внесення концептуальних змін до неї [77, с. 429], що гарно ілюструє вислів «недоведена вина – це доведена невинність».

Ст. 368-2 КК України зберігала свою чинність у такому вигляді до визнання її Рішенням КСУ від 26.02.2019 р. такою, що не відповідає Конституції України. Отже, перший етап розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення обмежимо часовими рамками 2012–2019 рр., тобто періодом від моменту, коли КК України було доповнено новою ст. 368-2, до моменту, коли вона була визнана неконституційною.

Наступний (другий) етап розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення, як ми і зазначали вище, пов'язаний із Рішенням КСУ від 26.02.2019 р. Згідно із його текстом КСУ виходив із того, що законодавче визначення ознак незаконного збагачення у ст. 368-2 КК України з-поміж іншого не відповідає принципу правової визначеності. Однією з головних причин визнання ст. 368-2 КК України неконституційною стала вжита законодавцем в її диспозиції юридична конструкція «законність підстав набуття яких не підтверджено доказами», яка означала «нашарування» кримінально-процесуальних положень на кримінально-правову основу. КСУ підкреслив, що вживання у диспозиції кримінально-правової норми формулювань на кшталт «не підтверджено доказами» має процесуальний характер і не може бути складником правової норми, що встановлює кримінальну відповідальність, адже вони стосуються не діяння суб'єкта злочину, а процесуальної діяльності посадових осіб уповноважених на те державних органів.

Ст. 368-2 КК України була визнана КСУ такою, що суперечить Конституції України, з огляду на такі аргументи: 1) диспозиція її норми не відповідала вимогам правової визначеності, як складової частини конституційного принципу верховенства права, суперечила принципу презумпції невинуватості та порушувала принцип свободи від самовикриття; 2) вказана стаття уможливила перекладання на сторону захисту тягара доведення зі сторони обвинувачення та порушувала конституційний припис щодо неприпустимості притягнення особи до відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів; 3) диспозиція статті зробила можливим притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка на законних підставах набула активи у власність, проте не могла підтвердити законність підстав такого набуття [56, с. 338],

Визнання ст. 368-2 КК України такою, що суперечить Конституції України, було переважно негативно сприйнято суспільством та науковцями, і ось чому. Серед іншого КСУ у своєму Рішенні фактично заперечив положення КПК України, які без винятків розповсюджувались і на ст. 368-2 КК України. Адже тільки на орган обвинувачення покладається обов'язок доводити незаконність походження наявних у суб'єкта активів (тобто обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні). Без такого доведення на майно особи поширюється презумпція правомірності набуття права власності на нього. Це закріплено у ст. ст. 91, 92 КПК України. Крім того, враховуючи загальні засади кримінального провадження, закріплені в ст. 7 та презумпцію невинуватості та забезпечення доведеності вини в ч. 2 ст. 17 КПК України, підозрюваний, обвинувачений у незаконному збагаченні не зобов'язаний підтверджувати доказами законність підстав набуття активів. А тому своєрідна особливість незаконного збагачення полягає лише у тому, що сторона обвинувачення повинна спрогнозувати усі можливі версії щодо набуття активів, які може висунути підозрюваний на

своє виправдання, і спростувати їх належними доказами (в порядку, визначеному КПК України) [115, с. 190–191].

Слушною вважаємо позицію К. П. Задой, на переконання якого внаслідок визнання ст. 368-2 КК України неконституційною міжнародно-правове зобов'язання, яке впливає для України зі ст. 20 КООНПК, не виконане у повному обсязі. Задля цього, на думку дослідника, варто було доповнити КК України окремим положенням, яке б ґрунтувалося на ст. 20 КООНПК та, за можливості, враховувало зауваження, висловлені КСУ щодо визнаної неконституційною редакції ст. 368-2 КК (п. 24) [85, с. 13].

Як засвідчило подальше доповнення КК України ст. 368-5, врешті-решт Україна виконала своє зобов'язання. Відмітимо і те, що ст. 368-2 була виключена з КК України на підставі ЗУ «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо усунення суперечностей у караності кримінальних правопорушень» від 13.07.2023 р., хоч на потрібність такого кроку зверталась увага ще в 2019 р. [22; 30, с. 85].

Таким чином, визнання неконституційною ст. 368-2 КК України зробило неможливим її застосування і створило складну ситуацію. Завдяки наявності численних труднощів у розслідуванні декларування недостовірної інформації (доказування умислу на вчинення злочину; складність підтвердження того факту, що декларація, а отже, вказані у ній відомості, була подана безпосередньо та особисто декларантом, а не його помічником тощо [265, с. 245–246]) ОУВФДМС могли уникати відповідальності за ст. 366-1 КК України (виключена на підставі ЗУ від 04.12.2020 р.) і при цьому залишатись із незаконно набутими активами. До того ж були відсутні перешкоди для недеklarування незаконно здобутих активів, оскільки не було механізму їх конфіскації, якщо не доведено вчинення конкретного злочину, в результаті якого їх здобуто [31, с. 48].

Зважаючи на тиск з боку суспільства, наявність досліджень, у яких доводилась спірність аргументації КСУ тощо, виникла потреба у доповненні КК України новою нормою, якою б визначалась відповідальність за незаконне збагачення; і законодавець спромігся вжити необхідних заходів у найкоротші строки (фактично слідуючи презумпції *in dubio pro societate* (у разі сумніву на користь суспільства)). Повторна криміналізація вказаного діяння була зумовлена передусім суспільним запитом на існування дієвого інструменту настання кримінальної відповідальності ОУВФДМС, активи яких не відповідають рівню їх законних доходів.

На підставі ЗУ від 31.10.2019 р. КК України було доповнено ст. 368-5, диспозиція якої визначила незаконне збагачення як набуття ОУВФДМС активів, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот НМДГ перевищує її законні доходи. У Пояснювальній записці до законопроекту від 29.08.2019 р., згодом ухваленого як ЗУ від 31.10.2019 р., його автори підкреслювали важливість відновлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у порядку виконання зобов'язання, взятого Україною за Меморандумом про взаємодію із МВФ від 22.04.2014 р. і за ст. 20 КООНПК. Також наголошувалось на тому, що відсутність кримінальної відповідальності за незаконне збагачення нівелює роль системи електронного декларування у попередженні та виявленні корупції [194].

Нині однією з особливостей ст. 368-5 КК України є те, що завдяки вжитій у ній законодавчій конструкції доведенню підлягає не предикатне діяння, яке стало підставою для незаконного збагачення, а наявність в особи активів, які перевищують її законні доходи.

Перших (і поки що останніх) змін ст. 368-5 КК України зазнала на підставі ЗУ від 17.06.2025 р. Відтепер предметом незаконного збагачення є активи, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує законні доходи особи. Крім цього, коло спеціальних суб'єктів незаконного збагачення (визначені в п. 1 примітки

ст. 368-5 КК України) розширено за рахунок осіб, зазначених у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., тобто однієї з категорій осіб, які для цілей цього Закону прирівнюються до ОУВФДМС.

Також слід зазначити, що вже понад п'ять років робоча група з питань розвитку кримінального права, створена Указом Президента України, займається розробленням проєкту нового КК України. Його ст. 9.5.11. «Незаконне збагачення» передбачає таке: особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, яка набула активи, вартість яких більше ніж на тридцять п'ять тисяч розрахункових одиниць перевищує її законні активи, – вчинила злочин 3 ступеня [132].

Отже, другий етап розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення обмежимо хронологічними рамками від визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України по сьогодні.

Підсумовуючи, виділимо такі етапи розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення:

1-й етап (2012 – 2019 рр.) – тривав від моменту, коли КК України було доповнено ст. 368-2 і до визнання її неконституційною;

2-й етап (2019 р. – до сьогодні) – етап визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України і доповнення Кодексу ст. 368-5.

Ст. 368-2 КК України була недосконалою від моменту її прийняття, її недоліки не вдавалося подолати оновленими редакціями, через що критика статті тільки посилювалась із кожною її новою редакцією. Визнання цієї статті неконституційною, попри наявність низки спірних моментів в аргументації Рішення КСУ, загалом логічно підсумувало ті хаотичні процеси, які відбувались щодо зміни її правової конструкції протягом дев'яти років. Правове регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення потребувало «перезавантаження». ЗУ від 31.10.2019 р. було відновлено кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, яка відтепер взаємодіє

з інститутом цивільної конфіскації необґрунтованих активів, щоправда, поки що в тому варіанті, який не створює комплексну протидію проявам незаконного збагачення. Ст. 368-5 КК України є досконалішою за своїх попередників; хоч, вона не позбавлена недоліків, які роблять її застосування менш ефективним та вимагають законодавчого усунення [56, с. 339].

1.3. Міжнародно-правовий і порівняльно-правовий аспекти кримінально-правової протидії незаконному збагаченню

Криміналізація незаконного збагачення як правопорушення є найефективнішою (зادля протидії корупції), коли вона впроваджується як частина ширшої антикорупційної стратегії та за наявності систем, які сприяють виявленню потенційних випадків і збирають інформацію, необхідну для допомоги у розслідуваннях. Тому ресурси для виявлення, відстеження та збереження доказів і доходів від незаконного збагачення повинні бути залучені на всіх рівнях. У країнах, які вирішили криміналізувати це правопорушення, слід звернути увагу на структуру системи розкриття доходів і майна та засоби, за допомогою яких агентство, що розкриває інформацію, взаємодіє з органами, відповідальними за розслідування та обвинувачення [287, с. 58]. Корупційні правопорушення так складно виявляти та розслідувати, бо їх виявлення та розслідування має специфіку, відмінну від інших видів злочинної діяльності. Зокрема, йдеться про спосіб вчинення злочинних діянь, їх приховування та форму. Корупційні злочини вчиняються за згодою та в інтересах обох сторін, а, отже, жодна з них зазвичай не зацікавлена в розкритті корупційної поведінки [99, с. 194].

Одним із найбільш ефективних способів пошуку шляхів для удосконалення вітчизняного законодавства є вивчення (а) міжнародних стандартів і (б) досвіду більш успішних держав світу, які подолали ті виклики, які сьогодні стоять перед Україною. Щодо міжнародних стандартів

зазначимо, що Україна, крім КООНПК, ратифікувала Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією [119] та Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією [260]. Водночас є сенс у тому, щоб звернути увагу на ті міжнародно-правові акти, які, хоч не імplementовані у вітчизняне законодавство, все ж дозволять зрозуміти суть такого делікту, як незаконне збагачення.

Аналіз зарубіжного досвіду правової регламентації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення також є вкрай актуальним, адже в низці країн відбулись ті ж процеси, що і в Україні. Наприклад, у Литовській Республіці, Італійській Республіці, Португальській Республіці, Киргизькій Республіці, Республіці Молдова та Французькій Республіці конституційні суди розглядали справи щодо конституційності норми, присвяченої кримінальній відповідальності за незаконне збагачення. Тому варто проаналізувати релевантний досвід і цих держав.

Розуміння змісту незаконного збагачення як дійсно важливої проблеми з'явилося в 70-х роках ХХ століття. Так, І. Б. Юрчишин вказує на те, що першою серед міжнародних організацій, яка визнала необхідність криміналізації незаконного збагачення як правопорушення, природа якого полягає у невідповідності доходів і видатків посадовців займаним посадам й виконуваним функціям, є Організація Американських Держав [272, с. 181]. Утім, якщо вести мову про конкретні документи, прийняті цією організацією в сфері запобігання та протидії корупції, то МАКПК була прийнята значно пізніше – 29.03.1996 р. У ст. 9 цього акта встановлено зобов'язання кожної держави-учасниці Організації Американських Держав вжити заходи для встановлення у національних законодавствах норм, які передбачатимуть відповідальність за незаконне збагачення державних посадових осіб під час здійснення ними службових функцій, якщо вони не можуть пояснити джерело збагачення. Цією статтею запропоновано віднести незаконне збагачення до корупційних злочинів [148]. Хоч МАКПК жодним чином не

має відношення до правового регулювання відповідальності за незаконне збагачення в Україні, її прийняття позитивним чином відобразилось на розвитку кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в світі.

Щодо інших міжнародних актів, які не можуть бути імплементовані Україною, але є корисними для нашого дослідження, цікавими видаються положення КАСЗБК. Так, у ст. 1 цієї Конвенції незаконне збагачення визначається як значне збільшення активів державної посадової особи або будь-якої іншої особи, яке вона не може обґрунтовано пояснити відносно своїх офіційних доходів [277]. Звернемо увагу на те, що у змісті цієї норми мова йде не лише про державних посадових осіб, а й про «будь-яких інших осіб», які не можуть пояснити джерело походження своїх активів відносно своїх офіційних доходів. На противагу цьому, в законодавстві України підкреслено, що сторона обвинувачення має довести зв'язок між державною посадовою особою, фізичною або юридичною особою, що набула активи у власність, і самими активами та розпорядженням ними.

Серед антикорупційних резолюцій Генеральної Асамблеї ООН відзначимо резолюцію «Боротьба з корупцією» A/RES/51/59 від 28.01.1997 р., якою було затверджено Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. П. 8 цього Кодексу передбачав обов'язок державних посадових осіб розголошувати інформацію про наявні у них активи та активи, що перебувають у власності їх сімей. Своєю чергою, у п. 9 Кодексу встановлювалась заборона прийняття державними посадовими особами подарунків, які могли вплинути на виконання ними їх посадових обов'язків [220]. Хоч у вказаному Кодексі ще не йшла мова про відповідальність за незаконне збагачення, в ньому вже встановлювались певні запобіжники від набуття особами, уповноваженими на виконання функцій держави, незаконних активів.

Іншим документом, прийнятим ООН у цей період, є резолюція «Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних

комерційних операціях» A/RES/51/191 від 21.02.1997 р., якою затверджено однойменну Декларацію. Важливо навести п. 7 цієї Декларації, яким на держави – члени ООН покладено обов’язок вивчити можливість визнання незаконного збагачення державних посадових осіб злочином [221]. Таким чином, відбувалась підготовка до впровадження державами норм кримінального законодавства про незаконне збагачення.

Одним із відповідних міжнародних стандартів є також Конвенція про боротьбу з корупцією, що стосується посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав-членів ЄС, прийнята Радою ЄС 26.05.1997 р. [282]. Зокрема, цією Конвенцією встановлено загальноприйняте для усього Європейського Співтовариства визначення посадової особи, визначено поняття активної та пасивної корупції, забезпечено зобов’язання усіх членів ЄС вжити необхідних заходів для приведення згідно з цією Конвенцією положень національних законодавств. Це передусім спрямовано на те, щоб розуміння суті корупційних злочинів було однаковим у національних законодавствах усіх членів ЄС.

Запровадження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні, як уже зазначалось, варто пов’язати із ратифікацією КООНПК. Для нашого дослідження важливе значення має її (викладена вище) ст. 20 «Незаконне збагачення» [105]. І. Б. Юрчишин зазначає, що відповідальність за незаконне збагачення існувала в законодавствах багатьох держав і до прийняття КООНПК і закріплення у її змісті відповідної статті. Проте саме з цього моменту більшість країн світу почали розглядати незаконне збагачення як злочин, який підлягає кримінальній відповідальності [272, с. 181]. Аналізуючи зміст цієї норми, а також її вплив на кримінальне законодавство України, звернемо увагу на таке.

По-перше, як підкреслює О. В. Драган, багато країн, ратифікувавши КООНПК, не встановили кримінальну відповідальність за незаконне збагачення (серед них є США, Канада, ФРН), оскільки в своїй більшості

адміністративна відповідальність за незаконне збагачення в цих державах вважається адекватною криміналізації, а превентивні заходи – достатніми для запобігання поширенню незаконного збагачення [67, с. 224–225]. Фактично кожна четверта з держав-учасниць КООНПК (всього 191 країна) криміналізувала незаконне збагачення. Стримуючим фактором для решти, очевидно, стали побоювання щодо суперечностей з основоположними принципами правової системи цих держав. Концепція незаконного збагачення (як і нечіткі визначення цього к. пр.) може бути оскаржена на предмет відповідності фундаментальним конституційним принципам. Утім, як показує досвід таких оскаржень, вона узгоджується з принципом *ultima ratio*. Хоча податкове та цивільне законодавство зазвичай вже стосуються питань незаконного збагачення та передбачають низку заходів для його виявлення та протидії, втручання саме кримінального права в його регулювання виправдовується підвищеним рівнем небезпеки через володіння майном або активами та явним інтересом в суспільній безпеці [279, с. 206].

По-друге, звернемо увагу на формулювання «за умови дотримання своїх конституцій». Нагадаємо, що ст. 368-2 КК України була визнана такою, що не відповідає Конституції України, звідки слідує, що вітчизняний законодавець (щонайменше формально) не дотримався цього припису КООНПК. При цьому Україна не є єдиною державою в Європі, де кримінально-правова заборона, присвячена відповідальності за незаконне збагачення, стала предметом розгляду справ щодо її неконституційності. Однак Україна – єдина держава, яка криміналізувала відповідну поведінку, згодом визнала заборону неконституційною, а потім повторно ухвалила рішення про криміналізацію.

По-третє, погодимось з О. І. Гузоватим та О. О. Титаренком у тому, що у ст. 20 КООНПК фактично встановлено «презумпцію походження майна службової особи внаслідок вчинення корупційних діянь» [59, с. 11]. Дійсно, в змісті цієї норми використано конструкцію, яка передбачає наявність у

посадової особи збільшення активів, які перевищують її законні доходи, та які вона не може раціонально обґрунтувати. Вважаємо, що саме ця конструкція є передумовою усіх проблем, якими супроводжується прийняття відповідних норм у національних законодавствах багатьох країн світу. Для прикладу, ст. 368-2 КК України в останній редакції, визнаній неконституційною, передбачала відповідальність за незаконне збагачення у разі, коли законність набуття особою активів не підтверджувалась доказами, при тому, що тягар доказування має лежати на стороні обвинувачення, а не захисту. А отже, недосконалість відповідного положення КООНПК вплинула на стан національного кримінального законодавства багатьох країн світу, зокрема України.

Таким чином, стисло розглянувши міжнародні стандарти щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, робимо висновок про наявність спільних і відмінних рис при визначенні незаконного збагачення. Спільними рисами є підстави визнати те, що:

1) незаконним збагаченням визнається значне збільшення в особи активів, які перевищують її законні доходи. Усі згадані міжнародні документи одностайно визначають незаконне збагачення як появу в особи активів, які не відповідають її законним доходам. При цьому у МАКПК робиться важливе уточнення стосовно того, що збільшення активів має бути пов'язане зі здійсненням особою службових функцій [148];

2) в особи відсутнє обґрунтування щодо джерела походження активів. Це, вочевидь, найбільш контраверсійне положення усіх міжнародних актів, якими врегульовується відповідальність за незаконне збагачення. На основі цього положення у національних законодавствах ухвалюються норми, які згодом стають предметом розгляду у справах, що розглядають національні органи конституційної юрисдикції. Їх завданням у таких випадках є встановлення того, чи дійсно всупереч презумпції невинуватості на осіб покладалось зобов'язання доводити джерело походження власних активів, а

отже, власну невинуватість. При цьому відповідне положення містить МАКПК, КАСЗБК і КООНПК.

Відмінними рисами у розумінні суті незаконного збагачення є:

1) більшість міжнародних правових актів визначає обов'язок розглянути вжиття заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином незаконного збагачення, а тому деякі країни вирішили піти іншим (не кримінально-правовим) шляхом. При цьому, коли ми ведемо мову про стандарти ЄС, така норма у відповідних документах відсутня. На додаток аналіз кримінального законодавства європейських країн засвідчив, що більшість держав, на відміну від України, не криміналізували незаконне збагачення у зв'язку із покладанням тягара доведення на сторону обвинувачення та можливості не свідчити відносно себе. В Україні ця проблема була вирішена у спосіб прийняття ст. 368-5 КК України, проте цьому передувало визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України;

2) розуміння того, хто є суб'єктом вчинення злочину. Відповідно до МАКПК та КООНПК незаконне збагачення розглядається як злочин, спеціальним суб'єктом якого є лише державна посадова особа. Проте відповідно до КАСЗБК суб'єктом вчинення незаконного збагачення може виступати й будь-яка інша особа, яка не може довести джерело походження своїх активів [277]. Щодо цього зміст ст. 368-5 КК України є значно досконалішим, адже не просто закріплює спеціального суб'єкта вчинення незаконного збагачення, а й охоплює випадки набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою (за відповідних умов);

3) момент вчинення злочину. У більшості відповідних міжнародних документів наголошується, що збільшення активів особи має бути пов'язане зі виконанням нею службових функцій та не відповідати законним доходам. При цьому прямо не уточнюється період часу, за який потрібно обраховувати

такі доходи на предмет відповідності до реально виявлених активів [50, с. 236–237].

Загалом як позитив відзначимо те, що завдяки наявності низки міжнародних стандартів у більшості держав світу норма про незаконне збагачення має схожий зміст, а також зазнає перманентного удосконалення. Однак на міжнародному рівні відсутнє загальноприйняте розуміння поняття злочину «незаконне збагачення» [50, с. 235–236]. До негативних аспектів віднесемо те, що згадана норма може тлумачитись неоднозначно; не усі з держав, які ратифікували КООНПК, закріпили незаконне збагачення як окремий склад злочину. У деяких країнах (зокрема тих, що входять до Африканського союзу) до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення можуть бути притягнені не лише державні посадові особи. Проте однією з проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення є те, що у багатьох державах норми кримінального законодавства про відповідальність за незаконне збагачення оскаржуються у порядку конституційного судочинства, і при цьому рішення ухвалюються різні.

Практика вирішення відповідних конституційних спорів є доволі неоднозначною. Зокрема, Конституційний Трибунал Португальської Республіки (рішення від 04.04.2012 р. у справі № 179/12, та від 27.07.2015 р. у справі № 377/15) та Конституційний суд Італійської Республіки (рішення від 17.02.1994 р. у справі № 48/1994) визнали відповідні національні норми неконституційними. Аналіз вказаних рішень здійснив Конституційний Суд Литовської Республіки у постанові від 15.03.2017 р. щодо неконституційності ст. 189-1 «Незаконне збагачення» КК цієї країни. Конституційний Трибунал Португальської Республіки визнав неконституційною ст. 335-А КК Португальської Республіки, виходячи з того, що вона порушує принцип правової визначеності та презумпції невинуватості. Що стосується Конституційного суду Італійської Республіки, то він також визнав, що вказана норма суперечить принципу презумпції невинуватості та порушує

право сторони захисту на справедливий судовий розгляд і захист, бо її право зберігати мовчання не гарантується [288].

Утім, уповноважені органи в інших країнах зайняли протилежну позицію. Так, Національна палата кримінальних апеляцій та Верховний суд Аргентини відхилили сумніви щодо відповідності визначення незаконного збагачення принципу законності на підставі того, що описання цього злочину містить достатню ясність, а його склад формулюється за рахунок значного та необґрунтованого збагачення після вступу на державну службу [19, с. 38].

У деяких інших державах, наприклад Литовській Республіці та Республіці Молдова, статті про незаконне збагачення були визнані такими, що відповідають конституціям цих держав. Своєю чергою, Конституційна рада Французької Республіки встановила, що положення КК, якими визначено умови притягнення до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, чітко й точно визначають, що відповідальність виникає за нездатність обґрунтувати наявні кошти. Схожу позицію зайняла і Конституційна палата Верховного суду Киргизької Республіки у своєму рішенні щодо перевірки конституційності статті, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, та підтвердила те, що її положення не суперечать конституційним принципам презумпції невинуватості та рівності всіх перед законом і судом. Тягар доведення, незважаючи на суб'єкта злочину, лежить на органах розслідування, а надання свідчень – це право, а не обов'язок обвинуваченого.

Таким чином, керуючись цією практикою, аналіз зарубіжного досвіду кримінальної відповідальності за незаконне збагачення буде найбільш ефективним для нашого дослідження, якщо у процесі ми звернемося до досвіду тих країн, у яких: а) криміналізовано незаконне збагачення; б) у конституційно-процесуальному порядку вирішувалось питання щодо відповідності певної заборони національній конституції.

На підставі визначень, що містяться в КООНПК, МАКПК та КАСЗБК, злочин «незаконне збагачення» має п'ять ключових елементів: 1) державна посадова особа, яка 2) протягом періоду перебування на посаді 3) умисно/свідомо 4) отримала значне збільшення активів, 5) цьому немає розумного обґрунтування [287, с. 13].

Наш аналіз розпочнемо із дослідження досвіду Литовської Республіки, яка є близькою історично до нашої держави. Литовський досвід боротьби з корупцією корисний Україні, оскільки показує, які саме кроки має зробити пострадянська держава на шляху до європейського рівня життя [236]. До того ж Конституційний Суд Литовської Республіки у рішенні від 15.03.2017 р. № КТ4-N3/2017 визнав ст. 189-1 «Незаконне збагачення» КК Литовської Республіки такою, що не суперечить Конституції цієї держави.

Відповідальність за незаконне збагачення в цій країні врегульовується КК Литовської Республіки від 26.09.2000 р. [285]. У Главі XXVIII «Злочини та кримінальні проступки проти власності, права власності та майнових інтересів» цього Кодексу закріплено ст. 189-1 «Незаконне збагачення», яка після змін, внесених Законом від 27.04.2023 р. встановлює, що особа, яка володіє майном вартістю понад 900 мінімальних заробітних плат, знаючи, що це майно не могло бути придбане за рахунок законного доходу, карається штрафом або арештом, або позбавленням волі на строк до чотирьох років. Привертає увагу те, що юридична особа (згідно з положеннями цієї статті) також може бути притягнута до відповідальності за незаконне збагачення. Аналізуючи зміст цієї норми та здійснюючи її порівняння із ст. 368-5 КК України, виділимо таке.

По-перше, поняття «незаконного збагачення» згідно з литовським законодавством є значно ширшим, ніж це передбачено українським законодавством, тому серед зарубіжних дослідників незаконного збагачення як злочину в Литовській Республіці виникають побоювання щодо можливого порушення нормою заборони стосовно вимушеного самообвинувачення.

Враховуючи те, що Конституційний Суд Литви не підтвердив жодного вироку за незаконне збагачення, ця правова концепція критикується як непрактична; натомість позитивно оцінюється концепція цивільної конфіскації, яка дозволяє вийти за рамки кримінального провадження й уникнути більшості проблем, що перешкоджали успішній криміналізації незаконного збагачення [279, с. 212].

По-друге, як нами зазначалось вище, Конституційним Судом Литовської Республіки у рішенні від 15.03.2017 р. № КТ4-Н3/2017 ст. 189-1 «Незаконне збагачення» КК Литовської Республіки була визнано такою, що не суперечить Конституції цієї держави. На думку заявників, юридична конструкція, застосована у ст. 189-1 КК – формулювання предмета злочину з використанням звороту («майно, яке не могло бути придбане за рахунок законного доходу»), неминуче створює ситуацію, коли незаконність доходу визначається на підставі відсутності офіційно отриманих доходів і нездатності відповідача переконливо обґрунтувати їх достатність для придбання виявленого майна. Висновок про незаконність доходів ґрунтується на припущенні «все, що не можна отримати законним шляхом, отримано незаконним шляхом». У кримінальному судочинстві такий спосіб встановлення фактів можна розглядати як перекладання тягара доказування на обвинуваченого. У відповідь на це Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що процес доказування регулюється нормами кримінально-процесуального законодавства, а не ст. 189-1 КК. Підозрюваний (обвинувачений), реалізуючи право на захист, має право заперечувати пред'явлені йому підозри (обвинувачення), але не зобов'язаний доводити, що незаконне збагачення не було вчинено ним [288].

Як наслідок, Конституційний Суд Литовської Республіки зазначив, що у ст. 189-1 КК відсутні положення, які б зобов'язували правопорушника доводити законність його активів всупереч конституційним принципам. Це означає те, що литовським законодавцем не було допущено помилок

українського законодавця при прийнятті ст. 368-2 КК України, перевірка на конституційність якої також викликала значну критику через неналежне обґрунтування зі сторони КСУ.

По-третє, литовським законодавством чітко визначено мінімальну вартість активів, набуття яких у спосіб, що суперечить законодавству, може бути кваліфіковане як незаконне збагачення. Вартість таких активів оцінюється в понад 900 мінімальних заробітних плат і в еквіваленті мінімальної заробітної плати в Україні (з 01.01.2025 р. – 8 000 грн) могла б оцінюватись в 7 200 000 грн.

По-четверте, литовський законодавець не визначає у ст. 189-1 КК спеціального суб'єкта. Тобто до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення може бути притягнуто будь-яку фізичну чи навіть юридичну особу, розмір активів якої не відповідає її офіційним доходам. Це відрізняє суть вказаної норми від закріпленої у нашому законодавстві, де боротьба спрямована саме проти «функціонерів» (публічних службовців).

Отже, підсумовуючи аналіз ст. 189-1 КК Литовської Республіки, виділимо її ключові особливості: 1) досліджувана заборона успішно пройшла перевірку на конституційність, а твердження про те, що вона регулює процес доказування незаконного збагачення, спростоване Конституційним Судом цієї країни; 2) до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення може бути притягнуто будь-яку фізичну чи юридичну особу, розмір активів якої не відповідає її офіційним доходам.

Наступною державою, досвід запровадження кримінальної відповідальності в якій за незаконне збагачення ми проаналізуємо, є Республіка Молдова, з якою ми маємо тісні історичні, економічні та соціальні зв'язки; сьогодні наші держави разом претендують на членство в ЄС. Крім цього, норма кримінального законодавства про незаконне збагачення також досліджувалась Конституційним Судом на предмет її відповідності Конституції Республіки Молдова. До того ж Республіка

Молдова посіла 76-те місце в рейтингу поміж 180 країн за індексом сприйняття корупції (CPI) за 2024 р. [94].

Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення регулюється КК Республіки Молдова від 18.04.2002 р. Розділ XV «Злочини проти належної поведінки в публічній сфері» цього Кодексу містить ст. 330-2 «Незаконне збагачення», яка передбачає, що володіння посадовою чи публічною особою, особисто або через третіх осіб, майном, вартість якого значно перевищує отримані нею кошти, і щодо якого встановлено на підставі доказів, що воно не могло бути отримане у законний спосіб, карається штрафом у розмірі від 6 000 до 8 000 умовних одиниць або позбавленням волі на строк від трьох до семи років, з позбавленням в обох випадках права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. У разі вчинення цього злочину особою, яка займає відповідальну державну посаду, санкції є жорсткішими: розмір штрафу становитиме від 8 000 до 10 000 умовних одиниць, а позбавлення волі може застосовуватись на строк від семи до п'ятнадцяти років. В обох випадках особа додатково позбавляється права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років [281]. Звернемо увагу на таке.

По-перше, на відміну від литовського законодавства, норма КК Республіки Молдова стосується спеціального суб'єкта, а саме «посадової особи» чи «публічної особи» або «особи, яка займає відповідальну державну посаду». Перші два із цих суб'єктів змістовно відповідають терміну, який використовується у ст. 368-5 КК України, – «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування».

По-друге, молдовським кримінальним законодавством до незаконного збагачення віднесено володіння майном через третіх осіб, тобто схожим чином, як це здійснено в ст. 368-5 КК України, але без належних уточнень, як це зроблено в примітці цієї статті. Також розмір «значного» перевищення в КК Республіки Молдова не уточнюється.

По-третє, Конституційний Суд Республіки Молдова визнав ст. 330-2 КК такою, що відповідає Конституції. В Постанові № 6 від 16.04.2015 р. Суд постановив, що презумпція законності набуття майна є однією з форм презумпції невинуватості й не перешкоджає розслідуванню незаконності набуття майна. Тягар доведення незаконного збагачення покладається винятково на державні органи. Водночас Суд вказав на проблемність вжитого в ст. 330-2 КК формулювання «вартість якого значно перевищує отримані нею кошти» через відсутність чітких меж [289]. Цей недолік, який не характерний для ст. 368-5 КК України, так і не було усунено.

По-четверте, розглядаючи санкції, передбачені частинами 1, 2 ст. 330-2 КК Республіки Молдова, звернемо увагу на те, що особі може бути призначене покарання у вигляді штрафу (замість позбавлення волі). Відповідно до ч. 2 ст. 64 цього Кодексу одна умовна одиниця для цілей накладання штрафу на особу дорівнює 50 леям. Станом на 01.08.2025 року в еквіваленті гривні – це штраф у розмірі від 728 490 до 971 320 грн за ч. 1 та від 971 320 до 1 214 150 грн – за ч. 2 [170]. Враховуючи те, що ст. 330-2 чітко не визначає мінімальний поріг для настання кримінальної відповідальності, такі розміри штрафів дають зрозуміти, що суд може визначити значною суму в орієнтовано понад 1 000 000 грн в еквіваленті молдавським леям.

Багато країн на основі ст. 20 КООНПК, як і Республіка Молдова, не визначають поріг вартості активів для настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, натомість вказуючи лише на «значне» або «істотне» невинуватене збільшення активів. Так, кримінальний закон Республіки Конго визначає, що норма про незаконне збагачення застосовуватиметься до особи, яка не може розумно виправдати значне збільшення своїх активів порівняно з її законним доходом, тоді як законодавство Нікарагуа визначає, що незаконне збагачення має місце тоді, коли державний службовець отримує збільшення своїх статків, яке значно перевищує його законний дохід. Подібні формулювання містить

законодавство Алжиру, Аргентини, Вірменії, Чилі, Кот-д'Івуару, Демократичної Республіки Конго, Джибуті, Гаїті, Мадагаскарі та Малі [283, с. 57–58].

Водночас навіть у разі призначення штрафу в Республіці Молдова особу позбавляють права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк від десяти до п'ятнадцяти років. Це різко контрастує з ч. 1 ст. 368-5 КК України, яка передбачає таке обмеження лише на строк до трьох років. Така різниця свідчить про різні підходи законодавців Молдови та України: в Молдові вчинення незаконного збагачення фактично закриває шлях особи до публічної служби щонайменше на 10 років.

Що стосується посилення відповідальності (ч. 2 ст. 330-2 КК Республіки Молдова) за вчинення злочину особою, яка займає відповідальну державну посаду, то в ст. 123 цього Кодексу надано роз'яснення щодо того, кого варто відносити до посадових осіб, публічних осіб та осіб, які займають відповідальну державну посаду [281].

Підсумовуючи здійснений аналіз, виділимо такі особливості досвіду Республіки Молдова щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення: 1) ст. 330-2 КК Республіки Молдова визнана її Конституційним Судом такою, що відповідає Основному Закону країни. Аналіз статті засвідчив, що її зміст є близьким до змісту ст. 368-5 КК України, вона не містить дискримінаційних ознак і не порушує презумпції невинуватості; 2) суб'єкт злочину є спеціальним (до нього належать посадові, публічні особи та особи, які займають відповідальну державну посаду); 3) порівнюючи ст. 330-2 КК Республіки Молдова і ст. 368-5 КК України, відзначимо, що остання містить чіткіші формулювання, хоч використані вітчизняним та молдовським законодавцем конструкції є подібними.

Ще однією країною, досвід якої викликає інтерес, є Французька Республіка. Актуальність дослідження її досвіду можна пояснити тим, що ця країна традиційно вважається зразком для інших держав щодо різноманітних

питань правового регулювання, не говорячи вже про її 25-те місце в рейтингу зі 180 країн за індексом сприйняття корупції (CPI) за 2024 р. [94]. Крім цього, у Франції було засуджено за корупційні діяння аж двох президентів – Жака Рене Ширака та Ніколя Саркозі.

У підрозділі I «Приховування власності та інші прирівняні або пов'язані з ними злочини» Розділу II «Інші злочини проти власності» Книги III «Злочини та правопорушення проти власності» КК Французької Республіки (Code pénal) від 01.03.1994 р. закріплено ст. 321-6, присвячену незаконному збагаченню. Під останнім розуміється: а) ненадання доказів наявності коштів, що відповідають способу життя особи; б) ненадання доказів походження майна, яке утримувалося, перебуваючи у регулярних зносинах з однією або декількома особами, які або причетні до вчинення злочинів чи проступків, що караються позбавленням волі на строк не менше п'яти років, і надають їм пряму чи опосередковану вигоду, або є жертвами одного з цих злочинів. За вчинення незаконного збагачення особа може бути покарана позбавленням волі на строк до трьох років і штрафом у розмірі 75 000 євро [280].

Аналізуючи зміст цієї норми, підкреслимо, що вона не передбачає наявності спеціального суб'єкта. До кримінальної відповідальності за ст. 321-6 може бути притягнута й особа, яка пов'язана з однією або декількома особами, які вчинили злочини або правопорушення, що караються позбавленням волі на строк не менше п'яти років, і при цьому володіє активами, законність походження яких вона не може підтвердити. Досить незвичною за своєю конструкцією є ст. 321-6-1 КК Французької Республіки, яка передбачає посилення покарання, передбаченого ст. 321-6 цього Кодексу, до п'яти років позбавлення волі та штрафу в розмірі 150 000 євро, якщо злочини та правопорушення вчиняються неповнолітніми, над якими особа, яка не може довести наявність у них коштів, має владу.

Ст. 321-6 КК Французької Республіки подібна до вітчизняної заборони незаконного збагачення, оскільки для притягнення до відповідальності не потрібно доводити, що активи були здобуті внаслідок конкретного злочину, вчиненого самим обвинуваченим. Достатньо, щоб особа не змогла обґрунтувати походження свого майна законними доходами. Водночас особливістю цієї норми є обов'язок прокурора довести, що інша особа вчинила злочин, і що обвинувачений має з нею постійну взаємодію. Таким чином, презумпція незаконного походження майна ґрунтується не лише на нездатності обвинуваченого обґрунтувати джерела свого багатства, а й на встановленні його зв'язку з особою, яка була засуджена. При цьому методи доказування, що застосовуються при розслідуванні незаконного збагачення, залишаються релевантними і для ст. 321-6 [283, с. 85].

Відмітимо порівняно незначні межі позбавлення волі для осіб, які незаконно збагатились. З одного боку, можна припустити, що це пов'язано зі змістом ст. 321-6 КК Французької Республіки, яка не передбачає спеціального суб'єкта злочину, а через це і рівень суспільної небезпечності вчиненого може бути різним. З іншого, зарубіжний досвід різних країн свідчить про те, що й у випадках закріплення спеціального суб'єкта злочину санкції можуть бути неспівмірними із завданою шкодою.

Утім, у французькому кримінальному законодавстві передбачено можливість призначення додаткового покарання у вигляді заборони на обіймання виборних і публічних посад особам, засудженим за корупційні злочини. Згідно зі ст. 131-26 КК Франції така заборона може встановлюватися строком до десяти років або навіть довічно (залежно від характеру правопорушення). Ці положення доповнюються ст. 432-17 і ст. 433-22, які конкретизують відповідальність за корупційні дії службових осіб і третіх осіб [280]. Така санкція визнається заходом охоронного характеру, що узгоджується з практикою ЄСПЛ і спрямована на захист публічного інтересу та доброчесності влади.

Слід також зазначити, що Касаційний суд Французької Республіки у 2012–2013 рр. отримав декілька запитів від судів нижчих інстанцій про направлення до Конституційної ради Французької Республіки питання про конституційність положень про незаконне збагачення у КК, але ці запити були відхилені як необґрунтовані. У рішенні від 26.09.2012 р. Касаційний суд обґрунтував свою відмову у зверненні до Конституційної Ради тим, що норма КК про незаконне збагачення чітко визначає, що відповідальність за незаконне збагачення настає у разі нездатності обґрунтувати джерело походження коштів, а докази щодо цього правопорушення забезпечуються прокурором, а не презумпцією кримінальної відповідальності [19, с. 24, 38].

Отже, виділимо такі особливості досвіду Французької Республіки щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення: 1) ст. 321-6 КК Французької Республіки визнана Касаційним судом такою, що відповідає Основному Закону Французької Республіки; 2) кримінальна відповідальність за незаконне збагачення може бути застосована не лише до державних посадових осіб.

Наступною країною, досвід якої доцільно розглянути, є Киргизька Республіка, оскільки в ній кримінально-правова заборона, присвячена незаконному збагаченню, також піддалася перегляду на її відповідність національній Конституції. Ст. 308-1 нині вже не чинного КК цієї країни від 01.10.1997 р. передбачала відповідальність за суттєве збільшення активів посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може належним чином обґрунтувати. Ч. 2 вказаної статті передбачала посилення покарання за вчинення діяння у великому розмірі або посадовою особою, яка займає відповідальне становище.

У Конституційну палату Верховного суду Киргизької Республіки надійшло звернення про визнання диспозицій частин 1 і 2 ст. 308-1 КК такими, що відкрито переносять тягар доказування своєї невинуватості на посадову особу всупереч вимогам ч. 2 ст. 26 Конституції, де прямо зазначено,

що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість. На думку заявника, слово «обґрунтувати» в оспорюваній нормі поставило посадових осіб у нерівне становище з іншими громадянами, які вчинили кримінально карані діяння, провину яких зобов'язана доводити сторона обвинувачення. Конституційна палата Верховного суду Киргизької Республіки розглянула звернення і сформулювала у рішенні від 25 червня 2014 р. №35-р [229] такі висновки. Положення оскаржуваної ст. 308-1 КК не суперечать конституційним принципам презумпції невинуватості та рівності всіх перед законом та судом. Тягар доведення, незважаючи на суб'єкт злочину, лежить на органах розслідування, а надання свідчень – це право, а не обов'язок обвинуваченого. Інше розуміння диспозиції ст. 308-1 КК суперечитиме конституційним застереженням щодо презумпції невинуватості [47, с. 64].

Згодом було прийнято КК Киргизької Республіки від 28.10.2021 р. Закріплена в ньому ст. 340 передбачає, що придбання посадовою особою у власність (користування) майна за рахунок іншої особи, отриманого злочинним шляхом та визнаного незаконним, вартість якого перевищує її офіційні доходи, підтверджені законними джерелами за останні два роки роботи, карається штрафом від 3 000 до 5 000 розрахункових показників чи позбавленням волі строком від двох до п'яти років з конфіскацією майна, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до двох років. У випадку із посадовими особами, які займають відповідальне становище (ч. 2 ст. 340), умови притягнення до кримінальної відповідальності та санкція за вчинення цього злочину є інакшими. Так, при обчисленні офіційних доходів посадової особи беруться до уваги останніх п'ять повних років. Щодо санкції, то незаконне збагачення таких осіб карається штрафом від 10 000 до 20 000 розрахункових показників або позбавленням волі строком від п'яти до восьми років із конфіскацією майна, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю строком до трьох років [128].

Привертає до себе увагу те, що законодавець позбавився від терміну «збільшення», натомість використавши нетипову конструкцію «придбання посадовою особою у власність (користування) майна за рахунок іншої особи». Тепер у Киргизії (як і в Республіці Молдова та Французькій Республіці) не встановлено мінімальний поріг вартості незаконно набутого майна для настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Натомість чітко визначено, за який саме період роботи слід обраховувати незаконно придбані активи (на відміну від ст. 368-5 КК України).

Не варто залишити поза увагою і релевантний досвід деяких інших країн. Так, викликає інтерес досвід Монголії, яка не один рік працювала над оновленням кримінально-правової заборони, присвяченої незаконному збагаченню, та її приведенням у відповідність до ст. 20 КООНПК. Досвід застосування кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення в Монголії свідчить, що у 2015–2018 рр. було конфісковано активів у кримінальних провадженнях на суму 11 523 202,77 млн доларів США [278].

КК Монголії від 03.12.2015 р. (набрав чинності у вересні 2016 р.) криміналізував незаконне збагачення у ст. 22.10 «Безпідставне збагачення». Згідно з ч. 1 цієї статті незаконним збагаченням визнається збільшення активів та доходів державної посадової особи у великому розмірі, яке вона нездатна обґрунтувати як законне. Санкція статті передбачає конфіскацію таких активів, позбавлення права працювати на державній службі на строк від двох до восьми років, обмеження права пересування на строк від одного до п'яти років або позбавленням волі на строк від одного до п'яти років. Примітка ст. 22.10 уточнює, що під поняттям «великий розмір» визнається сума від ста тисяч одиниць і більше. Ч. 2 вказаної статті, крім конфіскації необґрунтованих активів, передбачає посилене покарання у вигляді довічного позбавлення права працювати на державній службі, обмеження права пересування на строк від двох до восьми років або позбавленням волі

на строк від двох до восьми років, за вчинення діяння, передбаченого ч. 1, державною посадовою особою, яка займає відповідальне становище.

Повернемося до мінімального порогу вартості необґрунтованих активів, який повинен перевищувати великий розмір. Відповідно до пп. 4.1 ч. 4 ст. 2.5 КК Монголії «велика сума збитків» означає суму, що дорівнює п'ятдесяти тисячам одиниць або більше. Згідно з ч. 3 ст. 5.3 цього ж Кодексу одна одиниця, визначена цим Законом, дорівнює тисячі тугриків [129]. Таким чином, для цілей застосування ст. 22.10 Кодексу великий розмір вартості необґрунтованих активів означає суму від 100 000 000 тугриків, що в гривневому еквіваленті, за даними з відкритих джерел станом на 01.08.2025 р., становить близько 1 161 200 грн [107].

Наступною країною, де криміналізовано незаконне збагачення, є Мексика. Саме тут у 2003 р. була відкрита для підписання КООНПК, та, попри це, рівень корупції в Мексиці залишається високим. Згідно зі ст. 224 розділу XIII Федерального КК Мексики до державного службовця, який вчинив незаконне збагачення, тобто не зміг довести законність збільшення своїх статків чи його походження, буде застосовано конфіскацію майна на користь держави майна, походження якого неможливо довести. Окрім цього, якщо сума незаконного збагачення не перевищує еквівалент п'ятитисячної денної вартості одиниці вимірювання та оновлення (UMA – Unidad de Medida y Actualización), що на 2024 р. становить 542 850 мексиканських песо (станом на 01.08.2025 р. – еквівалент 1 204 041 грн [170]), особі буде призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох місяців до двох років та штраф від тридцяти до ста денних ставок. І тільки у випадку, якщо сума незаконного збагачення буде перевищувати вказаний поріг, на особу чекає покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до чотирнадцяти років та штраф від ста до ста п'ятдесяти денних ставок [255].

Крім цього, у ч. 3 ст. 224 Федерального КК міститься вказівка на те, що незаконним збагаченням не буде той випадок, коли збільшення активів є

результатом поведінки, яка підпадає під іншу гіпотезу цього розділу. У цьому випадку буде застосовано саме ту гіпотезу та відповідну санкцію [255]. Тобто норма про незаконне збагачення буде застосовуватись тільки в тому випадку, якщо діяння, внаслідок вчинення яких в особи і з'явилась можливість збагатитись, залишились невиявленими. Зазначене відповідає суті розглядуваного к. пр. Схожим чином, як уже зазначалось, міркував свого часу Д. Г. Михайленко, який пропонував закріпити у п. 6 примітки ст. 368-2 КК України таке положення: «Особа не може бути притягнута до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, якщо встановлено, що збільшення її активів і/або активів членів її сім'ї, які значно перевищили їхні законні доходи, відбулося в результаті вчинення іншого злочину чи правопорушення» [142, с. 372].

Термін «збільшення» вживається і в ст. 443 «Незаконне збагачення» КК Вірменії, який набув чинності 01.07.2022 р. Слід уточнити, що Вірменія посіла 63-тє місце в рейтингу зі 180 країн за індексом сприйняття корупції (CPI) за 2024 р., що далеко попереду за Україну [94]. Згідно з цією статтею незаконним збагаченням визнається збільшення майна та (або) зменшення зобов'язань за звітний період в особи, яка зобов'язана подавати декларацію, якщо таке збільшення чи зменшення значно перевищує її законний дохід та не обґрунтовано нею належним чином, і якщо відсутні ознаки іншого злочину, що є підставою для незаконного збагачення. За вчинення такого діяння передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до шести років. Для цілей цієї статті значною вважається сума, що перевищує 3 000 000 вірменських драм [130]. З відкритих джерел станом на вересень 2025 р. в еквіваленті гривні ця сума дорівнює близько 324 000 грн [137]. Отже, збільшення майна та (або) зменшення зобов'язань за звітний період в особи на суму 324 000 грн, що перевищує її законний дохід та не обґрунтовано нею належним чином, вважається незаконним збагаченням. Відзначимо низький поріг для настання кримінальної відповідальності

порівняно з Україною, де він становить 9 084 000 грн (три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб – з 01.01.2025 р.).

Висновки до розділу 1

1. У наукових дослідженнях проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення можна виокремити три етапи.

Перший етап обмежено часовими рамками з моменту появи у законодавстві України норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення і до моменту визнання її неконституційною. Наукові дослідження цього періоду здійснювались за такими напрямками: 1) кримінально-правова характеристика незаконного збагачення в Україні; 2) кримінальна відповідальність за незаконне збагачення у зарубіжних країнах; 3) історія становлення і розвитку правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні та в зарубіжних країнах.

На другому етапі досліджувалося рішення КСУ від 26.02.2019 р. і ті проблеми, до яких воно призвело. Увага науковців була зосереджена на аналізі: 1) зарубіжного досвіду на предмет альтернативних (щодо кримінальної) видів відповідальності за незаконне збагачення; 2) Рішення КСУ від 26.02.2019 р.; 3) змісту і перспективи прийняття законопроектів, які б відновили у КК України відповідальність за незаконне збагачення.

На третьому етапі, який триває і нині, здійснюється дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення за ст. 368-5 КК України. Основними напрямками наукових розвідок є: 1) наслідки для України визнання неконституційною ст. 368-2 КК України; 2) генеза кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у вітчизняному законодавстві; 3) пошук оптимальної моделі заборони щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення; 4) досвід правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в зарубіжних країнах.

2. Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення налічує декілька етапів, кожен з яких створив передумови для закріплення заборони щодо незаконного збагачення у тому вигляді, в якому він нині передбачений в ст. 368-5 КК України. Йдеться про такі етапи:

1-й етап (2012 – 2019 рр.) – тривав від моменту, коли КК України було доповнено ст. 368-2, і до моменту, коли остання була визнана неконституційною. Цей етап характеризується такими важливими для розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення трансформаційними аспектами: а) у КК України з'явилась кримінально-правова заборона, присвячена відповідальності за незаконне збагачення; б) ст. 368-2 КК України пройшла довгий шлях еволюції, зокрема в зазначений період було прийнято три її редакції, до яких неодноразово вносились зміни; в) кожна з редакцій ст. 368-2 КК України неоднаковою мірою суперечила ст. 20 КООНПК і конституційним приписам, через що критично оцінювалась науковцями;

2-й етап (2019 р. – до сьогодні) – етап визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України, і доповнення КК ст. 368-5 «Незаконне збагачення». На цьому етапі відбулись такі події: 1) визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України Рішенням КСУ; 2) доповнення КК України ст. 368-5 «Незаконне збагачення», у якій частково було усунено недоліки визнаної неконституційною ст. 368-2 КК України; 3) розпочалась робота над розробкою проєкту нового КК України, ст. 9.5.11. «Незаконне збагачення» якого закріплює заборону, присвячену відповідальності за незаконне збагачення.

3. Положення про незаконне збагачення як к. пр. крізь призму міжнародно-правового регулювання протидії корупції пройшли такі етапи становлення і розвитку:

1-й етап (70-ті рр. XX століття – 1996 р.) – на цьому етапі з'явилося розуміння суті незаконного збагачення як набуття державною посадовою особою активів, які значно перевищують розмір її законних доходів. Загалом формується розуміння корупції та корупційних злочинів як таких, що містять значну загрозу усім державам світу. Приймаються перші рішення у сфері запобігання та протидії корупції, які, утім, ще не набувають нормативно-правового характеру;

2-й етап (1996 – 2003 рр.) – відбувається прийняття перших міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії корупції, які охоплюють питання відповідальності за незаконне збагачення. Серед тих стандартів, прийняття яких не позначилось на законодавстві України, проте які є важливими для становлення правової регламентації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення у світі, слід передусім відзначити МАКПК, якою було встановлено зобов'язання держав-учасниць Організації Американських Держав запровадити на рівні національних законодавств відповідальність за незаконне збагачення державних посадових осіб під час здійснення ними службових функцій, якщо вони не можуть пояснити джерело збагачення. Якщо ж звернутись до тих міжнародних стандартів, які безпосередньо мали вплив на кримінальне законодавство України, то це резолюції ООН «Боротьба з корупцією» A/RES/51/59 від 28.01.1997 р., «Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» A/RES/51/191 від 21.02.1997 р., Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією, що зачіпає посадових осіб Європейських співтовариств або посадових осіб держав-членів ЄС, від 26.05.1997 р. та Конвенція Організації економічного співробітництва та розвитку про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних комерційних угодах від 21.11.1997 р.;

3-й етап (2003 р. – дотепер) – усі події, що відбулися та відбуваються на цьому етапі, пов'язані із прийняттям КООНПК від 31.10.2003 р. та її

подальшою ратифікацією органами законодавчої влади держав світу. Україна ратифікувала Конвенцію 18.10.2006 р., 01.01.2010 р. вона набрала чинності. Цей момент слід вважати відправною точкою у запровадженні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в нашій державі. Під час аналізу відповідних положень КООНПК з'ясовано наявність доволі спірних юридичних конструкцій, що позначилось надалі на прийнятті Україною норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення у такій редакції ст. 368-2 КК України, яка згодом була визнана такою, що суперечить Конституції України.

4. Норми, що передбачають кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, хоч і розроблені на основі КООНПК, мають особливості в кожній країні. На сьогодні немає єдиного загальновизнаного підходу до їх варіанту закріплення у національному кримінальному законодавстві, який би однозначно убезпечив відповідну кримінально-правову заборону від подальших змін або раз і назавжди розв'язав всі пов'язані з нею питання.

Дискусійні аспекти ст. 20 КООНПК вплинули на те, що в низці країн норма про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення переглядалась на предмет її конституційності. Серед таких країн лише Італійська та Португальська республіки визнали цю норму такою, що суперечить національним конституціям. Водночас органи конституційного контролю Литовської Республіки, Республіки Молдова, Киргизької Республіки та Французької Республіки не підтвердили неконституційність відповідних положень кримінального закону.

Більшість країн, кримінальне законодавство яких було досліджено, запровадили відповідальність за незаконне збагачення, уточнюючи спеціального суб'єкта – державну посадову особу (Республіка Молдова, Киргизька Республіка, Монголія). Деякі з них зробили це через застосування юридичної конструкції «особи, які зобов'язані подавати декларацію» (Вірменія). На додаток до цього в Республіці Молдова, Киргизькій Республіці

та Монголії закріплено посилення кримінальної відповідальності за вчинення незаконного збагачення особою залежно від того, чи займає вона відповідальне становище.

З-поміж країн, які запровадили кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, закріпивши в диспозиції статті спеціального суб'єкта злочину (посадову особу та особу, яка займає відповідальне становище), спостерігається діаметрально протилежний щодо обстоюваного українським законодавцем підхід у частині встановлення строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Такий строк може бути закріплений як у межах від десяти до п'ятнадцяти років (частини 1, 2 ст. 330-2 КК Республіки Молдова), так і дорівнювати довічному обмеженню (ч. 2 ст. 22.10 КК Монголії).

Мінімальний розмір незаконно набутих активів для настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в кожній країні є різним і визначається за особливими критеріями. Зокрема, це мінімальна заробітна плата в Литовській Республіці, денна вартість одиниці вимірювання (UMA) в Мексиці, одиниця в Монголії, пряме зазначення суми у Вірменії. В інших країнах відбулася пряма імплементація положення ст. 20 КООНПК і вжито формулювання щодо незаконно набутих активів, які «значно перевищують» законні доходи особи, без встановлення при цьому конкретної суми. Там, де остання все ж встановлена, вона подекуди є значно меншою за передбачену ст. 368-5 КК України величину і в еквіваленті національної валюти України становить у 2025 р.: Литовська Республіка – 7 200 000 грн; Монголія – 1 161 200 грн; Вірменія – 324 000 грн. Таке розходження пояснюється, зокрема, особливостями процедури цивільної конфіскації майна у цих державах.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СКЛАДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ «НЕЗАКОННЕ ЗБАГАЧЕННЯ» ТА ЙОГО СПІВВІДНОШЕННЯ ІЗ СУМІЖНИМИ СКЛАДАМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Об'єктивні ознаки незаконного збагачення

Для правильної кваліфікації к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, важливо встановити всі елементи його складу.

У теорії кримінального права формулювання об'єктивних ознак к. пр. передбачає визначення двох із чотирьох елементів його складу – об'єкта та об'єктивної сторони. До того ж при встановленні об'єктивних ознак незаконного збагачення важливим є і визначення його предмета. Рухаючись таким чином, ми зможемо зробити висновки про шкоду від незаконного збагачення, встановити, чи існують підстави для притягнення ОУВФДМС до кримінальної відповідальності за незаконне набуття активів, розмежувати склади суміжних к. пр. тощо.

Складність та багатогранність об'єкта будь-якого к. пр., передбаченого КК України, значно ускладнює створення або вибір єдиної універсальної концепції, яка дозволила б найбільш точно та повно визначити його, а тому в рамках нашого дослідження ми не будемо наголошувати на правильності чи помилковості тієї або іншої концепції. Виділимо існування двох найбільш вживаних підходів до визначення поняття «об'єкт к. пр.» як елементу його складу: 1) об'єкт к. пр. розглядається як суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність та яким у результаті вчинення к. пр. спричинюється шкода [80, с. 150; 124, с. 97] або створюється загроза її спричинення [122, с. 88]; 2) об'єкт к. пр. визначається не лише як суспільні відносини, а і як інші елементи суспільного порядку, що охороняються законом про кримінальну відповідальність та яким у результаті

вчинення к. пр. спричинюється шкода або створюється загроза її спричинення; до них можуть бути віднесені права, обов'язки, законні інтереси, блага, соціальні цінності тощо [120, с. 46; 103, с. 198; 61, с. 46; 256, с. 119]. О. П. Денєга вдало відмічає, що при визначенні об'єкта незаконного збагачення необхідно виходити з того, що кожне злочинне діяння може посягати як на конкретний один об'єкт, так і на їх сукупність [61, с. 46]. Тому в рамках складу одного к. пр. можна одночасно виділити декілька об'єктів та провести їх класифікацію через призму обраного підходу для встановлення усього кола суспільних відносин та елементів суспільного порядку, які складають об'єкт незаконного збагачення.

Дослідники кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, враховуючи складність об'єкта цього злочину, здебільшого аналізують його через призму загальновизнаної дворівневої класифікації. По суті одностайно підтримується підхід щодо класифікації об'єкта незаконного збагачення «по вертикалі» та «по горизонталі» за винятком того, що видовий об'єкт при класифікації «за вертикаллю» не завжди уточнюється. Розпочнемо наш аналіз із встановлення об'єктів незаконного збагачення «по вертикалі».

Один колектив авторів пропонував розуміти родовий об'єкт злочинів у сфері службової діяльності (чинна на той момент назва розділу XVII Особливої частини КК України) як суспільні відносини, які визначають і регулюють зміст правильної роботи державного апарату і апарату органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності [158, с. 908]; інші – як встановлений законом порядок здійснення посадовими та службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності своїх повноважень [123, с. 451].

І. М. Ясінь, попри те, що їй складно було погодитись з віднесенням до суспільних відносин порядку діяльності службових осіб в органах державної

влади та місцевого самоврядування, підприємствах, установах, організаціях, зробила висновок про те, що родовим об'єктом к. пр., відповідальність за які передбачена статтями розділу Особливої частини XVII КК України, є правопорядок у відповідній сфері [274, с. 60–61]. Порядком діяльності ОУВФДМС у вузькому його розумінні є правові норми, а отже, визнання такого порядку діяльності родовим об'єктом к. пр. може призвести й до визнання об'єктом правових норм, що, на думку І. М. Ясінь, є помилковим підходом.

У нашому дослідженні ми відстоюємо широкий підхід до визначення родового об'єкта к. пр., який передбачає, що ним є суспільні відносини, які включають в себе встановлений законом порядок здійснення службовими та іншими особами своїх повноважень. Іншими словами, йдеться про правопорядок як усталену інституційну форму правового життя спільноти, яка утворюється внаслідок домінування у ній поведінки і відносин, що базуються на правових нормах і цінностях [13, с. 117]. Отже, встановлений нормативно-правовими актами порядок здійснення службових повноважень осіб слід розглядати як родовий об'єкт к. пр., відповідальність за які передбачена статтями розділу XVII Особливої частини КК України.

М. В. Кочеров [118, с. 55], В. Г. Хашев [259, с. 8] та П. П. Андрушко [3, с. 56] пропонують віднести до родового об'єкта к. пр., передбачених розділом XVII Особливої частини КК України, також авторитет державних органів та інших структур (впливовість, престиж, репутація), якому може заподіюватися шкода. ОУВФДМС, яка незаконно збагатилася, так чи інакше завдасть своїми діями шкоду авторитету державних органів чи органів місцевого самоврядування. Щодо авторитету державних органів та інших структур коректніше, вочевидь, говорити про додатковий обов'язковий об'єкт, про що йтиметься мова далі.

Підсумовуючи власне дослідження родового об'єкта незаконного збагачення, Б. Г. Безгинський зробив висновок про те, що ним є суспільні

відносини у сфері забезпечення належної службової діяльності визначених суб'єктів державного апарату та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ і організацій як публічного, так і приватного права, а також діяльності, пов'язаної із наданням публічних послуг [6, с. 71]. О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко зайняли таку ж позицію, за винятком того, що замість конструкції «суспільні відносини у сфері забезпечення належної службової діяльності» застосували інше формулювання, а саме «суспільні відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням особою професійної діяльності відповідно до нормативно-правових актів, що становить правильну роботу органів державної влади чи місцевого самоврядування» [59, с. 101]. Суть родового об'єкта в обох випадках залишилась незмінною.

Родовий об'єкт незаконного збагачення І. Б. Юрчишин визначає як «суспільні відносини, що забезпечують регламентовану національним законодавством діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» [273, с. 84–85, 164]. Наведене визначення потребує уточнення. Нагадаємо, що родовий об'єкт – це група відносин, на які посягають однорідні к. пр., і що критерієм об'єднання норм про окремі к. пр. у групи (розділи Особливої частини КК України), як правило, виступає саме родовий об'єкт. При цьому родовий об'єкт к. пр., передбачених розділом XVII Особливої частини КК України, не варто обмежувати вказівкою лише на ОУВФДМС, як це робить І. Б. Юрчишин, адже до суб'єктів незаконного збагачення належать і деякі з прирівняних до них осіб, вичерпний перелік яких наведений у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. Крім того, у згаданому розділі встановлено відповідальність за к. пр., вчинені й іншими категоріями осіб, які відповідно п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. прирівнюються до ОУВФДМС (наприклад, тих, хто здійснює професійну діяльність з надання публічних послуг), а також службовими особами юридичних осіб приватного права.

Таким чином, під родовим об'єктом незаконного збагачення пропонуємо вважати суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, та яким у результаті незаконного збагачення спричинюється шкода. Йдеться про суспільні відносини, які забезпечують правопорядок у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг, та які перебувають під охороною розділу XVII Особливої частини КК України.

Аналізуючи визначення безпосереднього об'єкта незаконного збагачення, ми відмітили декілька підходів науковців з цього питання, які, утім, є близькими по суті. Так, безпосередній об'єкт незаконного збагачення (на той момент згідно зі ст. 368-2 КК України) Л. П. Брич визначила як правильну, тобто таку, що відповідає вимогам законодавства України, діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, державних чи комунальних підприємств, установ чи організацій [156, с. 1078]. З цього визначення слідує, що авторка відштовхнулася від вимог до службової діяльності ОУВФДМС. З цим варто погодитись, проаналізувавши деякі положення чинного законодавства.

Зокрема, відповідно до ЗУ «Про державну службу» на всіх без винятку державних службовців покладено низку службових обов'язків. Так, у ст. 8 закріплено обов'язок кожного державного службовця додержуватися вимог законодавства у сфері запобігання і протидії корупції [205]. Державний службовець, який вчинив незаконного збагачення, порушуючи цю норму, порушує і правопорядок у сфері діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування. Правильною є така діяльність у розглядуваній сфері, яка передбачає додержання ОУВФДМС своїх службових обов'язків, а вчинення ними незаконного збагачення виходить за її межі.

Б. Г. Безгинський безпосереднім об'єктом незаконного збагачення пропонує вважати законну діяльність ОУВФДМС щодо законності набуття у власність передбачених кримінальним законодавством активів [6, с. 73].

Законною діяльністю ОУВФДМС є така діяльність, під час якої вони неухильно дотримуються вимог чинного законодавства. Згідно із законодавством про державну службу та службу в органах місцевого самоврядування ОУВФДМС у своїй службовій діяльності: мають діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією України та законами України; повинні компетентно, об'єктивно й неупереджено виконувати свої посадові обов'язки; мають відмовитись від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих ним повноважень; інформація про їх службову діяльність має бути відкритою. Виявлення у таких осіб активів, які суттєво перевищують їх законні доходи, є несумісним із переліченими засадами службової діяльності та за наявності всіх інших елементів складу к. пр. «незаконне збагачення» є підставою для інкримінування вказаним особам порушення ст. 368-5 КК України.

Сформульоване І. Б. Юрчишиним визначення основного безпосереднього об'єкта незаконного збагачення як суспільних відносин, які визначають порядок діяльності ОУВФДМС щодо законності набуття активів в частині їх непідкупності та фінансування виключно у порядку, встановленому законодавством, є прийнятним, бо воно адекватно відображає існуючий стан справ: предикатні стосовно незаконного збагачення делікти можуть бути і не корупційними. Цю думку згаданий дослідник послідовно обстоює, стверджуючи, що особа може незаконно збагачуватись за рахунок дій, для вчинення яких вона не використовує надані їй повноваження, і що незаконне збагачення може відбуватись у відмінних від корупційних дій формах «замаскованої латентної економічної злочинності». Також згаданий автор погоджується з І. М. Ясінь у тому, що активи у складі незаконного збагачення можуть бути отримані в результаті вчинення як будь-якого корисливого злочину (не обов'язково корупційного), так і будь-якого іншого правопорушення (цивільно-правовий делікт, господарське, податкове чи

адміністративне правопорушення тощо) [273, с. 88, 106, 114, 145, 158–159, 164].

Особливістю безпосереднього об'єкта незаконного збагачення є те, що в його межах «по горизонталі» можна виділити основний та додатковий безпосередні об'єкти [6, с. 73; 28, с. 63; 80, с. 152–153; 274, с. 65], яких може існувати декілька одночасно. Так, І. М. Ясінь під основним безпосереднім об'єктом незаконного збагачення розуміє суспільні відносини, які визначають порядок діяльності ОУВФДМС, щодо законності набуття активів у власність [274, с. 65]. Схожу позицію зайняв і Б. Г. Безгинський, на думку якого, основним безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, які визначають правильну діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави і місцевого самоврядування щодо законності набуття активів визначених кримінальним законодавством [6, с. 73–74]. Тобто наведені вище підходи до визначення основного безпосереднього об'єкта незаконного збагачення стосуються: суспільних відносин; правильного порядку діяльності ОУВФДМС; (не-)законності набуття активів.

Враховуючи зміст ст. 368-5 КК України, основним безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є встановлений чинним законодавством порядок проходження державної служби та служби в органах місцевого самоврядування у частині заборони набуття ОУВФДМС незаконних активів, який охороняється законом про кримінальну відповідальність, як частина суспільних відносин.

Суть додаткового безпосереднього об'єкта незаконного збагачення визначається по-різному. Одні автори вважають, що ним є національна та економічна безпека держави [274, с. 66], інші – відносини справедливого розподілу матеріальних благ у суспільстві [156, с. 1078]. У нашому дослідженні ми здійснимо поділ додаткового безпосереднього об'єкта

незаконного збагачення ще й на обов'язковий та факультативний, що дасть змогу уникнути спірних питань при його визначенні.

Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом к. пр. вважаються такі суспільні відносини, посягання на які не складає змісту кримінально-караного діяння і не є основною метою законодавця їх захисту, але які завжди порушуються паралельно з основним об'єктом [121, с. 109]. Так, М. В. Кочеров вважає, що додатковим обов'язковим об'єктом незаконного збагачення є авторитет органів влади та місцевого самоврядування, а також ділова репутація державних комунальних підприємств, установ організацій [118, с. 177]. Інші автори (дещо в ширшому розумінні, але за схожою концепцією) визначають додатковий обов'язковий об'єкт незаконного збагачення як авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, їх ділову репутацію, доброчесність, сумлінність, порядність і неупередженість» [59, с. 102; 6, с. 74]. Така позиція заслуговує на увагу, оскільки будь-яке корупційне к. пр. так чи інакше завдає шкоди авторитетності спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції, підриває довіру суспільства до держави. До того ж національну та економічну безпеку держави, про яку говорила І. М. Ясінь, також необхідно включити до категорії додаткового обов'язкового безпосереднього об'єкта. Набуття ОУВФДМС активів, що перевищують їх законні доходи, не просто «підживлює» тіньову економіку, чим завдає шкоди економічній безпеці, а й опосередковано у негативному сенсі впливає на національну безпеку.

Тому додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, їх ділова репутація, а також національна та економічна безпека держави, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, та яким у результаті незаконного збагачення спричинюється шкода.

Конкретизуючи додатковий факультативний безпосередній об'єкт незаконного збагачення, дослідники визначають його за майже одностайним підходом, як: права та законні інтереси окремих громадян чи юридичних осіб [59, с. 102]; права та інтереси окремих громадян чи юридичних осіб [118, с. 177]; суспільні відносини, що виникають у зв'язку із дотриманням прав та законних інтересів окремих фізичних чи юридичних осіб [6, с. 74]. Такі визначення пояснюються тим, що набуття активів у власність може здійснюватись як ОУВФДМС особисто, так і іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за її дорученням, або що ОУВФДМС, може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Виходячи з цього, правам та законним інтересам окремих фізичних чи юридичних осіб шкода може і не завдаватися.

Предметом незаконного збагачення в первинній редакції ст. 368-5 КК України були активи, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот НМДГ громадян перевищує законні доходи особи (мова йшла про 9 841 000 грн згідно з п. 5 підрозділу 1 розділу XX Податкового кодексу України (ПК України)). Чинна редакція ст. 368-5 КК України як предмет незаконного збагачення визначає активи, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує законні доходи особи (9 084 000 грн). Аналізована ознака передбачає необхідність оцінки набутих ОУВФДМС активів у національній валюті України, а також порівняння їхніх розмірів з її законними доходами. Те, що внаслідок прийняття ЗУ від 17.06.2025 р. у ст. 368-5 КК України предмет складу к. пр. залежить не від НМДГ, а від прожиткового мінімуму для працездатних осіб, ми оцінювали радше як позитивний крок (див. додаток А).

Предмет незаконного збагачення (п. 3 примітки ст. 368-5 КК України) має не лише майновий характер (грошові кошти, майно, майнові права, нематеріальні активи, зокрема криптовалюти), а й може бути виражений у

формі робіт чи наданих послуг (обсяг зменшення фінансових зобов'язань; роботи чи послуги, надані ОУВФДМС). Детальний аналіз кожного з цих видів активів у сукупності з їх законодавчими визначеннями, теоретичними підходами до розуміння та авторською аргументацією наведено у додатку Б.

Загалом при визначенні предмета незаконного збагачення в п. 3 примітки ст. 368-5 КК України простежується своєрідний «крок вперед» на фоні ст. 368-2 КК України, в якій під активами у значному розмірі розумілися лише грошові кошти або інше майно, а також доходи від них. Вбачається, що розширення кола об'єктів, які можуть розглядатись як предмет незаконного збагачення, позитивно відображається на правозастосовній діяльності.

У п. 4 примітки ст. 368-5 КК України встановлено, які активи ОУВФДМС є законними – це активи, одержані ними із законних джерел, зокрема тих, що визначені у пунктах 7, 8 ч. 1 ст. 46 ЗУ від 14.10.2014 р.: отримані доходи суб'єкта декларування або членів його сім'ї та наявні у суб'єкта декларування або членів його сім'ї грошові активи. Інші активи таких осіб можуть бути визнані незаконними. При цьому ч. 1 ст. 368-5 КК України не містить часового орієнтира, на який мала б зважати сторона обвинувачення при обчисленні періоду набуття активів відповідної особи для встановлення в її діяннях складу незаконного збагачення. Через це І. Б. Юрчишин зазначає, що юридична конструкція «перевищує її законні доходи», використана у диспозиції ст. 368-5 КК України, характеризується правовою невизначеністю через те, що неможливо однозначно визначити, за який саме період необхідно оцінювати доходи відповідної особи для встановлення в її діяннях складу злочину [273, с. 115].

Утім, чи потрібно шукати шляхи вирішення цієї проблеми, та чи існує вона взагалі? Наша позиція полягає в тому, що відсутність чітко визначеного законодавством періоду, за який органу досудового розслідування необхідно встановлювати диспропорції між законними доходами і фактично виявленими активами відповідного суб'єкта, не ускладнює виявлення фактів

незаконного збагачення. Навпаки, зазначене залишає певний простір для правозастосувача, що може бути своєрідною перевагою. Наприклад, у першому вироді, постановленому ВАКС за ст. 368-5 КК України, законні доходи особи, визнаної винуватою у незаконному збагаченні, були досліджені за період із 2002 по 2023 р., а дружини обвинуваченого – за період із 1999 по 2023 р., за результатами чого обвинуваченому інкриміновано незаконне збагачення на суму 98 441 633 грн 10 коп. (різниця вилучених під час проведення обшуку за місцем проживання обвинуваченого грошових коштів та отриманих ним за 2002 – 2023 рр. прибутків і доходів дружини за 1999 – 2023 рр.) [18]. Не обмежується чітко визначеним періодом й НАЗК, коли потрібно встановити, чи справді в осіб були законні підстави для набуття тих чи інших активів; НАЗК виходить із самого факту їх наявності та можливостей до набуття [152].

Отже, попри те, що жодного часового орієнтира, на який мала б зважати сторона обвинувачення при обчисленні періоду набуття активів відповідної особи для встановлення в її діяннях складу незаконного збагачення не передбачено в ст. 368-5 КК України, це не є причиною, яка не дає змоги виявляти факти незаконного збагачення. Сказане підкріплюється тим, що в більшості випадків ОУВФДМС буде старанно приховувати факт незаконного збагачення, про що може стати відомо лише згодом (наприклад, через 3–5 років після журналістського розслідування).

При встановленні факту набуття ОУВФДМС активів, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи, важливим є сам факт такого набуття, а не те, в якому конкретно році їх було набуто. Тому, зокрема, ВАКС і зазначає, що не пізніше 24.11.2023 Особа-7 набув активи (грошові кошти в сумі, еквівалентній 108 967 945 грн), вартість яких перевищує його законні доходи на 98 441 633 грн 10 коп., хоч Особа-7 був особою, уповноваженою на виконання функцій держави, ще з 01.06.2017 р. [18]. Такий підхід

пояснюється тим, що за ст. 368-5 КК України протиправність набуття активів не обов'язково пов'язується зі службовою діяльністю ОУВФДМС.

Уточнимо також, що предмет незаконного збагачення складають не будь-які незаконні активи, а лише ті, які перевищують вартість законних активів ОУВФДМС більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Однією з проблем змісту ст. 368-2 КК України вважався високий мінімальний поріг незаконного набутих активів для настання кримінальної відповідальності. Вважаємо, що вказаний мінімально необхідний розмір активів для настання відповідальності за ст. 368-5 КК України, хоч і видається на перший погляд, завищеним, таким насправді не є. Зокрема, середня заробітна плата працівника центрального органу державної влади в Україні за 2024 р. склала 54 400 грн, обласного органу – 31 600 грн, районного – 19 800 грн, водночас середній розмір нарахованої зарплати судді становить 139 800 грн [167].

На думку О. О. Дудорова, рекомендації або повністю вилучити мінімальний поріг вартості майна, походження якого неможливо пояснити і володіння яким вважається к. пр. у формі незаконного збагачення, або встановити цей поріг на рівні, не більшому аніж 5–10 НМДГ, є неприйнятними, оскільки не враховують: 1) вказівку ст. 20 КООНПК на *значне* збільшення активів державної посадової особи; 2) призначення відповідної заборони виконувати роль завершального рубежу кримінально-правової протидії корупції; 3) обмеженість ресурсів правоохоронних органів, які слід зосередити на тих фактах незаконного збагачення, які мають значний суспільний резонанс [72, с. 72]. Погоджуючись з цією позицією, додамо, що на сьогодні все ще спостерігається відносно низький рівень зареєстрованих к. пр. за ст. 368-5 КК України, який, однак, не пов'язаний із нібито завищеним розміром мінімального порогу предмета незаконного збагачення. Адже час від часу НАЗК виявляє ознаки вказаного к. пр. і на суми, що ледве не

перевищують сотні мільйонів гривень. Наприклад, НАЗК під час проведення моніторингу способу життя у взаємодії з ДБР виявило ознаки незаконного збагачення на понад 97 млн грн у колишнього судді [149].

Також за 2024 р. по семи к. пр., передбачених ст. 368-5 КК України, особам було вручено повідомлення про підозру, при загальній кількості облікованих к. пр. – 102 (у 2023 р. цей показник був 77, у 2022 р. – 17) [92]. Це свідчить не лише про позитивну динаміку виявлення ознак вчинення вказаного делікту, а й про те, що випадків незаконного збагачення стає дедалі більше, і воно, схоже, все ще успішно приховується. Зазначене підриває засади принципу невідворотності покарання й укорінює відчуття безкарності серед зловмисників. До слова у проведеному в 2023 р. опитуванні представників антикорупційного експертного середовища стосовно найбільш ефективних напрямів антикорупційної політики для зменшення рівня корупції в Україні було передусім виокремлено забезпечення невідворотності відповідальності за корупцію (47% опитаних) [116, с. 29].

Утім, враховуючи такі дані і те, що у 2024 р. частка засуджених осіб (1 599), порівняно із загальною кількістю осіб у справах про «безумовні» корупційні правопорушення (до яких належить ст. 368-5 КК України), становить 75% [160, с. 142], лише один вирок за незаконне збагачення в 2024 р. та один за перше півріччя 2025 р. [88] – свідчення неефективності норми про незаконне збагачення.

Крім цього, вже не перший рік застосовується інститут ВНА як дієвий спосіб протидії незаконному збагаченню. У ч. 2 ст. 290 ЦПК України йдеться про різницю між вартістю необґрунтованих активів і законними доходами, яка у сімсот п'ятдесят і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на 28.11.2019 р. (день набрання чинності ЗУ від 31.10.2019 р.), але не перевищує межу, встановлену ст. 368-5 КК України. В ст. 7 ЗУ «Про Державний бюджет України на 2019 рік» від 23.11.2018 р. з 01.07.2019 р. встановлений розмір

прожиткового мінімуму для працездатних осіб на рівні 2 007 грн. Тобто для пред'явлення відповідного позову мінімальна різниця між вартістю активів та законними доходами ОУВФДМС повинна становити 1 505 250 грн.

Враховуючи, що чинна редакція ст. 368-5 КК України фактично звужує коло потенційних кримінальних проваджень, І. Б. Юрчишин запропонував зменшити розмір активів як предмета досліджуваного злочину з 6 500 НМДГ (попередня редакція цієї статті) до 1 000 НМДГ – показника, закріпленого у ст. 368-2 КК України, визнаної неконституційною [273, с. 45, 118–119]. Ми критично оцінюємо таку пропозицію, адже вона не тільки суперечить аргументам, наведеним О. О. Дудоровим, а й обґрунтовується посиланням лише на середню заробітну плату в Україні (18 020 грн станом на вересень 2024 р.). І. Б. Юрчишин стверджує, що для накопичення суми, еквівалентної предмету злочину, службовцю знадобиться понад 45 років, ігноруючи той факт, що суб'єктом незаконного збагачення є спеціальна службова особа, для якої слід застосовувати інші (вищі) показники доходу (про що вже йшла мова вище).

Таким чином, потреби у зменшенні мінімально визначеної різниці між вартістю набутих активів та законними доходами особи для настання кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України немає, оскільки держава охоплює випадки необґрунтованого набуття активів, вже починаючи від 1 505 250 грн, застосовуючи як цивільну конфіскацію майна, так і кримінальну відповідальність (починаючи від суми незаконно набутих активів в розмірі від трьох тисяч прожиткових мінімумів для працездатних осіб), залежно від ступеня суспільної небезпеки вчиненого діяння.

До речі, І. Б. Юрчишин погоджується з думкою І. В. Панайда про те, що положення п. 5 примітки ст. 368-5 КК України дозволяють штучно уникати кримінальної відповідальності за рахунок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів. При цьому науковець ігнорує співвідношення інституту цивільної конфіскації з

кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, що, безумовно, зміниться внаслідок запропонованої ним зміни предмета аналізованого злочину: у випадку втілення пропонованої зміни «вікна» для цивільного позову фактично не залишиться, що зведе нанівець застосування інституту ВНА. Тому ініційоване І. Б. Юрчишином переведення значного обсягу справ з цивільної у кримінально-правову площину може тільки ускладнити боротьбу з корупцією.

Завершуючи аналіз предмета незаконного збагачення, розглянемо питання, внаслідок вчинення яких дій в особи виникає можливість незаконного збагачення.

На думку О. І. Гузоватого та О. О. Титаренка, предикатним стосовно незаконного збагачення може бути будь-який злочин (не обов'язково корупційний) [59, с. 132]. Щодо цього О. О. Дудоров та А. А. Вознюк стверджували, що предикатними стосовно незаконного збагачення можуть визнаватись і відмінні від злочинів правопорушення [73, с. 455–456]. Таку ж позицію зайняв М. І. Хавронюк, дещо ширше зазначаючи, що активи, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами, можуть бути отримані як в результаті вчинення будь-якого корисливого (не обов'язково корупційного) злочину [155, с. 263], так і в результаті вчинення будь-якого іншого правопорушення (цивільно-правовий делікт, господарське, податкове чи адміністративне правопорушення), чи навіть зловживання правом, чи іншого діяння, яке не є правопорушенням [258]. Схожої думки дотримується І. В. Панайд, який вважає, що кримінально-правова заборона щодо незаконного збагачення хоча й охороняє суспільні відносини не лише від корупційних злочинів, проте володіння значними майновими активами, які службовець не може пояснити, дозволяє презюмувати раніше вчинені ним корупційні діяння, завдяки яким і були накопичені такі активи, але які залишилися латентними [174, с. 27–28, 60]. В основу розглядуваної

кримінально-правової заборони покладено презумпцію корупційного походження статків ОУВФДМС [73, с. 453].

Справді, корупційний характер злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, можна презюмувати (лат. *praesumptio* – припущення), виходячи із законодавчої вказівки на суб'єкта незаконного збагачення, історії трансформації цієї кримінально-правової заборони, пов'язаної з імплементацією ст. 20 КООНПК, про що йшлося у підрозділах 1.2 і 1.3 дисертації, а також нормативного визначення поняття законних доходів (п. 4 примітки ст. 368-5 КК України. Враховуючи антикорупційну спрямованість ст. 20 КООНПК і високу латентність корупційних діянь, вбачається, що, притягуючи особу до кримінальної відповідальності за незаконне збагачення презюмується передусім вчинення нею саме корупційного злочину. Д. Г. Михайленко вдало формулює завдання, яке первинно було поставлено перед нормою про незаконне збагачення, – покарати корупціонера за умови, що корупційний злочин, який безпосередньо призвів до збагачення, залишився латентним [142, с. 213]. В цьому контексті слід пригадати й ч. 1 ст. 22 ЗУ від 14.10.2014 р., яка забороняє суб'єктам незаконного збагачення використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, у тому числі використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах [206].

Оскільки ст. 368-5 КК України не виключає некорупційний шлях набуття активів суб'єкта, постає питання, чи узгоджується такий *status quo* із місією досліджуваної заборони як засобу протидії саме латентній корупції? В умовах, коли тіньова економіка країни перевищує 40–50%, її учасниками не можуть не бути ті, хто уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та (або) близькі їм особи. Поширення дії досліджуваної кримінально-правової заборони на активи, отримані з порушенням норм інших (крім КК України) галузей законодавства, навряд чи

обумовлене суспільною небезпекою вчиненого, і може означати соціально необґрунтоване розширення меж кримінальної відповідальності за незаконне збагачення за рахунок охоплення кримінально-правовою репресією дій, традиційно врегульованих іншим (некримінальним) законодавством [142, с. 456]. Звідси слідує, що чинній редакції ст. 368-5 КК України у частині позначення предмета незаконного збагачення притаманне недотримання принципу правової визначеності як складника верховенства права.

З огляду на сказане, постає також питання, чи коректно законодавець відніс незаконне збагачення до корупційних к. пр., перелік яких закріплений в примітці ст. 45 КК України? Тим більше, що, на противагу цьому, розробники проєкту КК України віднесли незаконне збагачення (ст. 9.5.11) до к. пр., пов'язаних з корупцією (п. 22 ч. 2 ст. 1.1.1 проєкту). Цікаво, що в юридичній літературі незаконне збагачення також іменують «квазі-корупційним» [115, с. 187] діянням, вочевидь, беручи до уваги те, що йому не обов'язково притаманні усі ознаки корупційного к. пр. в традиційному його розумінні. Утім, це не применшує його небезпеки, а лише відображає особливість правової конструкції, яка повинна слугувати антикорупційній меті.

В. В. Шаблистий з цього приводу зазначає, що незаконне збагачення не може бути і ніколи не буде корупційним злочином, бо воно є наслідком вчинення справді корупційних злочинів [268, с. 144]. На думку В. М. Киричка, деякі діяння, з тих що перелічені в примітці ст. 45 КК України (до яких можна віднести і незаконне збагачення): а) характеризуються ознаками корупції або правопорушення, пов'язаного з корупцією, передбаченими в ст. 1 ЗУ від 14.10.2014 р. або в іншому антикорупційному Законі; б) мають лише загально-правове значення, про яке йдеться у відповідному антикорупційному Законі, або значення для правової оцінки імплементації конвенційних положень в КК; в) не мають в формулі кримінально-правової кваліфікації висновку про їх належність до

корупційних або пов'язаних з корупцією к. пр. [98, с. 325]. Погоджуючись із викладеними міркуваннями, водночас зазначимо таке.

По-перше, склад злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, прямо не передбачає використання особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди (що закріплено у визначенні «корупції» в ч. 1 ст. 1 ЗУ від 14.10.2014 р.), як це притаманно «класичним» корупційним к. пр. (на кшталт караному за ст. 368 КК України). Однак це навряд чи заперечує корупційну природу аналізованого посягання. Показово, що санкція ст. 368-5 КК України передбачає позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як обов'язкове додаткове покарання на строк до трьох років. Видається також, що, криміналізуючи незаконне збагачення, законодавець прагнув охопити цим складом злочину завуальовані форми корупції, пов'язані із неправомірною вигодою, яка може набувати зовнішнього вигляду.

По-друге, найбільш імовірними джерелами незаконного збагачення для ОУВФДМС є корупційні к. пр. Так, всього у 2023 р., згідно з даними форми № 2-кор (ОГП), обліковано 10 887 корупційних та пов'язаних з корупцією корупційних правопорушень. Із них тяжких та особливо тяжких злочинів – 7 266. Абсолютна більшість з них стосується таких статей, як ст. 191 (3 368), ст. 364 (2 983), ст. 369 (2 041) і ст. 368 КК України (1 403), тобто 90% усіх облікованих таких правопорушень [90, с. 9]. В умовах високої латентності корупції ст. 368-5 КК України фактично виконує роль «страхувального механізму» у разі, коли доводити джерело активів не просто не потрібно, а й (у більшості випадків) неможливо. Зауважимо, що у 2024 р. значно (на 600 %), порівняно з 2022 р., зріс показник облікованих к. пр. за ст. 368-5 КК України (з 17 до 102) [92].

По-третє, в ст. 20 КООНПК незаконне збагачення прямо розглядається як форма корупційного діяння, навіть якщо предикатне діяння не доведено.

Це підтверджує, що криміналізація незаконного збагачення – превентивний і конвенційно вмотивований захід боротьби з латентною корупцією.

По-четверте, віднесення незаконного збагачення до переліку корупційних правопорушень у примітці ст. 45 КК України має важливе значення, дозволяючи застосовувати до винної особи повний спектр антикорупційних інструментів – від спеціальних обмежень до заходів (включно із специфічними) кримінально-правового впливу. Виключення цієї норми зі згаданого переліку ослабило б цілісність антикорупційної політики і частково поставило б під сумнів імплементацію міжнародних зобов'язань України.

Втім, як бути з тим, що предикатним до незаконного збагачення може бути не лише корупційне к. пр., а й будь-яке інше (адміністративне, цивільне, господарське), адже джерело активів не потребує встановлення? Щодо цього має рацію М. А. Рубашенко, який вважає, що положення ст. 368-5 КК України принципово уможливають притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка в фактично набула активи не те що в не корупційний спосіб, а й у правомірний, проте зі впливом часу втратила докази їх походження [231, с. 11]. На нашу думку, відповідь слід шукати у самій природі корупції, яка полягає у зловживанні службовими повноваженнями чи пов'язаних з ними можливостями заради особистої вигоди. Інакше кажучи, корупційна поведінка може мати багатогранний характер, зокрема такий, що не залишає прямих слідів у вигляді конкретного корупційного діяння, але сам статус суб'єкта злочину (ОУВФДМС) вказує на потенційне зловживання цією складовою всупереч встановленим антикорупційним законодавством зобов'язанням та обмеженням. Адже такі особи отримують доступ до ресурсів, повноважень і впливу, що створює ґрунт для використання їх у приватних інтересах. Тому, навіть якщо предикатним до незаконного збагачення є не корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення (що загалом малоімовірно), це не суперечить його віднесенню до корупційних

к. пр., оскільки саме по собі незаконне збагачення – індикатор порушення доброчесності, на що держава зобов'язана відреагувати.

Отже, вчинення незаконного збагачення спеціальним суб'єктом, виходячи із конвенційної природи цієї кримінально-правової заборони, є беззаперечним індикатором корупційного ризику та порушенням базових принципів доброчесності, що лежать в основі державної служби. Тому віднесення злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, до переліку корупційних к. пр. є виправданим (логічним) продовженням антикорупційної політики держави, зорієнтованої на приховану корупцію, яку складно відстежити та яка загрожує національній безпеці. Водночас оскільки ст. 368-5 КК України не виключає відповідальність належного суб'єкта і тоді, коли він набув активи не у корупційний спосіб, цю проблему у правозастосовній площині пропонуємо пов'язувати із зверненням до кримінально-правової норми про малозначність (ч. 2 ст. 11 КК України).

Об'єктивна сторона незаконного збагачення може проявлятися в одній із трьох форм: 1) набуття у власність активів ОУВФДМС; 2) набуття у власність активів іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням ОУВФДМС; 3) набуття у власність активів іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що ОУВФДМС може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Враховуючи конструкцію складу к. пр., тобто те, що суспільно небезпечні наслідки не є його обов'язковою ознакою [28, с. 57], незаконне збагачення є к. пр. з формальним складом. Воно вважається закінченим з моменту вчинення зазначених у ст. 368-5 КК України діянь [59, с. 117–118; 118, с. 88; 174, с. 83].

З аналізу форм незаконного збагачення резюмуємо також, що його об'єктивна сторона характеризується активною поведінкою, а саме діями, спрямованими на набуття активів. Якщо активи набуті без участі належного суб'єкта, то це не може кваліфікуватись як незаконне збагачення (наприклад,

особа з метою притягнення посадовця до відповідальності за ст. 368-5 КК України без його відома перераховує на його особові рахунки кошти в достатньому для цього розмірі). Враховуючи положення п. 3 ч. 1 ст. 62 ЗУ «Про банки і банківську діяльність», а саме можливість розкриття банками банківської таємниці та інші можливості органів досудового розслідування, зазначена ситуація може бути як доведена стороною захисту, так і спростована стороною обвинувачення.

Набуття активів ОУВФДМС у власність означає, що раніше нею було вчинене діяння, за допомогою якого особа дістала можливість володіти, розпоряджатися і користуватись цими активами. Обов'язковою умовою притягнення ОУВФДМС до кримінальної відповідальності є незаконний характер збагачення такою особою з огляду на те, що: а) незаконне збагачення ОУВФДМС завжди пов'язане з порушенням нею передбачених законодавством обмежень, яких такі особи мають дотримуватись у своїй службовій діяльності, зокрема обмеження щодо використання службового становища в особистих інтересах; б) предметом незаконного збагачення, як нами вже було встановлено, є активи, набуті без законних на те підстав; в) активи, яких набуває ОУВФДМС, одержуються нею безоплатно або за ціни, нижчі за ринкові.

Згідно з п. 3 примітки ст. 368-5 КК України ознаки незаконного збагачення наявні як тоді, коли особа збільшує свої майнові активи, так і тоді, коли, навпаки, позбавляється майнових витрат (зменшує обсяг своїх фінансових зобов'язань). Не впливає на кваліфікацію вчиненого і те, що зробила особа з активами після їх набуття (продала, пожертвувала тощо) – важливим є сам факт набуття активів одним зі способів, передбачених у п. 2 примітки ст. 368-5 КК України.

Хоч вживання конструкції «набуття активів у власність» саме по собі суперечить вимогам ЦК України (на що звертав увагу, зокрема, В. І. Осадчий [169, с. 139]), така вказівка має розглядатись як умовна, адже з урахуванням

ст. 328 ЦК України вести мову про те, що внаслідок вчинення злочину особа набула певне майно у власність, недоречно [73, с. 453]. О. О. Дудоров суголосно зазначає, що вказівка на набуття активів у власність в нормі про незаконне збагачення не відображає суті кримінально караного збагачення і може заплутати правозастосувача [71, с. 512].

Друга форма незаконного збагачення полягає у тому, що ОУВФДМС доручає іншій особі набутти у власність відповідні активи, і з цим пов'язана низка дискусійних питань. Так, І. В. Панаїд слушно зазначає, що доручення третій особі на набуття майна з погляду кваліфікації вчиненого як незаконного збагачення необхідно розглядати не як цивільно-правовий документ, а як вказівку набутти майно в інтересах його реального власника – ОУВФДМС [174, с. 9]. В. В. Михайленко дослідила термін «за дорученням», використаний у п. 2 ч. 8 ст. 290 ЦПК України, встановивши, що він (термін) відрізняється від визначених цивільним законодавством правомірних відносин довірителя і повіреного, оскільки не створює правового результату. Ба більше: очікувати або вимагати при розгляді цивільних справ про визнання активів необґрунтованими доручення, оформленого відповідно до вимог цивільного законодавства (наприклад, договору доручення та/або довіреності), абсурдно, бо службовець намагається приховати набуття цих активів (тому, зокрема, користується «послугами» третіх осіб для їх придбання). Для встановлення домовленості між номінальним і фактичним власником достатньо виявити намір посадовця координувати дії набувача. З урахуванням відсутності вимоги письмової форми договору доручення в ЦК України, в межах процедури цивільної конфіскації можуть бути враховані також відповідні усні домовленості або вказівки, адже визначення всіх можливих форм залучення іншої особи для набуття ним відповідного майна безпосередньо нормами закону, не є можливим [141, с. 155–156, 158]. Ця позиція науковиці і водночас судді ВАКС відтворена і в рішенні ВАКС від 13.07.2022 р. у справі № 991/366/22 [226].

У судовій практиці визнається, що фактичне володіння через третіх осіб (ч. 4 ст. 290, п. 2 ч. 8 ст. 290 ЦПК України) «за дорученням» означає наявність трьох моментів: 1) вказує на відносини, відмінні від визначених цивільним законодавством відносин довірителя і повіреного; 2) означає набуття суб'єктом декларування активів через третіх осіб з метою приховання факту набуття цих активів; 3) вчинення дії «за дорученням» може бути встановлене із сукупності вторинних ознак, які дозволяють зробити висновок про те, що третя особа діяла в інтересах суб'єкта декларування, а суб'єкт декларування, своєю чергою, отримує вигоду від набутого активу [184].

Наведений «цивілістичний» підхід до розуміння поняття «доручення» цілком може бути застосований і при аналізі п. 2 примітки ст. 368-5 КК України, однак, враховуючи стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні, визнання наявності певної домовленості між номінальним і фактичним власниками відповідного майна вимагатиме більш переконливих доказів зі сторони обвинувачення.

Нерідко за результатами моніторингу способу життя державних службовців у їх діях виявляють ознаки незаконного збагачення, хоч і набуття необґрунтованих активів здійснюється не особисто, а пов'язаними з ними особами за дорученнями [251]. В. М. Шевчук зазначає, що одним зі способів вчинення незаконного збагачення є передача суб'єктом злочину активів будь-якій іншій особі, яка, скоріш за все, не буде належати до числа тих, вичерпний перелік яких закріплено у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р.; інакше передача їй активів втрачає будь-який сенс як для злочинця, так і самої цієї особи. Тому, користуючись окремими хитрощами й відсутністю «індикаторів ризику» в очах представників державних органів і суспільства (наприклад, немає обов'язку декларувати власні статки), на таких осіб й оформлюються активи [269, с. 119–120].

Та, як бачимо із результатів повних перевірок декларацій публічних службових осіб від НАЗК, їм не вдається уникати фінансового контролю

через оформлення права власності на активи на інших осіб, або через нібито отримання від них подарунків. Такі фіктивні правочини, хоч і складно, але можуть встановлюватись, і відсутність обов'язку у вказаних осіб подавати декларацію (відповідно до ЗУ від 14.10.2014 р.) не стає на заваді спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції. Яскравим підтвердженням використання фіктивних правочинів є справа щодо міністра аграрної політики та продовольства України, відносно якого Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП) звернулася до ВАКС з позовом про цивільну конфіскацію частини активу [262].

Певно, що суб'єкти незаконного збагачення зазвичай володіють високим рівнем загальних і спеціальних (зокрема юридичних) знань, що дає їм змогу усвідомлювати потенційну можливість притягнення до відповідальності за незаконне збагачення та може бути використано ними з метою протидії розслідуванню (зокрема через використання різних фікцій у вигляді фіктивних правочинів і підставних осіб) [270, с. 12].

Отже, при кваліфікації незаконного збагачення у випадку набуття у власність активів іншою фізичною або юридичною особою, якщо доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням ОУВФДМС, не вимагається юридичне оформлення доручення відповідно до положень ЦК України. Достатньо встановити фактичний вплив суб'єкта на особу, яка формально володіє активами, підтверджений сукупністю непрямих доказів (спільне користування майном, оплата витрат, координація придбання тощо). Тому спосіб надання доручення не має значення при встановленні об'єктивної сторони незаконного збагачення, а стороні обвинувачення необхідно довести сам факт усної домовленості або вказівки в межах стандарту доказування «поза розумним сумнівом» [51, с. 23].

Третя форма незаконного збагачення полягає у тому, що його суб'єкт може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Згідно із ч. 1 ст. 317 ЦК

України розпорядження є однією із правомочностей власника (поруч із правом володіння та користування своїм майном). У цивільному праві правомочність розпоряджання означає юридично забезпечену можливість визначення і вирішення юридичної долі майна шляхом зміни його належності, стану або призначення (відчуження за договором, передача у спадщину, знищення, переробка тощо) [1, с. 16]. Правом володіння визнається юридично забезпечена можливість панування власника над майном, не пов'язана з використанням його властивостей; право користування визначає можливість видобування корисних властивостей речей для задоволення потреб власника чи інших осіб [225]. Той факт, що право власності на майно набувається шляхом укладання у встановленому законом порядку договорів купівлі-продажу певними особами, не виключає можливість фактичного розпорядження таким майном іншою особою – дійсним власником вказаного майна [250]. Отже, якщо ОУВФДМС, юридично не є власником активів, проте вчиняє щодо нього такі дії, як дарування, купівлю-продаж тощо, вона може відповідати за ст. 368-5 КК України. На практиці НАЗК під час моніторингу способу життя посадовців досить часто виявляє факти придбання активів членами їх сімей за відповідними дорученнями [154].

Цікаво, що І. Б. Юрчишин пропонує інакше (порівняно з тим, як це зроблено у ст. 368-5 КК України) описати основний склад «незаконне збагачення», вважаючи, що це сприятиме дієвості кримінально-правової заборони. Зокрема, науковець слушно відмічає, що в сьогоденній Україні службові особи нерідко приховують активи, отримані в результаті своєї протиправної діяльності, оформлюючи їх на членів сім'ї або близьких родичів, і що доходи членів сім'ї особи, зазначеної у ст. 368-5 КК України, також мають фігурувати в її диспозиції та, відповідно, враховуватись при кримінально-правовій кваліфікації незаконного збагачення [273, с. 117–118].

Щоправда, легальне поняття набуття активів (п. 2 примітки ст. 368-5 КК України) і тепер уможлиблює кримінально-правову протидію опосередкованим формам набуття активів – випадкам, коли активи суб'єкта незаконного збагачення перебувають у власності інших осіб (не обов'язково лише члени сім'ї такого суб'єкта). До того ж правозастосовні органи, попри відсутність прямої настанови в диспозиції ст. 368-5 КК України щодо доходів членів сім'ї, враховують такі доходи при кримінально-правовій кваліфікації вчиненого як незаконного збагачення.

Так, із першого вироку за ст. 368-5 КК України, ухваленого ВАКС 29.05.2024 р. і вже згаданого вище, слідує, що під час встановлення ознак незаконного збагачення суд взяв до уваги сумарні доходи не лише обвинуваченого, а і його дружини, з якою він перебував у шлюбі в період набуття активів, вартість яких перевищила законні доходи обвинуваченого на 98 441 633 грн 10 коп. Тобто диспозиція ст. 368-5 КК України дає змогу враховувати доходи членів сім'ї під час кримінально-правової кваліфікації, що підтверджується й системним аналізом антикорупційного законодавства. Зокрема, ст. 46 ЗУ від 14.10.2014 р. зобов'язує декларувати отримані доходи суб'єкта декларування або членів його сім'ї, наявні у суб'єкта декларування або членів його сім'ї грошові активи тощо. Можливість врахування сумарних доходів не лише посадовців, а і їх близьких осіб за потреби при кваліфікації незаконного збагачення є однією з умов успішного застосування ст. 368-5 КК України. Сказане підтверджується й численними підозрами у вчиненні к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України [276]. Тому те, кому на праві власності належать активи, законність набуття яких є сумнівною і не підтверджується доказами, не змінює кваліфікації вчиненого як незаконного збагачення, але підлягає встановленню той факт, що саме незаконна поведінка ОУВФДМС стала джерелом безпідставного збагачення цієї особи або її оточення. Інше тлумачення ст. 368-5 КК України порушуватиме принцип особистої відповідальності у кримінальному праві.

Ба більше: з огляду на появу широкого кола суб'єктів протидії корупції, кожен, хто бере участь у корупційних схемах, почав більш обачно підходити до будь-якої корупційної дії [99, с. 194]. Набуття активів у власність, що відбувається шляхом оформлення прав на майно через близьких осіб, часто супроводжується застосуванням різних способів приховування таких дій, наприклад, завдяки істотному заниженню вартості того чи іншого майна.

Погоджуємось з І. М. Ясінь у тому, що встановлення невідповідності рівня життя близької особи суб'єкта незаконного збагачення підтверджує презюмування того, що активи такої особи могли бути здобуті в результаті вчинення корупційного злочину цим суб'єктом. Це обґрунтовано, зважаючи на практику приховування високопосадовцями своїх реальних активів «за спинами» близьких осіб, майновий стан яких перевірити на законних підставах неможливо [274, с. 112]. Наприклад, НАЗК за результатами проведеного моніторингу способу життя народного депутата виявило, що у 2021 р. його теща придбала квартиру за 5,5 млн грн, але суттєво занизила вартість житла, яка на дату його набуття мала б складати 65 млн грн [153]. Суттєве заниження вартості майна використала й цивільна дружина державного службовця категорії «Б», придбавши за його вказівкою авто, вартість якого становить 100 000 грн, при довідковій вартості для відповідної модифікації транспортного засобу – 1 508 840 грн [251].

Як бачимо, п. 2 примітки ст. 368-5 КК України, хоч і є об'ємним і містить громіздкі формулювання, загалом задовільно розкриває зміст поняття «набуття», що сприяє точному розумінню складу аналізованого к. пр. і полегшує правильну кримінально-правову кваліфікацію діяння.

На нашу думку, чи не ключова проблема в частині кримінально-правової протидії незаконному збагаченню полягає в надмірній складності доказування досліджуваного делікту. Текст ст. 368-5 КК України свідчить про те, що для правильної кваліфікації вчиненого за нею діяння правозастосувач повинен виключити всі можливі варіанти правомірного поліпшення

майнового становища ОУВФДМС. Такий підхід неминуче ставить під сумнів ефективність самої заборони, особливо якщо порівняти її з іншими (не кримінально-правовими) механізмами протидії незаконному збагаченню, стосовно яких питання можливого порушення конституційних принципів (зокрема презумпції невинуватості) взагалі не підіймалося (останнє, нагадаємо, стало підставою для визнання неконституційною ст. 368-2 КК України). Передусім йдеться про врегульований ЦПК України інститут права, із зовсім іншим стандартом доказування – ВНА, який доволі результативно застосовують САП і ВАКС (у співпраці з НАЗК).

Специфіка розглянутих вище альтернатив, закріплених у п. 2 примітки ст. 368-5 КК України, полягає у тому, що дії інших осіб (фізичних або юридичних) за певних умов ототожнюються з діями самого спеціального суб'єкта незаконного збагачення. Не можна сказати, що юридичне ототожнення діяння однієї особи з діянням іншої особи є чимось незвичним для українського кримінального права (наприклад, опосередковане вчинення к. пр. має у своїй основі таке ототожнення). Вказівка на (не-)доведеність певного факту (як зазначено в ст. 368-5 КК України) пов'язана не з діянням суб'єкта злочину, а з процесуальною діяльністю посадових осіб уповноважених державних органів. Підкреслюючи в п. 2 примітки ст. 368-5 КК України те, що відповідальність спеціального суб'єкта незаконного збагачення можлива за умови доведення факту доручення спеціального суб'єкта іншій особі набути активи у власність або можливість спеціального суб'єкта прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними, законодавець тим самим дає зрозуміти, що відповідальність ОУВФДМС за опосередковане незаконне збагачення припустима й тоді, коли реально таких фактів не було, однак, з огляду на зібрані в кримінальному провадженні докази, суд зробить висновок про те, що такі факти все ж мали місце. Таким чином, умови, з якими п. 2 примітки ст. 368-5 КК України пов'язує відповідальність за опосередковане

незаконне збагачення, насправді не характеризують поведінку спеціального суб'єкта незаконного збагачення, а є своєрідними доказовими стандартами, з огляду на які у кримінальному провадженні (спочатку органу досудового розслідування, а згодом суду), уможлиблюється висновок про те, що ОУВФДМС, набула певні активи за відсутності доказів безпосереднього їх набуття.

З огляду на сказане, викликає інтерес питання відповідальності загальних суб'єктів к. пр. за співучасть у вчиненні незаконного збагачення, зокрема за пособництво у цьому злочині, у випадках, коли активи були набуті іншою фізичною чи юридичною особою, і доведено, що таке набуття було здійснено за дорученням ОУВФДМС, або ОУВФДМС може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними. Тим більше, що в Україні вже зафіксовано перший випадок інкримінування пособництва у незаконному збагаченні (йдеться про дружину голови Антимонопольного комітету України, якому повідомлено про підозру у вчиненні к. пр., передбаченого ч. 1 ст. 368-5 КК України) [163], а в окремих наукових джерелах можливість зазначеної співучасті не виключається [174, с. 89–90].

Нагадаємо, що відповідно до ст. 26 КК України співучастю у к. пр. є умисна спільна участь декількох суб'єктів к. пр. у вчиненні умисного к. пр. Щодо цього О. О. Кваша зазначає, що умисна вина при співучасті пов'язана із не просто усвідомленням кожного зі співучасників можливості діяти спільно, а й і з бажанням об'єднати свої зусилля із зусиллями інших осіб і брати спільну участь як виконавець, організатор, підбурювач або пособник у досягненні злочинного результату. Умисна спільність є необхідною суб'єктивною ознакою співучасті [96, с. 84–85]. О. О. Бахуринська підкреслює, що вказівка на умисну спільну участь у вчиненні к. пр. означає існування двостороннього суб'єктивного зв'язку між співучасниками, який «виражається у взаємній обізнаності та поінформованості співучасників про

участь іншого співучасника (інших співучасників) у вчиненні спільного к. пр. Така обізнаність може включати як усвідомлення конкретизованого (детального) характеру участі іншого суб'єкта (інших суб'єктів) у ньому (наприклад, обізнаність з індивідуальними «особовими» рисами, рольовими функціями чи завданнями іншого співучасника у спільних діях, його мотивами чи цілями тощо), так і знання хоча б у загальних рисах про факт участі саме у цьому к. пр. іншої особи (інших осіб), наділеної ознаками суб'єкта к. пр., і їхню роль у спільному діянні» [125, с. 583].

На думку Р. С. Орловського, особливістю умислу при співучасті є дворівнева структура його інтелектуальної ознаки, що виявляється в наявності двостороннього суб'єктивного зв'язку, вираженого хоча б через мінімальну обізнаність співучасників про наявність та діяння одне одного [168, с. 19]. Вказаний двосторонній суб'єктивний зв'язок може охоплювати лише факти об'єктивної дійсності, які реально відбулися чи настання яких передбачалося (наприклад, при співучасті у незакінченому злочині). Але він не може поширюватися на питання того, чи в майбутньому у ймовірному кримінальному провадженні буде подолано стандарт доказування, визначений кримінальним законом, адже таке «передбачення» розвитку подій виходить за межі можливостей звичайної людини.

Тому у випадках, коли особа засуджується за незаконне збагачення через встановлення факту надання нею доручення іншій особі набути активи, або у зв'язку з можливістю безпосереднього чи опосередкованого розпорядження нею такими активами, відсутні підстави говорити про співучасть у незаконному збагаченні з боку інших фізичних чи юридичних осіб, які брали участь у набутті активів чи сприяли цьому. Це пояснюється тим, що жодні відповідні домовленості не можуть стосуватися того, чи буде у майбутньому кримінальному провадженні доведено відповідний факт доручення або факт того, що ОУВФДМС, може прямо чи опосередковано

вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

Ще й таке: пособник не виконує об'єктивної сторони складу к. пр., передбаченого статтею Особливої частини КК України. Його поведінка полягає у допомозі виконавцеві в реалізації його злочинного наміру, без виконання при цьому дій, що становлять об'єктивну сторону складу к. пр. виконавця [96, с. 273]. Натомість набуття активів у власність іншою особою (за умови доведеності обставин, передбачених п. 2 примітки ст. 368-5 КК України) і становить об'єктивну сторону складу злочину незаконного збагачення, тобто є діянням виконавця.

Враховуючи вищевикладене, слід зробити такі висновки. В ситуаціях, коли особи, які набували активи для спеціального суб'єкта чи сприяли цьому процесу (наприклад, передаючи кошти для придбання майна), знали про їх кримінально-протиправне походження, вони мають нести відповідальність або за співучасть у вчиненні к. пр., внаслідок якого були здобуті ці кошти (зокрема, за ст. 191 чи ст. 368 КК України), або за причетність до цього предикатного к. пр. (наприклад, за ст. 198 чи ст. 209 КК України). Якщо ж не встановлено обізнаності третіх осіб про вчинення ОУВФДМС к. пр., внаслідок якого були здобуті кошти, за рахунок яких набуваються відповідні активи, було б надмірним і несправедливим покладати на них обов'язок передбачати, що в майбутньому суд визнає набуте майно неспівмірним із законними доходами спеціального суб'єкта.

Слід зважати і на те, що засудження будь-якої особи за вчинення к. пр. повинно відповідати стандартам, передбаченим у ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, яка серед іншого покликає забезпечити гарантію від засудження людини за дію (бездіяльність), яка на час її вчинення не була к. пр. за національним законом [106]. Як слушно наголошують О. О. Дудоров та К. П. Задоя, ЄСПЛ послідовно відстоює підхід до передбачуваності закону *in concreto*, тобто з урахуванням того, наскільки конкретна особа могла передбачити у певний

момент свого засудження кримінальну відповідальність і покарання відповідно до чинного на той час закону. При цьому Суд підкреслює, що сама по собі чіткість тексту кримінального закону ще не означає автоматичного дотримання державою ст. 7 ЄКПЛ, адже її порушення може полягати й у тому, як національні суди тлумачать і застосовують ці норми [76, с. 96–97].

Щодо питання розумної передбачуваності характеру судового тлумачення, ЄСПЛ покликаний перевірити, чи міг заявник на момент подій розумно передбачити, за потреби звернувшись до юриста, що його дії можуть спричинити кримінальне переслідування і визнання винним у відповідному злочині, і що він понесе покарання, яке передбачене за це правопорушення [63, с. 18].

З'ясована правова невизначеність створює ситуацію, за якої притягнення до відповідальності за співучасть загального суб'єкта к. пр., який не є ОУВФДМС, стає непередбачуваним у розумінні ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ. Крім того, на відміну від спеціальних суб'єктів, які, з огляду на свій публічний статус, мали б усвідомлювати широке коло законодавчих обмежень, загальні суб'єкти не можуть мати такого самого рівня обізнаності. Тому їхнє засудження за пособництво у незаконному збагаченні, яке за своєю суттю є унікальним складом к. пр., не відповідатиме критеріям передбачуваності у розумінні практики ЄСПЛ. Це пояснюється тим, що будь-які спільні домовленості між співучасниками можуть охоплювати лише об'єктивно існуючі факти, але не здатні поширюватись на юридичну оцінку та ймовірність доведення певних обставин у майбутньому кримінальному провадженні. Таким чином, з огляду на фундаментальні засади кримінального права та позиції ЄСПЛ, можливість співучасті загального суб'єкта к. пр. в опосередкованому незаконному збагаченні виключається.

Зважаючи на викладене, чинна редакція п. 2 примітки ст. 368-5 КК України, а саме формулювання «якщо доведено», створює ризик правової невизначеності та дублює загальний принцип кримінального процесу щодо

обов'язку доказування. Така конструкція, що пов'язує відповідальність не з фактичним діянням (безпосереднім набуттям або можливістю розпорядження активами), а зі специфічним доказовим стандартом, суперечить вимогам ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, яка гарантує передбачуваність кримінального закону. З огляду на це, з метою усунення виявлених правових колізій та приведення норми у відповідність до міжнародних стандартів, вбачається необхідність виключення з п. 2 примітки ст. 368-5 КК України формулювання «якщо доведено».

2.2. Суб'єктивні ознаки незаконного збагачення

Згідно з ч. 1 ст. 19 ЗУ «Про державну службу» право на державну службу мають лише повнолітні громадяни України. У ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» подібна норма відсутня, втім варто враховувати, що дія ЗУ «Про державну службу» поширюється на органи й посадових осіб місцевого самоврядування в частині, що не суперечить ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні», ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування» та іншим законам України, що регулюють діяльність місцевого самоврядування згідно із ЗУ «Про службу в органах місцевого самоврядування». Тому суб'єктом незаконного збагачення може бути лише особа, яка досягла повноліття, інакше вона не могла б обійняти посаду в органі державної влади чи місцевого самоврядування. Наприклад, у першому вирокі за ст. 368-5 КК України засуджений Особа-7 у віці від 30 до 50 років на момент вчинення злочину був депутатом місцевої ради, мав вищу освіту, одружений [87].

В п. 1 примітки ст. 368-5 КК України законодавець при визначенні суб'єкта незаконного збагачення закріпив посилання на п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., де визначено перелік ОУВФДМС, і на пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього ЗУ, де визначено одну з категорій осіб, які для цілей вказаного Закону

прирівнюються до ОУВФДМС. У п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. фігурують такі особи, як Президент України, народні депутати України, державні службовці, посадові особи місцевого самоврядування, військові посадові особи Збройних Сил України, судді, посадові та службові особи органів прокуратури, поліцейські, посадові та службові особи інших державних органів, інші особи, перелік яких є вичерпний.

ОУВФДМС, які раніше виконували вказані функції, але припинили службову діяльність, немає підстав визнавати такими особами на момент інкримінування їм порушення ст. 368-5 КК України. Сказане підкріплюється визначеннями посади державної служби в п. 4 ч. 1 ст. 2 ЗУ «Про державну службу» і посадової особи місцевого самоврядування в абз. 13 ст. 1 ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні». При цьому на практиці можливі ситуації, коли питання кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України постає щодо особи, яка раніше обіймала посаду в органі державної влади чи місцевого самоврядування, але факт незаконного збагачення якої встановлюється вже після того, як її повноваження припинено. Такі особи зазвичай працюють на відповідних посадах протягом певного строку, у межах якого вони можуть ретельно приховувати факт незаконного збагачення, а вже після звільнення – змінити форму незаконно набутих активів (наприклад, із прихованих готівкових коштів в інше рухоме чи нерухоме майно).

Головне юридичне управління ВРУ при розгляді відповідного законопроекту вказувало на те, що у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. йдеться про осіб, які безпосередньо перебувають на посадах, пов'язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. У зв'язку з цим для забезпечення ефективної протидії корупції в Україні суб'єктом злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, слід було б визнати відповідних осіб і протягом трьох років після припинення ними діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [86].

Більшість дослідників вважає, що заборона, присвячена кримінальній відповідальності за незаконне збагачення, не підлягає застосуванню щодо «колишніх функціонерів», тобто у кримінально-правовій матерії є прогалина. Задля її усунення науковці пропонують закріпити в аналізованій забороні період від одного до п'яти років, протягом якого до ОУВФДМС після припинення виконання покладених на них обов'язків за результатами негативного антикорупційного фінансового контролю можуть наставати відповідні кримінально-правові наслідки [49, с. 90].

Існує, однак, і протилежний підхід. Наприклад, І. В. Панаїд, спираючись на безстрокове зберігання останньої декларації, поданої особою після припинення виконання нею функцій держави або місцевого самоврядування, вказує на непотрібність внесення змін до ст. 368-5 КК України в частині визначення часового проміжку її дії. Автор аргументує свою позицію тим, що такий строк фактично нормативно не обмежується, але він має бути розумним і виправданим з погляду забезпечення можливостей збирання доказів сторонами кримінального провадження. Дослідник пропонує розумним у цьому разі вважати строк давності притягнення особи до кримінальної відповідальності для відповідної категорії злочинів [174, с. 144].

Аналітичні дані ВАКС свідчать, що 32 особи з тих, щодо яких вироки набрали законної сили у 2024 р. (всього 79 засуджених), вчинили особливо тяжкі злочини. При цьому з 88 кримінальних проваджень, які було завершено ВАКС у 2024 р., 66 належать до сфери службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг. Ба більше: з-поміж осіб, кримінальні провадження стосовно яких закрито у 2024 р. (всього 13), найбільшу кількість складають особи, справи щодо яких закрито у зв'язку з закінченням строків давності (6 обвинувачених) [2, с. 8, 9].

Д. О. Колодін у відгуці на дисертацію І. В. Панаїда написав, що позиція автора недостатньо обґрунтована, оскільки на відповідних посадах особа

може перебувати неодноразово протягом періоду трудової діяльності, і в такому випадку незрозуміло, який саме період трудової діяльності на посаді особи має прийматися за час, коли вона ймовірно вчинила відповідне к. пр. для визначення початку перебігу строку давності. Тому Д. О. Колодін вбачає виправданим встановити строк у п'ятнадцять років в КК України для притягнення до відповідальності за незаконне збагачення після припинення виконання особою функцій держави чи місцевого самоврядування, що відповідатиме як завданням кримінального провадження, так і принципу правової визначеності [25, с. 9–10]. До слова 77,4 % опитаних І. Б. Юрчишином детективів НАБУ висловились за внесення таких змін до ст. 368-5 КК України, які б давали змогу кваліфікувати за нею незаконне збагачення не лише осіб у період здійснення ними діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, а й протягом строку давності притягнення до кримінальної відповідальності за цей злочин [273, с. 226–227].

О. О. Дудоров писав, що ті випадки, коли особа після припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування демонструє різке покращення майнового становища, можуть свідчити про набуття нею активів ще під час перебування на посаді. Отже, перешкод для кваліфікації вчиненого «колишніми функціонерами» за ст. 368-2 КК не було (за наявності всіх ознак передбаченого нею складу злочину). Тому вченим була критично сприйнята пропозиція І. М. Ясінь внести зміни до вказаної статті КК для подолання існуючої прогалини та уможливлення реалізації кримінальної відповідальності за незаконне збагачення «колишніх функціонерів» [27, с. 470–471].

Оскільки інститут ВНА пов'язаний із кримінально-правовою заборонаю щодо незаконного збагачення, слід відзначити й пропозицію Я. В. Вороніжського поширити положення ч. 4 ст. 290 ЦПК України, зокрема й на

ОУВФДМС, упродовж трьох років після припинення ними повноважень [34, с. 306].

Звернемо увагу і на те, що відповідно до п. 17 ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24.10.2003 р. № 7 такий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, застосовується і в тих випадках, коли до постановлення вироку підсудний вже не обіймав посаду або не займався діяльністю, з якими було пов'язане вчинення к. пр. [214]. Однак у випадку незаконного збагачення позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю є лише додатковим покаранням поруч з основним – позбавленням волі. Крім того, постає питання належної реалізації системи антикорупційного фінансового контролю, щоб була можливість виявляти ретельно приховані випадки незаконного збагачення.

Абз. 2 ч. 2 ст. 45 ЗУ від 14.10.2014 р. передбачає, що особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або іншу діяльність, зазначену у підпунктах «а», «в»–«г» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього ЗУ, зобов'язані до 1 квітня наступного року після року припинення діяльності подати в установленому частиною першою цієї статті порядку декларацію ОУВФДМС за минулий рік. Тобто такий важливий механізм фінансового контролю, як декларування, для «колишніх функціонерів» діє лише протягом одного року після припинення ними повноважень, однак однорічний період видається занадто малим у разі встановлення в кримінально-правовій нормі про незаконне збагачення періоду в декілька років, коли таких осіб слід визнавати суб'єктами цього злочину. Сказане схиляє до думки про внесення змін до абз. 2 ч. 2 ст. 45 ЗУ від 14.10.2014 р., на що, як вже зазначалось, звертали увагу А. А. Вознюк та А. В. Титко [31, с. 54]. Не відкидаючи доцільність запропонованої новели, вважаємо, що сама по собі вона не здатна докорінно змінити ситуацію з

ефективністю механізму фінансового контролю в Україні щодо осіб, які припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування.

До того ж відповідно до ч. 2 ст. 47 ЗУ від 14.10.2014 р. інформація про особу в Єдиному державному реєстрі декларацій зберігається упродовж всього часу виконання цією особою функцій держави або місцевого самоврядування, а також упродовж п'яти років після припинення виконання нею зазначених функцій, крім останньої декларації, поданої особою, яка зберігається безстроково. Попри це, показовою є особливість повних перевірок декларацій, які полягають у з'ясуванні достовірності задекларованих відомостей, точності оцінки задекларованих активів, перевірці на наявність конфлікту інтересів та ознак незаконного збагачення чи необґрунтованості активів і можуть проводитись у період здійснення суб'єктом декларування діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, а також протягом трьох років після припинення такої діяльності (ч. 1 ст. 51-3 ЗУ від 14.10.2014 р.).

Важливим є і та обставина, що моніторинг способу життя суб'єктів декларування передбачає порівняння інформації та встановлення відповідності або невідповідності рівня життя задекларованому майну й активам. На потенційну невідповідність можуть указати й повідомлення про суттєві зміни в майновому стані про набуття коштовного активу, коли щорічна декларація ще не подана, а в минулих деклараціях відсутні, наприклад, достатні грошові активи для цього [66, с. 16–17]. Так, лише у 2024 р. складено 22 обґрунтованих висновків із виявленими ознаками правопорушення за ст. 368-5 КК України на понад 650 млн грн [222].

Посадовці, які займали відповідальне та особливо відповідальне становище або посади яких були пов'язані з високим рівнем корупційних ризиків, хоч і зобов'язані до 1 квітня наступного року після року припинення діяльності подати в установленому порядку декларацію ОУВФДМС за минулий рік, вже не мають подавати повідомлення про суттєві зміни у

майновому стані. Враховуючи те, що зазначені посадовці становлять значну частку серед ОУВФДМС, шляхом збільшення періоду після звільнення, протягом якого вони повинні подавати декларацію, на нашу думку, вдасться запобігти випадкам завищеного незаконного збагачення [49, с. 93].

Аналіз кримінальних проваджень щодо корупційних та пов'язаних з корупцією к. пр., зокрема за ст. 364 КК України, свідчить про те, що строк, який минув з дня вчинення к. пр. і до дня винесення вироку, у деяких справах сягає 8–10 років, а в середньому становить 7 років. Водночас строк, який минув з дня вчинення к. пр. і до дня закриття кримінального провадження через закінчення строку давності, іноді сягає 15–17 років, а в середньому – 12 років [89, с. 13]. Таке невтішне явище може бути наслідком застосування на практиці механізмів затягування розслідування і судового розгляду різними учасниками процесу.

У законодавстві деяких країн (Аргентина, Панама, Колумбія, Гаяна) домінує підхід, у межах якого кримінально-правова заборона, присвячена відповідальності за незаконне збагачення, містить в собі пряме закріплення періоду (від двох років до необмеженого строку), протягом якого для «колишніх функціонерів» можуть наставати кримінально-правові наслідки за виявлені у них необґрунтовані активи. Вказана заборона спроможна виконати роль кінцевої перепони на шляху використання корупціонерами набутих раніше необґрунтованих активів (хай і через 5–10 років), тому з урахуванням обмежених ресурсів держави і водночас суспільної значущості боротьби з незаконним збагаченням вважаємо за доцільне застосування декларування до тих осіб, які виконують функції держави чи місцевого самоврядування, а також протягом трьох років після припинення виконання ними цих функцій [49, с. 94]. Однак зауважимо, що без внесення належних змін до антикорупційного законодавства у частині фінансового контролю будь-яке механічне відтворення елементів релевантного зарубіжного досвіду не дасть належного результату.

Латинський вислів «*criminalia sunt restringenda*» означає, що кримінально-правові норми слід тлумачити обмежувально. Відповідно, притягнення до відповідальності осіб, які на момент інкримінування їм ст. 368-5 КК України вже припинили виконувати функції держави або місцевого самоврядування, без чіткого визначення періоду можливості такої кваліфікації, щонайменше суперечить принципу правової визначеності та не сприяє ефективній боротьбі з незаконним збагаченням. І такий стан речей зайвий раз створює ризик перевірки конституційності вже ст. 368-5 КК України щодо її відповідності вимозі юридичної визначеності.

Отже, відсутність у ст. 368-5 КК України конкретного часового проміжку щодо осіб, раніше уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, суперечить принципу правової визначеності й ускладнює викриття завуальованого (латентного) незаконного збагачення. Для вирішення цієї прогалини у п. 1 примітки ст. 368-5 КК України слід уточнити, що кримінальна відповідальність за незаконне збагачення поширюється й на тих осіб, які звільнилися або в інший спосіб припинили діяльність, пов'язану із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж трьох років після звільнення або припинення такої діяльності. Відповідні зміни слід внести й до ЗУ від 14.10.2014 р. у частині регламентації антикорупційного фінансового контролю [49, с. 96–97]. Вважаємо, що завдяки викладеним пропозиціям, спрямованим на вдосконалення законодавства, вдасться посилити ефективність і запобіжний потенціал ст. 368-5 КК України як складової завершального рубежу протидії латентним деліктам, застосування якого зробить економічно не вигідними вчинення корупційних к. пр.

Для кримінального права України характерно, що суб'єктом деяких к. пр. можуть бути лише певні особи. Виходячи із законодавчого визначення (ч. 2 ст. 18 КК України), спеціальний суб'єкт характеризується тими ж самими ознаками, що й загальний, проте додаткова ознака полягає у тому, що

особа, яка крім обов'язкових загальних ознак (фізична осудна особа, яка досягла певного віку), має додаткові особливі ознаки, передбачені в статті Особливої частини КК України для суб'єкта конкретного складу к. пр. [121, с. 139]. Суб'єктами к. пр. у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, можуть бути «службові особи» (ст. ст. 364, 364-1, 366, 367, 368, 368-3, 369, 370), «народні депутати України» (ст. 364-2), «працівники правоохоронних органів» (ст. ст. 365, 365-3), «особи, які надають публічні послуги» (ст. ст. 365-2, 368-4), «суб'єкти декларування» (ст. ст. 366-2, 366-3), «особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (ст. ст. 366-2, 366-3, 368-5, 369-2). Найчастіше у розділі XVII Особливої частини КК України вживається термін «службова особа». Поняття «службова особа» міститься у ч. 3 ст. 18 КК України, яка має загальний характер, тобто стосується усіх статей Особливої частини КК України, за винятком тих, для яких закон про кримінальну відповідальність передбачає окреме визначення. Зокрема, у п. 1 примітки ст. 364 КК України надано перелік осіб, які вважаються службовими у ст. ст. 364, 368, 368-5, 369 цього Кодексу (серед них вказівку на ст. 368-5 вважаємо помилковою).

Після встановлення у КК України відповідальності за незаконне збагачення суб'єкт цього к. пр. визначався термінологічним зворотом «службова особа». Внаслідок змін до ст. 368-2 КК України (ЗУ від 12.02.2015 р.), які аналізувались вище, у цій статті було закріплено диференційований підхід до класифікації суб'єкта незаконного збагачення. У Пояснювальній записці до законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства України з питань запобігання корупції» від 09.01.2015 р. доцільність зміни формулювання поняття суб'єкта розглядуваного к. пр. не обґрунтовувалась [193], що, своєю чергою, було розкритиковано ГНЕУ ВРУ з огляду на те, що поняття службової особи,

визначене у примітці ст. 364 КК України, охоплює практично усіх ОУВФДМС [20]. Проте всупереч критиці положення законопроекту були прийняті законодавцем, і згодом вони частково були відтворені у новій ст. 368-5 КК України, що призвело до чергової невідповідності у визначенні суб'єкта незаконного збагачення.

Незважаючи на те, що нині суб'єктом незаконного збагачення є ОУВФДМС, в пунктах 2–3 примітки ст. 368 КК України законодавець роз'яснює, хто є службовими особами, які займають відповідальне становище, та службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, у ст. 368-5 КК України, хоч у самій цій статті України відсутня конструкція, яка б передбачала диференціацію кримінальної відповідальності.

Таким чином, у КК України ми одночасно спостерігаємо одразу декілька невідповідностей щодо визначення суб'єкта незаконного збагачення:

1) у примітці ст. 364 КК України наведено визначення поняття «службова особа» у розумінні того, в якому він вживається у ст. 368-5 КК України, проте у цій статті зворот «службова особа» не використовується;

2) у пунктах 2–3 примітки ст. 368 КК України законодавець роз'яснює, хто є службовими особами, які займають відповідальне становище та особливо відповідальне становище, у розумінні ст. 368-5 КК України, однак в останній ці терміни не використовуються.

Визначення суб'єкта незаконного збагачення як функціонера, тобто ОУВФДМС, загалом узгоджується зі ст. 2 КООНПК, яка визначає поняття державної посадової особи, вказівка на яку міститься в ст. 20 «Незаконне збагачення» цієї Конвенції [115, с. 194].

І. Б. Юрчишин пише, що позначення суб'єкта незаконного збагачення як ОУВФДМС, створило перешкоди в остаточному розумінні того, хто саме може вважатись суб'єктом цього злочину, порушує принцип єдності юридичної термінології, вживаної в розділі XVII Особливої частини КК

України, і зрештою створює перешкоди для органів досудового розслідування при визначенні суб'єкта злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України. Тому зазначений термін має бути замінений на термін «службова особа» [273, с. 132–136, 166]. З урахуванням п. 1 примітки ст. 368-5 КК України, яка визначає коло ОУВФДМС, у спосіб відсилання до конкретних положень ЗУ від 14.10.2014 р. (які, своєю чергою, містять вичерпні і конкретизовані переліки осіб), немає жодної правової невизначеності при визначенні суб'єкта незаконного збагачення. Водночас *de lege ferenda* може порушуватись питання вдосконалення законодавчого визначення цього суб'єкта збагачення (причому шляхом як розширення, так і звуження кола осіб, здатних нести кримінальну відповідальність за незаконне збагачення), зокрема з огляду на потребу в уніфікації термінології.

Щодо співвідношення поняття «службова особа» та «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» цікавими є міркування І. М. Ясінь, яка вважає, що поняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» фактично дублює поняття «службова особа». Дослідниця пояснює це тим, що ОУВФДМС є спеціально-конкретним суб'єктом незаконного збагачення. Своєю чергою, «службова особа» є родовим поняттям відносно поняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». У ч. 3 ст. 18 КК України виділено поділ службових осіб на три категорії за змістом виконуваних функцій (представники влади чи місцевого самоврядування; особи, які виконують організаційно-розпорядчі функції; особи, які виконують адміністративно-господарські функції), і ОУВФДМС, можуть виконувати будь-яку із таких функцій [274, с. 92–93].

На думку, Б. Г. Безгинського, поняття «службова особа» та «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» співвідносяться між собою як рід і вид, а отже, останні можуть виконувати будь-яку із передбачених у ч. 3 ст. 18 КК функцій [6, с. 100]. В. М. Кабаєв

суголосо зазначає, що всі ОУВФДМС є службовими особами. Останні потребують визначення кола обов'язків чи виконуваних функцій (функцій представників влади, організаційно-розпорядчих, адміністративно-господарських, спеціальних повноважень), на відміну від ОУВФДМС, які чітко визначені (за посадами) у ЗУ від 14.10.2014 р. у вигляді вичерпного переліку [95, с. 121].

І. Б. Юрчишин займає подібну позицію, бо пише, що термін «особа, уповноважена на виконання функцій держави та місцевого самоврядування» фактично дублює закріплений у КК України термін «службова особа», а термін «службова особа» фактично охоплює усіх «осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування». Також цьому досліднику імпонує викладений вище підхід І. М. Ясін, згідно з яким терміно-поняття «службова особа» та «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» співвідносяться між собою як рід і вид, а суб'єкт незаконного збагачення, крім видових ознак, повинен бути наділений усіма ознаками службової особи [273, с. 130–132, 153].

Загалом поділяючи наведене співвідношення, водночас слід зауважити, що не всі особи, перелічені у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., можуть визнаватись «публічними» службовими особами у кримінально-правовому розумінні цього поняття. Йдеться, зокрема, про тих осіб, які при здійсненні своєї «професійно-публічної» діяльності можуть не виконувати функції, закріплені в п. 1 примітки ст. 364 КК України (представника влади, організаційно-розпорядчі, адміністративно-господарські), а саме: державних службовців, осіб рядового складу державної кримінально-виконавчої служби, поліцейських, помічників і радників Секретаря РНБО, Президента України. І. В. Панаїд зробив суголосний висновок [239, с. 152].

Виходить, що реалізація ініційованої І. Б. Юрчишином заміни термінології в частині законодавчого позначення суб'єкта незаконного збагачення призведе до звуження кола осіб, спроможних нести кримінальну

відповідальність за цей злочин. Сумніваємось у тому, що це на часі. Ба більше: пропонуючи змінити термінологію щодо суб'єкта злочину у диспозиції ст. 368-5 КК України, І. Б. Юрчишин не вважає за потрібне внести відповідні корективи до її примітки, в пунктах 1–3 якої йдеться про особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що не узгоджуватиметься з принципом правової визначеності.

Постає запитання, чому ЗУ від 31.10.2019 р. (разом із відновленням кримінальної відповідальності за незаконне збагачення) замінено цифри «368-2» цифрами «368-5» в абз. 1–2 п. 1 примітки ст. 364 КК України та у п. 2 й абз. 1 п. 3 примітки ст. 368 КК України. Видається, що законодавець припустився помилки, у зв'язку з чим правильною є теза І. В. Панаїда про те, що положення приміток ст. ст. 364, 368 КК України не узгоджуються зі змістом ст. 368-5 КК України й можуть ускладнювати її застосування [174, с. 178–179]. Д. М. Тичина у своїй рецензії на дисертаційне дослідження Б. Г. Безгинського також висловив припущення щодо того, що введення ст. 368-5 до КК України разом із зазначенням у п. 1 примітки ст. 364 та пунктів 2, 3 ст. 368 цього Кодексу іншого, ніж закріпленого у ст. 368-5 суб'єкта, може свідчити про помилку законодавця, або ж він вважає ці терміни синонімами [224, с. 11]. Тому не дивно, що існують пропозиції виключити з абз. 1 п. 1 примітки ст. 364 КК України, а також з пунктів 2, 3 примітки ст. 368 КК України згадування про ст. 368-5 цього Кодексу [174, с. 179].

Таким чином, введення у КК України терміну «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», хоч і негативно відобразилось на єдності термінологічного апарату чинного кримінального законодавства України, є прямим відображенням прагнення законодавця запобігти корупційним проявам серед визначеного переліку посад. Виключення посилання на ст. 368-5 КК України з абз. 1 п. 1 примітки ст. 364

КК України, а також з пунктів 2, 3 примітки ст. 368 КК України усуне вказану невизначеність при встановленні суб'єкта незаконного збагачення.

Відповідно до п. 1 примітки ст. 368-5 КК України особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є також особи, зазначені у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. Проте у п. 2 ч. 1 ст. цього ЗУ надано перелік осіб, які для його цілей прирівнюються до ОУВФДМС. Враховуючи це, криміналізація незаконного збагачення осіб, зазначених у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., попри її необхідність, відбулась з недотриманням вимог до змісту нормативно-правового акта, визначених у ст. 34 ЗУ «Про правотворчу діяльність», і вимог щодо мови та стилю нормативно-правового акта, визначених у ст. 35 цього ЗУ [213], про що йтиме мова далі. Також слід визначити, чи існують підстави відносити до суб'єктів незаконного збагачення й інші категорії осіб, передбачені у п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. Тим більше, що суб'єктами деяких адміністративних правопорушень, передбачених КУпАП, є якраз особи, зазначені у пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. (ст. ст. 172-5, 172-7 КУпАП).

З-поміж іншого з кола декларантів (через нову редакцію дефініції «посадова особа юридичної особи публічного права» в абз. 9 ч. 1 ст. 1 ЗУ від 14.10.2014 р. унаслідок змін, передбачених ЗУ від 20.09.2023 р.) було виключено керівників відокремлених підрозділів і філій юридичних осіб публічного права та їх заступників. Утім, корупція на державних підприємствах (зокрема, під час здійснення тендерів) неодноразово ставала об'єктом уваги громадськості і розслідування органів правопорядку. Так, автори «Тіньового звіту до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році» звертають увагу на те, що коло осіб, які можуть бути притягнуті до відповідальності за незаконне збагачення або майно яких підлягає цивільній конфіскації, є вужчим за коло осіб, зобов'язаних подавати декларації, що може бути непропорційним щодо

вимоги розкриття докладної майнової інформації. Як приклад наводилась примітка ст. 368-5 КК України, яка не згадувала як суб'єкта відповідного правопорушення осіб, зазначених у підпунктах «а», «в» – «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., які теж зобов'язані подавати декларацію ОУВФДМС [243, с. 256].

На думку О. І. Гузоватого та О. О. Титаренка, перелік ОУВФДМС, які завдяки своєму статусу, повноваженням та іншим особливостям можуть виступати суб'єктом незаконного збагачення, міститься в пунктах 1, 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. [59, с. 206]. В. І. Осадчий, аналізуючи ст. 368-5 КК України, ставить питання: враховуючи основні цілі ЗУ від 14.10.2014 р., а також вимоги положень п. 2 ст. 3 цього Закону, чи не є доцільним визнавати суб'єктами незаконного збагачення й тих осіб, які перераховані в п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. [169, с. 137]? Останніх в юридичній літературі також іменують «квазі-функціонерами», які частково згідно з п. 1 примітки ст. 364 КК України визнаються «публічними» службовими особами, коло яких є ширшим за коло осіб-функціонерів [115, с. 194].

Також звернемо увагу на зобов'язання щодо подання декларацій ОУВФДМС. Відповідно до ст. 45 ЗУ від 14.10.2014 р. особи, зазначені у п. 1, підпунктах «а», «в» – «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 цього Закону, зобов'язані щорічно до 1 квітня подавати шляхом заповнення на офіційному вебсайті НАЗК декларацію ОУВФДМС за минулий рік за формою, що визначається НАЗК.

Згідно з приміткою ст. 369-2 КК України ОУВФДМС є особи, визначені у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., а також службові особи, визначені у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу. І хоч у цій статті йдеться про ОУВФДМС не як про суб'єкта к. пр., ми спостерігаємо чергову непослідовність при формулюванні поняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» в КК України. Такими особами слід визнавати як осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. (ст. 368-5 КК України), так і осіб, визначених у п. 1, пп. «а» п. 2

ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., а також службових осіб, визначених у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу (ст. 369-2 КК України). У цих двох статтях закріплено визначення одного і того ж поняття, але яке у них має нетотожний обсяг [95, с. 120]. Зауважимо і те, що у примітках ст. ст. 368-5, 369-2 КК України не вживається формулювання на кшталт «для цілей цієї статті» при наданні відповідного визначення.

Б. Г. Безгинський, розглядаючи це запитання, запропонував до осіб, на яких поширюється дія ст. 368-5 КК України, відносити й осіб, визначених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. [6, с. 104–105]. На нашу думку, це дискусійний підхід, який суперечить положенням ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. та, як наслідок, не узгоджується зі ст. 368-5 КК України. Такого роду підхід продемонстрований вже не лише в примітці ст. 369-2 КК України, а й у п. 1 примітки ст. 368-5 КК України внаслідок внесених до неї змін ЗУ від 17.06.2025 р. В іншому погодимось із згаданим автором, оскільки особи у вказаному підпункті ЗУ від 14.10.2014 р. відповідають ключовим характеристикам ОУВФДМС. Однак важливою умовою для визнання цих осіб суб'єктами незаконного збагачення має бути підтверджена наявність в них займаної посади. Також необхідно розглянути можливість визнавати суб'єктами незаконного збагачення й тих осіб, які перераховані в інших підпунктах п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., а саме у підпунктах «б» – «г», та доцільність визнання ними тих, які перераховані в пп. «г» п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р.

Відповідно до пп. «б» п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але надають публічні послуги (аудитори, нотаріуси, приватні виконавці, оцінювачі, а також експерти, арбітражні керуючі, незалежні посередники, члени трудового арбітражу, третейські судді під час виконання ними цих функцій, інші особи, визначені законом) для цілей цього Закону прирівнюються до ОУВФДМС. Хоч «за рівнем корупціогенності діяльність

аудитора, нотаріуса не дуже відрізняється від діяльності державного службовця органу місцевого самоврядування» [59, с. 149], є декілька причин, які не дозволяють визнавати вказаних осіб суб'єктами незаконного збагачення. По-перше, на них не розповсюджуються зобов'язання щодо подання декларацій ОУВФДМС, що значно ускладнює фінансовий контроль і вимагатиме системних змін до антикорупційного кримінального законодавства. По-друге, доповнення КК України ст. 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги» вирішило дискусійне питання, чи є службовими особами аудитор, нотаріус, експерт, арбітражний керуючий тощо, адже відповідно до вказаної статті вони належать до категорії осіб, які надають публічні послуги. Тому к. пр., які вчиняються службовими особами, слід розмежовувати із к. пр. у сфері професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [275, с. 118, 151]. Таким чином, віднесення осіб, перерахованих у пп. «б» п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., до суб'єктів незаконного збагачення буде необґрунтованим кроком [139, с. 65].

Що стосується пп. «в» п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., то визначений у ньому перелік осіб характеризується умовою, за якої вказані особи не є особами, зазначеними у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 цієї статті. На прикладі осіб, які входять до Громадської ради доброчесності, розглянемо, чому вони не можуть визнаватись суб'єктами незаконного збагачення. Відповідно до ч. 2 ст. 1 ЗУ «Про державну службу» державний службовець – це громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження. Члени Громадської ради доброчесності не є посадовими особами в державному органі й не отримують заробітну плату держслужбовця.

Осіб, визначених у пп. «г» п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., також недоцільно визнавати суб'єктами незаконного збагачення. В ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов'язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» надається перелік осіб, які відповідають ознаці участі у політичному житті, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 2 цього Закону. Згідно із п. 2 ч. 1 ст. 3 вказаними особами можуть бути й просто близькі особи, зазначеної у п. 1 цієї частини, згідно із ЗУ від 14.10.2014 р. Тобто особою, яка має значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігарх), може й не бути державний службовець чи посадова особа органу місцевого самоврядування. Таким чином, не кожен олігарх може бути суб'єктом незаконного збагачення, а ті, що можуть, й так охоплюються п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р.

Далі. Відповідно до пп. «г» п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. голови та члени експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у п. 1 ч. 1 цієї статті, прирівнюються до ОУВФДМС. ЗУ від 14.10.2014 р. був доповнений вказаним підпунктом внаслідок прийняття ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» від 20.09.2023 р. зі змінами, внесеними згідно із ЗУ від 21.03.2024 р. і ЗУ від 19.12.2024 р. Зокрема, медико-соціальні експертні комісії (МСЕК) нині називаються експертними командами з оцінювання повсякденного функціонування особи.

Причиною доповнення п. 2 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. підпунктом «г» стало, вочевидь, те, що у Єдиному державному реєстрі судових рішень за період з 01.01.2017 по 01.01.2022 рр. опубліковано 32 вироки судів першої інстанції щодо корупції лікарів у системі оформлення інвалідності, з яких 25

вироки – обвинувальні [245, с. 7]. Крім цього, загалом у 2023 р. проводились розслідування у 260 кримінальних провадженнях, пов'язаних із роботою ТЦК та СП і ВЛК. Водночас аналіз судової практики свідчить про притягнення до відповідальності саме посередників у корупційних домовленостях, а члени ВЛК здебільшого уникають відповідальності у зв'язку зі складністю доведення їхньої участі у злочині [114, с. 11, 55]. Серед наявних корупційних практик у військовій сфері експерти відзначають вирішення питань щодо непроходження військової служби [116, с. 41]. Яскравим прикладом реалізації цих ризиків слугує нещодавно скерований до суду обвинувальний акт за фактом незаконного збагачення начальника Бучанського РТЦК та СП Київської області. НАЗК встановило, що впродовж 2022–2024 рр. посадовець і близькі особи за його дорученням набули необґрунтованих активів на понад 21 млн грн. Крім того, теща офіцера начебто отримала в подарунок квартиру, а його мати стала власницею двох автомобілів за відсутності фінансової спроможності їх придбати, причому одна з автівок була придбана декларантом за довіреністю від імені матері за вкрай заниженою ціною [150].

Законодавець відреагував на зазначену ситуацію у спосіб прийняття ЗУ від 20.09.2023 р., віднісши осіб, перелічених у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., до осіб, які для цілей цього Закону прирівнюються до ОУВФДМС. Як наслідок, в один і той самий час особовий склад штатних ВЛК належав до суб'єктів незаконного збагачення, а голови та члени експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., за умови виконання ними організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських – ні. Ба більше: з-поміж десяти корупційних ризиків, які сформувались у системі МСЕК, дев'ять включають як наслідок вчинення корупційних правопорушень, передбачених ст. ст. 364, 368 КК України (які потенційно

можуть бути предикатними до незаконного збагачення) [244, с. 17–38]. Тому те, що законодавець шляхом прийняття ЗУ від 17.06.2025 р. криміналізував незаконне збагачення й осіб, перелічених у пп. «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., ми оцінюємо схвально, проте існують підстави відносити до суб'єктів незаконного збагачення й осіб, перелічених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. Важливо і те, що вчинення незаконного збагачення (корупційного к. пр.) особами, визначеними у підпунктах «а», «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., змістовно узгоджуватиметься із визначенням корупційного правопорушення в ч. 1 ст. 1 ЗУ від 14.10.2014 р.

Отже, *de lege ferenda* пропонуємо до осіб, на яких поширюється дія ст. 368-5 КК України, відносити й осіб, визначених у пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., а також осіб, які звільнилися або в інший спосіб припинили діяльність, пов'язану із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж трьох років після звільнення або припинення такої діяльності. При цьому слід з'ясувати, який варіант розширення кола спеціальних суб'єктів незаконного збагачення у ст. 368-5 КК України є прийнятним з точки зору вимог до змісту нормативно-правового акта.

ЗУ від 17.06.2025 р. ч. 1 ст. 368-5 КК України була доповнена словами і цифрою «та у підпункті «г» пункту 2». На нашу думку, це хибний підхід. Схоже, що законодавець при внесенні змін до ст. 368-5 КК України як орієнтир взяв некоректне визначення термінопоняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», яке міститься у примітці ст. 369-2 КК України: у диспозиції цієї статті такими називаються ОУВФДМС, виключний перелік яких міститься у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. Формально ними не можуть визнаватись прирівняні особи, перелік яких міститься в п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. При цьому всі категорії і види осіб, перелік яких міститься у ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., можуть бути суб'єктами корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень к. пр. Суб'єктами кримінальної відповідальності за

корупційні або пов'язані з корупцією к. пр. можуть бути згідно зі ст. 65-1 ЗУ від 14.10.2014 р. всі особи, зазначені у ч. 1 ст. 3 цього Закону; сказане стосується і незаконного збагачення.

В одній з постанов Верховний Суд зазначив, що обов'язкові ознаки складу злочину визначаються саме в диспозиції статті КК, тоді як примітка лише уточнює зміст окремих понять, вжитих у диспозиції, тобто виконує підпорядковану (допоміжну) роль [185]. Бланкетний тип приміток не повинен відігравати нормативну роль, навпаки, він має лише відсилати до змісту іншого нормативно-правового акта (в цьому випадку – до положень ЗУ від 14.10.2014 р.), виконуючи технічну (інформативну) роль. В інакшому разі, коли примітка статті виконує нормативну роль нарівні із диспозицією, говорити про належний рівень законодавчої техніки не видається за можливе. Іноді законодавець, формулюючи примітку, використовує конструкцію «для цілей цієї статті», коли уточнює в ній відповідного суб'єкта (пункти 1–3 примітки ст. 31-1, п. 3 примітки ст. 201, п. 2 примітки ст. 364 КК України), але в жодному з цих випадків не робиться відсилання до положень іншого нормативно-правового акта. Менше з тим, примітки ст. ст. 368-5, 369-2 КК України стосуються лише і тільки цих самих статей поодиночі.

Враховуючи те, що примітка статті за своїм призначенням не повинна визначати ознаки к. пр. інакше, ніж це зроблено у диспозиції самої статті, вона також має відповідати правилам законодавчої техніки, оскільки примітка покликана спрощувати застосування тієї норми, до якої вона належить, і аж ніяк не ускладнювати правозастосування. Саме завдяки примітці законодавець прагне виключити випадки неправильної інтерпретації його волі правозастосувачем. Ознаки складу к. пр. слід визначати безпосередньо у диспозиції статті Особливої частини КК України, винятки повинні становити, зокрема ті випадки, коли певні дефініції або конструкції є занадто об'ємними, що і спостерігається в примітці ст. 368-5 КК України. До того ж

Антикорупційною стратегією на 2021–2025 рр. передбачено приведення положень КК України у відповідність до положень ЗУ від 14.10.2014 р.

В українському кримінальному законодавстві поступово формується тенденція винесення об'ємних визначень суб'єкта к. пр. до примітки відповідних статей (ст. ст. 366-2, 369-3 КК України); в іншому випадку доповнення диспозиції ст. 368-5 КК України повним переліком осіб, визначених у п. 1, підпунктах «а», «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., вигляд примітки набув би безпрецедентно-громіздкого вигляду. Втілюючи такий підхід на прикладі ст. 368-5 КК України, вважаємо, що її диспозиція буде сформульована максимально лаконічно й доступно для правозастосувача, а примітка статті визначатиме суб'єкта злочину, не порушуючи вимоги законодавчої техніки. Оскільки кримінальна відповідальність за незаконне збагачення тісно пов'язана з інститутом ВНА, нами запропоновані зміни і до п. 3 ч. 8 ст. 290 ЦПК України – для того, щоб цивільне провадження могло бути відкрито й щодо осіб, передбачених у підпунктах «а», «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. (див. додаток Г).

Наступним невід'ємним елементом складу к. пр. є його суб'єктивна сторона. Загалом вітчизняні науковці, які досліджували незаконне збагачення, підтримують підхід, згідно з яким аналізований злочин характеризується прямим умислом (І. М. Ясінь [274, с. 104], О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко [59, с. 152], Б. Г. Безгинський [6, с. 106], І. Б. Юрчишин [271, с. 82], І. В. Панаїд [174, с. 161] та ін.). Як зазначає О. П. Денєга, незаконне збагачення за своєю природою не може бути позбавлене умислу, адже особа діє цілком усвідомлено та спрямовує усі свої вольові зусилля на досягнення кримінально-протиправної цілі [62, с. 163].

І. М. Ясінь, пропонуючи аналізувати зміст вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони незаконного збагачення через розкриття змісту інтелектуальної та вольової ознаки прямого умислу, конкретизує, що свідомістю винного охоплюється те, що набуті у власність активи не є

еквівалентом витраченого часу на виконання функцій держави або місцевого самоврядування або іншим доходом, не забороненим законом, а, навпаки, такі активи, набуті незаконно, без передбачених у законі підстав, унаслідок реалізації корупційних схем, учинення незаконних правочинів або інших правопорушень, спрямованих на незаконне збагачення [274, с. 104–105].

О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко роблять висновок про те, що інтелектуальна ознака прямого умислу при вчиненні незаконного збагачення полягає у тому, що винна особа: усвідомлює протиправність своїх дій, що виражається у незаконному отриманні вигоди майнового характеру; усвідомлює становище, яке вона займає, будучи ОУВФДМС [59, с. 153]. Усвідомлення означає розуміння не лише фактичних обставин вчиненого діяння, які стосуються елементів складу конкретного правопорушення (об'єкта, предмета, об'єктивної сторони), а і його негативного соціального значення у виді суспільної небезпеки. Наприклад, орган досудового розслідування при характеристиці особи, яка підозрюється у вчиненні незаконного збагачення, зазначає, що така особа «знала та розуміла, що на неї покладено обов'язки додержуватися Конституції та законів України, поводитися з гідністю й честю, не допускати самій і стримувати інших від негідних вчинків. Проте, незважаючи на обізнаність з вимогами нормативно-правових актів, Особа-4, усупереч обов'язку їх неухильного дотримання, ... набула активи на загальну суму 57 099 803 грн [254].

Своєю чергою, особливість вольової ознаки прямого умислу при вчиненні незаконного збагачення полягає у тому, що ОУВФДМС свідомо бажає вчинити суспільно небезпечні дії, для реалізації наміру набути активи, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи, в результаті чого буде завдана шкода охоронюваним кримінальним законом відносинам.

Отже, те, що незаконне збагачення характеризується прямим умислом, означає, що ОУВФДМС усвідомлювала факт використання свого службового

становища і той факт, що це порушує порядок проходження державної служби та служби в органі місцевого самоврядування. Вольовий момент пов'язаний із бажанням необґрунтованого збільшення активу, тоді як інтелектуальний – із ставленням особи до необґрунтованого активу як власного, що свідчить про передбачення настання такого наслідку з урахуванням усвідомленого вибору особою суспільно-небезпечного діяння для його досягнення [239, с. 153].

Про умисне вчинення незаконного збагачення свідчить і зміст ст. 20 КООНПК, у якій мова йде про «умисне незаконне збагачення». На думку А. В. Савченко, незаконне збагачення має вчинятися тільки умисно, тому вказівка у диспозиції статті на таку юридичну конструкцію, як «умисне», може мати уточнюючий ефект та сприятиме зближенню національних і міжнародних кримінально-правових норм [233, с. 157].

Однак диспозиція ч. 1 ст. 368-5 КК України (як і її попередниця ст. 368-2) не містить згадки ні про умисність діяння, ні про його мотив чи мету. До слова С. В. Шевчук в окремій думці стосовно Рішення КСУ від 26.02.2019 р. зазначав, що формулювання поняття «злочин незаконного збагачення» має чітко визначати умисність цього злочину [166]. У зв'язку з цим О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко уточнюють, що не виключається можливість вчинення незаконного збагачення у формі необережності [59, с. 206]. Хоч із практичного погляду складно уявити публічну посадову особу, яка з необережності незаконно збагатиться, враховуючи численні заборони та обмеження антикорупційного законодавства з якими вона має бути ознайомлена, законодавчих обмежень для такої кваліфікації немає.

На думку О. О. Дудорова, те, що законодавець при закріпленні кримінально-правової заборони щодо незаконного збагачення не конкретизував форму вини (на відміну від ст. 20 КООНПК), є недоліком. З огляду на таку законодавчу невизначеність, не можна виключати вчинення незаконного збагачення зі злочинною самовпевненістю [71, с. 515]. У

випадку вчинення незаконного збагачення з необережності виключається наявність мети, яка може бути тільки у к. пр., вчинюваних із прямим умислом, оскільки мета є свідченням бажання певного наслідку [124, с. 174].

Незаконне збагачення як ключовий елемент завершального рубежу протидії корупції не може кваліфікуватись як к. пр., вчинене з необережності. Інакше розуміння буде суперечити самій суті досліджуваної заборони, а відповідальності за ст. 368-5 КК України має підлягати лише особа, яка умисно набула активи у відповідному розмірі. Таке розуміння впливає зі встановлення психічного ставлення особи до ознак об'єктивної сторони незаконного збагачення, як того вимагає ст. 24 КК України: суб'єкт злочину прагне набути активи, розуміє, що вартість останніх перевищує її законні доходи, і спрямовує свої дії на досягнення цього результату.

Відповідно до ч. 1 ст. 96-1 КК України, спеціальна конфіскація, яка застосована до особи, визнаної винною у незаконному збагаченні [18], полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених цим Кодексом, за умови вчинення *умисного* к. пр. Враховуючи, що санкція ст. 368-5 КК України не містить такого додаткового покарання, як конфіскація майна, у випадку вчинення незаконного збагачення з необережності, відсутній законодавчий механізм повернення необґрунтованих активів у власність держави, як і буде відсутній сам склад злочину.

І. Б. Юрчишин пропонував вказати у диспозиції ст. 368-5 КК України на умисне незаконне збагачення [273, с. 119, 199–200], що видається прийнятним. Утім, необхідно виключити наявну невизначеність щодо форми вини при незаконному збагаченні, при цьому не змінюючи докорінно диспозицію ст. 368-5 КК України, що призведе до нових дискусій щодо правильності її трактування. Оскільки п. 2 примітки ст. 368-5 КК України визначає, що слід розуміти під набуттям активів без жодної згадки при цьому

про умисність такого набуття, пропонуємо уточнити диспозицію ст. 368-5 КК України (див. додаток Г).

Мотив незаконного збагачення характеризується як корисливий, оскільки винний керується спонуканнями незаконно одержати матеріальні блага, набути або зберегти певні майнові права, прагне уникнути матеріальних витрат, або досягти іншої матеріальної вигоди [248, с. 27]. Яке б забарвлення не мав корисливий мотив, у всіх ситуаціях основа мотивації одна – прагнення службової особи збагатитися (отримати матеріальну, майнову вигоду чи інші інтереси), шляхом привласнення активів без законних на те підстав [62, с. 168]. Хоч будь-яке згадування про корисливий мотив у ст. 368-5 КК відсутнє, обов’язковість цієї суб’єктивної ознаки визначається змістом самого поняття набуття активів як суспільно небезпечного діяння – незаконного збагачення. Тому факт набуття особою відповідних активів, що свідчить про одержання ним певної вигоди (блага) у власних інтересах (напрямую (безпосередньо) або через підконтрольних осіб (опосередковано)), навряд чи можна пов’язати з альтруїстичними спонуканнями.

Мета к. пр. – це уявлення про бажаний результат, якого прагне досягти особа, що визначає спрямованість діяння [124, с. 173]. Попри те, що між мотивом і метою к. пр. існує тісний внутрішній зв’язок, слід не погодитись із Б. Г. Безгинським у тому, що мета незаконного збагачення полягає у набутті активів щодо яких в кінцевому результаті в особи виникне можливість прямо чи опосередковано вчиняти будь-які на її розсуд дії [6, с. 109]. Мета злочину не повинна підміняти собою характеристику вольового моменту прямого умислу незаконного збагачення.

Справжньою метою незаконного збагачення як корупційного делікту є намір особи примножити власні статки за рахунок активів, які перевищують її законні доходи. При цьому набуття активів це лише спосіб, яким досягається мета – особисте збагачення. Тому, коли винна у незаконному збагаченні особа незаконно набуває активи (наприклад, щоб утвердитись

серед знайомих як найуспішніший випускник навчального закладу та завоювати авторитет, викликати заздрощі в певної особи та отримати від цього моральне задоволення тощо), щодо яких у неї виникає можливість прямо чи опосередковано вчиняти будь-які на її розсуд дії, метою такого набуття є саме особисте збагачення, а набуття активів – лише спосіб її реалізації. Тобто набуття активів, щодо яких в особи виникає можливість розпоряджатися ними на свій розсуд, є лише наслідком досягнення мети збагачення, а не власне метою злочину.

Зокрема, з матеріалів одного з кримінальних проваджень слідує, що Особа-8, усвідомлюючи суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачаючи його суспільно небезпечні наслідки й бажаючи їх настання, тобто діючи умисно, з корисливих мотивів, з метою особистого збагачення умисно набув активи вартістю 13 863 073,3 грн, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами та які значно перевищують його законні доходи [251].

Як ми і зазначали вище, встановлення мотиву та мети незаконного збагачення не впливає на кримінально-правову кваліфікацію. Зокрема, відповідно до обвинувального вироку ВАКС не пізніше 24.11.2023 р. Особа-7 набув активи (грошові кошти в сумі, еквівалентній 108 967 945 грн), вартість яких перевищує його законні доходи на 98 441 633 грн 10 коп.; при цьому не уточнюється суб'єктивна сторона, зокрема наявність прямого умислу [18].

Отже, під мотивом незаконного збагачення слід розуміти внутрішнє спонукання ОУВФДМС, обумовлене її особистими потребами та інтересами, набути певні активи тими способами, які передбачені у п. 2 примітки ст. 368-5 КК України. Метою аналізованого к. пр. є особисте збагачення ОУВФДМС, внаслідок чого у неї виникає можливість розпоряджатися набутими активами на власний розсуд.

2.3. Співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів кримінальних правопорушень

Аналіз співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів к. пр. розпочнемо із характеристики того, що за загальним підходом у доктрині кримінального права слід розуміти під суміжними складами к. пр. Як зазначає Л. П. Брич, суміжні склади злочинів характеризуються сукупністю тих ознак, що викликають необхідність їх розмежовувати, визначають їх суміжність (спільні ознаки), і тих ознак, що роблять розмежування складів злочинів можливим (розмежувальні ознаки). Науковиця пропонує таке визначення: суміжними складами злочинів є склади, що утворюють пару (групу), кожний з яких має ознаки, які повністю чи частково збігаються за змістом з ознаками іншого складу злочину, що входить у цю пару (групу) (крім загального об'єкта, причинного зв'язку, загальних ознак суб'єкта складу злочину, вини), одночасно кожний з яких містить хоча б одну ознаку, що відрізняється за змістом з відповідними ознаками інших складів з цієї пари (групи), які взаємно виключають можливість наявності одна одної у складах злочинів, яким вони властиві [10, с. 209, 223].

Дослідники іменують суміжними щодо незаконного збагачення склади к. пр., передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України [57, с. 316]. Утім, вчинення цих діянь якраз і дає змогу особам незаконно збагачуватись, а тому особливість співвідношення відповідних складів злочинів передбачає звернення до принципу *non bis in idem* та встановлення його ролі при відмежуванні незаконного збагачення від складів інших к. пр.

Значення принципу *non bis in idem* полягає в тому, що, якщо кримінальне переслідування щодо особи остаточно завершилося встановленням її винуватості (невинуватості), то неприпустимо знову здійснювати переслідування тієї ж особи за ті ж діяння і на підставі тих же самих фактів. З одного боку, вказаний принцип сприймається як заборона

притягати особу двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення, але, з іншого боку, особа може бути притягнена за правопорушення до різних видів відповідальності, зокрема, нести цивільно-правову, адміністративну чи кримінальну відповідальність, що не суперечить принципу *non bis in idem* [64, с. 60–61].

Проблематика кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в контексті застосування принципу *non bis in idem* частково висвітлювалася в науці кримінального права. Так, Д. Г. Михайленко зазначає, що встановлення факту службового діяння, яке призвело до незаконного збільшення майнових активів службовця, зумовлює зміну кваліфікації зі статті КК України про незаконне збагачення на статтю, яка передбачає інший корупційний злочин. При цьому заборона, присвячена такому (іншому) злочину, у межах концепції багаторубіжного механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам належить до основного рубежу, тоді як норма про незаконне збагачення становить завершальний рубіж зазначеної протидії [142, с. 179].

І. М. Ясінь стверджує, що норма про незаконне збагачення з кримінально-правовими нормами, передбаченими ст. 191 і ст. 368 КК України, перебуває у конкуренції загальної й спеціальної норми. Водночас зловживання владою або службовим становищем з метою одержання неправомірної вигоди є етапом в розвитку незаконного збагачення, а тому не потребує самостійної кваліфікації, що буде узгоджуватись з принципом повноти кримінально-правової кваліфікації і не суперечитиме принципу *non bis in idem* [274, с. 161].

Однак вчинення злочину, передбаченого ст. 364 КК України є хоч і найімовірнішим, проте лише одним із можливих шляхів незаконного збагачення, адже достеменно невідомо, внаслідок вчинення яких саме дій в особи з'явилась можливість збагатитись. Як зауважує А. А. Вознюк, незаконному збагаченню зазвичай передують зловживання владою або службовим становищем і прийняття пропозиції, обіцянки або одержання

неправомірної вигоди службовою особою. Водночас перелік предикатних до незаконного збагачення злочинів, у результаті вчинення яких особа й набуває певні активи, не є вичерпним. Тому, коли такий (предикатний) злочин доведено, одночасне чи паралельне з ним застосування статті про незаконне збагачення буде нелогічним і протиправним, тобто кваліфікація злочину за сукупністю не узгоджуватиметься з принципом *non bis in idem* [30, с. 87]. Погодимось із В. М. Шевчуком у тому, що задля дотримання принципу *non bis in idem* норма про незаконне збагачення має застосовуватись лише тоді, коли діяння, внаслідок вчинення яких в особи з'явилась можливість збагатитись, так і залишились невиявленими [269, с. 119].

Визначення саме того складу, який відповідає вчиненому злочину, і слід вважати метою і результатом розмежування складів злочинів, здійснюваного в межах кримінально-правової кваліфікації, на чому наголошує Л. П. Брич. Отриманий результат лежить в основі вибору норми, що передбачає вчинений злочин, і це є кінцевою метою кримінально-правової кваліфікації. Врешті-решт у разі суперечності між принципом повноти кримінально-правової кваліфікації та принципом недопустимості подвійного ставлення у винуватця перевага має бути надана принципу *non bis in idem* [10, с. 67, 345].

У зв'язку з цим постає питання, які склади к. пр. є «пов'язаними» з незаконним збагаченням в контексті принципу *non bis in idem* і чи доречно тут вести мову про такі традиційні «конструкції» кримінального права, як «суміжні склади кримінальних правопорушень» та «конкуренція кримінально-правових норм»?

За вказаним раніше підходом Л. П. Брич, суть суміжних складів к. пр. полягає в наявності сукупності не лише спільних, а й розмежувальних ознак таких складів к. пр. Тобто саме наявність розмежувальної ознаки дозволяє відмежувати один склад к. пр. від іншого, а остаточна кваліфікація (за наявності ситуації «складів суміжних к. пр.») здійснюється за тим складом к. пр., яке відповідає «розмежувальній» ознаці. Склади злочинів, що мають

спільні ознаки, можуть співвідноситись як суміжні або як такі, що передбачені конкуруючими нормами [10, с. 210, 256].

Вважаємо, що відмежування незаконного збагачення від інших складів к. пр. з урахуванням принципу *non bis in idem* становить собою «специфічну» юридичну конструкцію, яка існує окремо від конструкцій «суміжні склади кримінальних правопорушень» і «конкуренція кримінально-правових норм». Ситуація з правильним розумінням принципу *non bis in idem* у контексті відмежування незаконного збагачення від складів суміжних к. пр. є особливою конструкцією, пов'язаною з тим, що існують предикатні к. пр., латентність яких, своєю чергою, і стала основним чинником появи окремої заборони, присвяченої кримінальній відповідальності за незаконне збагачення [57, с. 317–318].

Юридична дефініція поняття предикатного к. пр. у науці кримінального права пов'язується передусім зі складом к. пр., передбаченого ст. 209 КК України. В. Л. Гончарук пише: «Попередньо отримані результати дослідження дають можливість зазначити, що чинна редакція ст. 209 КК України закріплює саме юридичну конструкцію, сутнісна характеристика якої вказує на те, що вчиненню легалізації (відмиванню) майна мають передувати будь-які кримінально карані дії, котрі прямо або опосередковано призводять на незаконного його надбання. Саме під такою конструкцією ми розуміємо дефініцію «предикатний злочин»» [39, с. 105–106]. Суть предикатного к. пр. в межах аналізу ст. 368-5 КК України видається іншою. Адже тут наявна ситуація, коли вчинене одночасно містить ознаки двох складів к. пр., перше з яких передбачене, наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364 або ст. 368 КК України, а друге – ст. 368-5 КК України. З огляду на принцип *non bis in idem*, кваліфікація має здійснюватися виключно за тією статтею, яка передбачає склад «предикатного» к. пр.

З певними уточненнями аргументами на користь цієї позиції може слугувати думка Л. П. Брич, яка відзначає, «що стосується можливості

поєднуватися в ідеальній сукупності складів злочинів зі спільними ознаками, то це залежить від типу співвідношення між ними. Через дію принципу *non bis in idem* за наявності такого типу співвідношення юридичних складів зі спільними ознаками, що потенціює конкуренцію правових норм будь-якого виду, ідеальна сукупність передбачених ними злочинів не можлива, що давно відомо у доктрині кримінального права. За наявності такого типу співвідношення юридичних складів як суміжність, в більшості випадків їхнє поєднання в ідеальну сукупність не можливе» [10, с. 118].

Варто дещо уточнити викладену позицію: в рамках відмежування суміжних складів к. пр., передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 та ст. 368-5 КК України, відповідно, ідеальна сукупність згідно з дотриманням принципу *non bis in idem*, за загальним підходом є неможливою. Однак виникає питання – чи можлива ситуація, коли вчинене суспільно небезпечне діяння, передбачене ч. 2 ст. 191, чи ст. 364, чи ст. 368 КК України, кваліфікуватиметься за сукупністю зі ст. 368-5 КК України?

Склади к. пр., передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України, немає достатніх підстав визнавати суміжними щодо незаконного збагачення. В тій ситуації, коли активи, що є предметом незаконного збагачення, отримані незаконно внаслідок вчинення к. пр., передбачених ч. 2 ст. 191, ст. 364 і ст. 368 КК України, необхідно констатувати два важливих висновки: 1) оскільки вказані склади к. пр. «передують» незаконному збагаченню, вони не перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм, так само вони не є суміжними складами к. пр.; 2) кваліфікація у випадку, коли вчинене одночасно містить ознаки двох складів к. пр., серед яких перше передбачене, наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України, а друге – ст. 368-5 КК України, з огляду на необхідність дотримання принципу *non bis in idem*, має відбуватися виключно за тією статтею КК України, яка передбачає склад предикатного к. пр., тобто того, внаслідок вчинення якого особа й отримала змогу незаконно збагатитись. Кваліфікація за сукупністю можлива лише за

наявності реальної сукупності, тобто коли майно, яким особа заволоділа унаслідок вчинення предикатного к. пр., не збігається з активами як предметом незаконного збагачення [57, с. 318–319].

Щодо складу к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, тільки склади к. пр., передбачених ст. 209, ст. 212 цього Кодексу, можуть розглядатися як суміжні. Зокрема, до розмежувальних ознак складів злочинів, передбачених ст. ст. 209, 365-8 КК України, належить мета й ознака об'єктивної сторони, а саме діяння, що дає підстави для висновку про суміжність між собою відповідних складів к. пр. [57, с. 320].

В контексті розглядуваного співвідношення В. І. Осадчий розмірковує: якщо особу притягають до кримінальної відповідальності за те, що вона вчинила предикатне діяння, тобто коли вона отримала в певний спосіб якісь активи, і ці активи є легалізованими або цією особою, або особою, яка не вчиняла предикатне діяння, то така особа підлягає кримінальній відповідальності за ст. 209 КК України. Однак де тут місце для застосування ст. 368-5 КК України [169, с. 139]? І. В. Панаїд також зауважує, що використаний у диспозиції ст. 368-5 КК України термін «набуття», хоч і не є характерним для кримінального закону, зустрічається і в ст. 209 КК України для виокремлення одного зі способів вчинення діяння, яке становить об'єктивну сторону легалізації (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом. Тому, з метою уникнення колізій, цей автор пропонує розмежувати обставини, характерні для застосування відповідних норм як за елементами складу, так і за їх призначенням у системі кримінального закону. При цьому одночасна кваліфікація (ідеальна сукупність) вчиненого за ст. 209 і ст. 368-5 КК України виключаються, хоч одночасна наявність ознак кожної з відповідних кримінально-правових заборон в діях особи не виключена [174, с. 148]. Тобто неможливість застосування вказаних норм в ідеальній сукупності полягає у тому, що дії, передбачені ст. 209 і ст. 368-5 КК України, повністю не охоплюються однією з двох названих кримінально-правових

норм, через що не можуть розцінюватись як одиничне к. пр. Говорити у такому випадку про здатність одного вчинку людини породжувати декілька результатів, як видається, некоректно.

О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко вже звертали увагу на те, що норма про незаконне збагачення може бути предикатним діянням до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Як приклад, науковці моделюють ситуацію, коли службовець, котрий незаконно збагатився, укладає депозитний договір із набутими у власність активами. У такому разі дії службовця слід кваліфікувати також за ст. 209 КК України [59, с. 171].

Справді, можливою є ситуація, коли дії винної особи підлягатимуть кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 209 і ст. 368-5 КК України, коли предикатним до відмивання є незаконне збагачення. Наприклад, особа отримала необґрунтовані доходи і використала фінансові операції або уклала угоди для того, аби приховати ту обставину, що джерело походження активів було незаконним. За такої ситуації винною особою було вчинено два к. пр., а тому принцип *non bis in idem* вказана кваліфікація не порушуватиме.

Далі розглянемо співвідношення складів к. пр., передбачених ст. ст. 212, 368-5 КК України.

Постає питання, чи може особа відповідати за сукупністю к. пр., передбачених ст. ст. 212, 368-5 КК України, за умови, що в її діях міститимуться всі ознаки складів відразу двох вказаних злочинів. Відразу слід уточнити, що несплата податку або сплата його в меншій сумі сама по собі не є достатньою підставою для визнання особи винуватою у вчиненні злочину, передбаченого ст. 212 КК України. Для кваліфікації дій особи як ухилення від сплати податку сторона обвинувачення має довести прямий умисел особи [186]. До того ж повинні бути встановлені діяння, внаслідок вчинення яких особа намагалась уникнути податкових зобов'язань.

Щодо цього показовим є такий приклад: БЕБ викрило колишнього народного депутата України в ухиленні від сплати податків в особливо великих розмірах, який працював на різних посадах в державних органах у період з 2001 по 2022 р. [102]. У цьому випадку, на підставі аналізу відомостей з різних джерел, були підстави для проведення досудового розслідування саме за ст. 368-5 КК України, адже відсутні конкретні діяння, шляхом вчинення яких особа збиралась ухилитись від обов'язку сплати податків, зборів. Зазначене свідчить про типову проблему кваліфікації, а саме сумнівну практику інкримінування ОУВФДМС порушення ст. 212 КК України за результатами електронного декларування, здійснюваного в порядку, передбаченому антикорупційним законодавством. Те, що народний депутат України вже був колишнім, як ми з'ясували раніше, не створює кримінально-правових перешкод для вмінення йому незаконного збагачення. Інкримінування ОУВФДМС порушення ст. 212 КК України тільки на підставі виявлених у неї активів, як ми вже з'ясували, буде помилкою при кваліфікації. Застосуванню підлягатиме саме ст. 368-5 КК України, задля реалізації мети повернення незаконно отриманих коштів та корупційних доходів у власність держави, шляхом застосування спеціальної конфіскації.

Далі розглянемо можливість застосування ст. 212 КК України щодо активів, які є предметом незаконного збагачення.

Згідно із пп. 164.2.12 п. 164.2 ст. 164 ПК України, до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу платника податку включаються кошти або майно (нематеріальні активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скарб, не зданий державі згідно із законом, у сумах, які визначені обвинувальним вироком суду незалежно від призначеної ним міри покарання. Скоріш за все, джерелом набутих у власність особою активів, внаслідок її незаконного збагачення, будуть вчинені раніше правопорушення, зокрема отримання неправомірної вигоди. Водночас відповідно до п. 17 ППВСУ від 08.10.2004 р. № 15 «Про деякі питання

застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів» дії громадянина, який одержав доходи від незаконної торговельної або іншої діяльності, що містить ознаки підприємницької, яку він здійснював без державної реєстрації або щодо якої законом встановлено спеціальну заборону, а також від іншої незаконної діяльності й не сплатив із них податки, мають кваліфікуватися за відповідними статтями КК і додаткової кваліфікації за ст. 212 цього Кодексу не потребують [191].

Ба більше: в обвинувальному вироді, яким засуджується особа за вчинення незаконного збагачення, не може бути визначено у сумах кошти або майно (нематеріальні активи), отримані платником податку як хабар, викрадені чи знайдені як скарб, не зданий державі згідно із законом, адже це предикатні діяння, невстановлення яких і є ключовою особливістю застосування ст. 368-5 КК України. Менше з тим, якби вирок за ст. 368-5 КК України й містив вказану інформацію щодо наведеного переліку зі складу загального місячного оподатковуваного доходу, вона навіть теоретично не може бути залучена. На думку О. О. Головашевича, цей припис практично неможливо виконати, оскільки в цьому випадку не встановлений механізм сплати та не визначено, хто буде виступати в ролі податкового агента [38, с. 10–11]. Тому погодимось із Л. П. Брич та В. О. Навроцьким в тому, що, якщо з незаконно одержаних доходів чи майна умисно не сплачуються податки, то вчинене не має кваліфікуватися за ст. 212 КК України. Кваліфікація за сукупністю норм про ухилення від сплати податків та про злочин, в результаті вчинення якого одержуються незаконні доходи, – це порушення таких принципів кримінально-правової кваліфікації, як недопустимість подвійного інкримінування і законність [11, с. 174–175].

Отже, одночасне зі ст. 368-5 або тільки за ст. 212 КК України, інкримінування особі вчинення к. пр. за фактично виявлені у її власності активи, що більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для

працевдатних осіб перевищують її законні доходи, суперечитиме принципу *non bis in idem*, не говорячи вже про те, що сторона обвинувачення не зможе довести вину особи за ст. 212 КК України, оскільки відсутні конкретні діяння, внаслідок вчинення яких вона намагалася уникнути податкових зобов'язань. Склади к. пр., передбачені ст. ст. 212, 368-5 КК України, є суміжними, у яких розмежувальною ознакою є об'єктивна сторона.

Далі зосередимо увагу на питанні співвідношення складів к. пр., передбачених ст. ст. 366-2, 366-3, 368-5 КК України.

Суб'єктами к. пр., визначених у ст. ст. 366-2, 366-3 КК України, згідно із приміткою ст. 366-2 КК України, є особи, зазначені у п. 1, підпунктах «а», «в» – «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., які мають зобов'язання щодо подачі різних видів декларацій ОУВФДМС. Як ми вже з'ясували, нині суб'єктами незаконного збагачення є ті особи, що визначені лише у п. 1, пп. «г» ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., через що суб'єктами к. пр., визначених у ст. ст. 366-2, 366-3 КК України, є ширше коло осіб.

Об'єкти к. пр., визначених у ст. ст. 366-2, 366-3, 368-5 КК України, крім родового, також мають свої відмінності. Зокрема, основний безпосередній об'єкт к. пр., визначених у ст. ст. 366-2, 366-3 КК України, складає порядок декларування, визначений ЗУ від 14.10.2014 р., який покликаний забезпечити не тільки доброчесність ОУВФДМС, а й правильну діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування. Іншими словами, основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини у сфері забезпечення належної службової діяльності ОУВФДМС у частині декларування інформації, визначеної ЗУ від 14.10.2014 р., що не відображає об'єкт незаконного збагачення [6, с. 115].

Факт безпідставного збагачення ОУВФДМС у більшості випадків встановлюється саме внаслідок аналізу поданої нею декларації. Тому на практиці можливе одночасне інкримінування особі порушення ч. 1 ст. 366-2 і ст. 368-5 КК України. Свого часу це передбачив В. В. Шаблистий, говорячи

про те, що факт незаконного збагачення може встановити тільки НАЗК після повної перевірки декларації, коли буде встановлено або неповідомлення про суттєві зміни майнового стану декларанта на необхідну суму, або внесення завідомо недостовірних відомостей до декларації на таку саму суму [268, с. 144]. Так, Особа-8, будучи державним службовцем, маючи на меті приховання наявних у нього грошових коштів, діючи умисно, завідомо не вказав у поданій щорічній декларації за 2022 р. відомості про грошові активи, що відрізняється від достовірних відомостей на суму понад 500 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Крім того, Особа-8, діючи умисно, з корисливих мотивів, з метою особистого збагачення умисно, у період з 18.06.2022 по 13.05.2023 р. набув активи вартістю 13 863 073,3 грн, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами та які значно перевищують його законні доходи. Тому Особа-8 підозрюється у вчиненні к. пр., передбачених ст. 368-5, ч. 1 ст. 366-2 КК України [251]. Показовим також є випадок із колишнім заступником міського голови Дніпровської міської ради, щодо якого НАЗК за результатами повних перевірок декларацій за 2022 – 2023 рр. виявило ознаки недостовірного декларування і незаконного збагачення [179].

Крім цього, штучне завищення розміру готівки у деклараціях ОУВФДМС не є дієвим способом уникнути відповідальності за незаконне збагачення. Завдяки ефективним перевіркам НАЗК виявляє недостовірні відомості про наявність і розмір готівки. Поширеними поясненнями щодо джерел походження готівки без підтверджуючих документів фігурують: отримання членом сім'ї подарунків від осіб з попередніх особистих стосунків, часто іноземців, без зазначення прізвищ і імен; подарунки від батьків, які «заощаджували» з вирощування врожаю (хоча при цьому не були підприємцями), або родичів, які працювали за кордоном, без підтвердження розміру отриманих ними доходів і факту передачі коштів декларантам чи членам їх сімей [83]. До того ж умисне і послідовне штучне нарощування

розміру готівки у декларації, яке декларанти пояснюють як «помилку» при її заповненні, також піддається системному аналізу та може не враховуватись НАЗК при виявленні ознак декларування недостовірних відомостей [180].

Що стосується ст. 366-2 КК України, то вважаємо, що це к. пр. характеризується лише прямим умислом (на відміну від ст. 366-3 КК України). У цьому випадку суб'єкт декларування чітко усвідомлює, що повинен внести достовірні відомості до декларації, але свідомо цього не робить. Мотиви та мета такого внесення не є предметом доказування [15], при цьому метою може бути і приховання наявних в особи грошових коштів, які перевищують її законні доходи, що особливо актуально при співвідношенні декларування недостовірної інформації та незаконного збагачення.

За наявності всіх необхідних ознак складів к. пр. особі може бути інкриміновано порушення ст. 366-2 і ст. 368-5 КК України. Однак важливою умовою такої кваліфікації є не просто обов'язок особи відобразити в декларації всі необхідні відомості, а й доведення стороною обвинувачення, які саме активи (майно) та в який спосіб умисно не було внесено.

Очевидно, що не завжди всі набуті особою активи, які перевищують її законні доходи, будуть становити предмет декларування недостовірної інформації, а саме інформацію, що зазначається в декларації ОУВФДМС, яка визначена в ст. 46 ЗУ від 14.10.2014 р. Крім того, механічне інкримінування особі й порушення ст. 366-2 КК України щодо необґрунтованих активів за результатами повної перевірки декларації означатиме порушення принципу *non bis in idem*. Отже, на підставі повної перевірки декларації в діях особи можуть бути виявлені ознаки як незаконного збагачення, так і декларування недостовірної інформації.

Також за сукупністю к. пр., передбачених ст. ст. 366-3, 368-5 КК України, можуть бути кваліфіковані дії особи, яка умисно не подала декларацію, передбачену ЗУ від 14.10.2014 р., та одночасно з цим стає відомо

про набуття нею у власність активів, вартість яких більш ніж на три тисячі прожиткових мінімумів перевищує її законні доходи. Така кваліфікація буде обґрунтованою у випадках, коли одна й та сама особа вчинила два окремих к. пр., кожне з яких має самостійний склад та не охоплюється іншим.

Можливі й випадки, коли під час обшуку в оселі підозрюваного в одержанні неправомірної вигоди виявляються кошти у розмірі, який значно перевищує як розмір одержаної неправомірної вигоди, так і розмір задекларованих активів. У такому разі не виключається вмінення особі не лише одержання неправомірної вигоди, а й декларування недостовірної інформації та незаконного збагачення [30, с. 87–88]. Серед способів приховування незаконного збагачення А. М. Черенков виділяє декларування неіснуючих готівкових коштів, зазначаючи, що подання недостовірних відомостей до декларації зазвичай є особливою формою приховування вказаного делікту, що відбулося внаслідок вчинення злочинів, пов'язаних зі здобуттям певного майна чи заволодіння ним, передусім одержання неправомірної вигоди [265, с. 55].

Постає питання, чи є к. пр., передбачені ст. ст. 366-2, 366-3 КК України, предикатними щодо незаконного збагачення. Свого часу ст. 366-1 КК України, яка була виключена з Кодексу на підставі ЗУ від 04.12.2020 р. та за своєю суттю відображала зміст ст. ст. 366-2, 366-3 чинного КК України, вже розглядалась на предмет того, чи можна декларування недостовірної інформації вважати предикатним к. пр. щодо ст. 368-2 КК України. Зокрема, О. І. Гузоватий та О. О. Титаренко писали, що к. пр., передбачене ст. 366-1 КК України, є не просто предикатним до незаконного збагачення, а й функціонування ст. 368-2 КК України забезпечувалось існуванням кримінально-правової норми про декларування недостовірної інформації [59, с. 177]. В. В. Шаблистий і Д. Ф. Волонець також висловлювали припущення того, що декларування недостовірної інформації є предикатним злочином для незаконного збагачення [32, с. 35; 268, с. 144].

Натомість О. О. Дудоров, хоч і не виключав кваліфікацію скоєного належним суб'єктом за сукупністю к. пр., передбачених ст. ст. 366-1, 368-2 КК України, не вважав декларування недостовірної інформації предикатним к. пр. щодо незаконного збагачення. Дослідник писав, що зазвичай стається обернена ситуація, коли саме незаконне збагачення передує в часі декларуванню недостовірної інформації. Тобто предикатними до ст. 368-2 КК України слід би було називати діяння, які стали джерелом безпідставного набуття відповідною особою активів [71, с. 510]. Декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України) та неподання суб'єктом декларування декларації ОУВФДМС (ст. 366-3 КК України) такими діяннями не є.

На нашу думку, щодо розмежування складів к. пр., передбачених ст. ст. 366-2, 366-3 та ст. 368-5 КК України, треба зробити важливе уточнення: вказані склади не є ні суміжними; вони також не пов'язані з проблематикою *non bis in idem* і не перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм. Такий висновок ґрунтується на тому, що, незважаючи на певну «співвідносність» ознак цих складів, зміст їх об'єктивних сторін відрізняється: за ст. 366-2 КК України – це умисне невнесення у декларації певних відомостей, за ст. 366-3 КК України – це неподання декларацій, а за ст. 368-5 КК України – набуття активів. Ст. ст. 366-2, 366-3 КК України передбачають відповідальність за порушення порядку декларування в Україні, а ст. 368-5 КК України – за набуття незаконних активів, тому норма про незаконне збагачення не є ані зайвою, ані дублюючою. Зроблене уточнення має важливе значення при з'ясуванні суті співвідношення розглядуваних складів к. пр.: для складів к. пр., передбачених ст. ст. 366-2, 366-3 КК України, притаманним є порушення порядку декларування в Україні, а ст. 368-5 КК України – факт набуття незаконних активів.

До того ж немає підстав відносити незаконне збагачення до вторинних к. пр., прикладами яких можуть слугувати делікти, карані за ст. ст. 209, 396 КК України. Для інкримінування ст. 368-5 КК України «потребується лише

відсутність обґрунтування суттєвого збільшення активів, а не вчинення обвинуваченим інших конкретних злочинів чи правопорушень» [57, с. 316].

Висновки до розділу 2

1. Родовий об'єкт незаконного збагачення – це суспільні відносини та інші елементи суспільного порядку, які забезпечують правопорядок у сфері службової діяльності та професійної діяльності з надання публічних послуг, та які перебувають під охороною розділу XVII Особливої частини КК України. Основним безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є встановлений чинним законодавством порядок проходження державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в частині заборони набуття ОУВФДМС у власність незаконних активів, який охороняється законом про кримінальну відповідальність. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, їх ділова репутація, а також національна та економічна безпека держави, а додатковим факультативним об'єктом – права та законні інтереси окремих фізичних чи юридичних осіб, якщо доведено, що набуття ними активів у власність було здійснено за дорученням ОУВФДМС або що вказана особа може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

З огляду на антикорупційну спрямованість ст. 20 КООНПК, кримінальна відповідальність за незаконне збагачення передусім базується на тому, що це збагачення є результатом корисливого корупційного к. пр. Криміналізація незаконного збагачення саме як корупційного к. пр. є виправданим і необхідним кроком в умовах складної протидії латентній (прихованій) корупції. Однак випадки, коли особа незаконно збагачується внаслідок інших, некорупційних діянь, *de lege lata* не виключаються. Та

обставина, що чинна редакція ст. 368-5 КК України уможливило відповідальність ОУВФДМС і тоді, коли цей суб'єкт незаконно набув активи не у корупційний спосіб, частково (а) «підважує» призначення ст. 368-5 КК як засобу кримінально-правової протидії латентній корупції і (б) не узгоджується з правовою визначеністю як складником верховенства права. Як варіант позначена проблема на практиці може бути вирішена у спосіб застосування ч. 2 ст. 11 КК України (норма про малозначність). Водночас варто підкреслити, що предикатна щодо незаконного збагачення поведінка ОУВФДМС – це протиправні діяння саме і тільки належного суб'єкта незаконного збагачення, а не інших осіб (його близьких тощо). Інший варіант тлумачення ст. 368-5 КК України означає порушення принципу особистої (персональної) відповідальності у кримінальному праві України.

2. Об'єктивна сторона незаконного збагачення характеризується активною поведінкою – діями, які полягають у безпосередньому чи опосередкованому набутті активів; при цьому на кваліфікацію вчиненого за ст. 368-5 КК України не впливає те, що зробила винна особа з активами, після їх набуття.

Відсутність часового орієнтира в ст. 368-5 КК України, на який мала б зважати сторона обвинувачення при обчисленні періоду набуття активів належного суб'єкта для встановлення в його діях складу незаконного збагачення, не перешкоджає його викриттю та, як показує судова практика, яка за ст. 368-5 КК України лише починає формуватись, є радше не недоліком, а перевагою чинної редакції досліджуваної кримінально-правової заборони.

Потреби у нормативному зменшенні мінімально визначеної різниці між вартістю набутих активів і законними доходами особи для настання кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України на сьогодні немає.

При кваліфікації незаконного збагачення у разі набуття у власність активів іншою фізичною або юридичною особою, якщо таке набуття було

здійснено за дорученням ОУВФДМС, не вимагається належне юридичне оформлення доручення відповідно до положень ЦК України: достатньо встановити фактичний вплив належного суб'єкта на особу, яка формально володіє активами, підтверджений сукупністю непрямих доказів (спільне користування майном, оплата витрат, координація придбання тощо); стороні обвинувачення необхідно довести сам факт усної домовленості або вказівки в межах стандарту доказування «поза розумним сумнівом», який не варто ототожнювати зі стандартом доказування «переваги доказів» («балансу імовірностей»), який підлягає застосуванню у справах про ВНА. Водночас формулювання «якщо доведено» *de lege ferenda* пропонується виключити з п. 2 примітки ст. 368-5 КК України як таке, що дублює загальний принцип кримінального процесу щодо обов'язку доказування і суперечить вимогам ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, яка гарантує передбачуваність кримінального закону.

Оскільки п. 2 примітки ст. 368-5 КК України пов'язує відповідальність за опосередковане незаконне збагачення не з фактичним діянням спеціального суб'єкта, а з доведеністю певного факту (доручення або можливості прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними), ця обставина виключає наявність умисної спільної поведінки загальних суб'єктів не лише у формі пособництва в незаконному збагаченні, а й в інших формах співучасті з розподілом ролей. Положення про неможливість співучасті загальних суб'єктів к. пр. в опосередкованому незаконному збагаченні базується і на тому, що потенційне засудження загальних суб'єктів у цьому разі буде для них непередбачуваним у розумінні ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ.

3. Відсутність у ст. 368-5 КК України конкретного часового проміжку щодо осіб, раніше уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не узгоджується з принципом правової визначеності і не сприяє викриттю випадків завуальованого (латентного) незаконного збагачення. Крім того, осіб, визначених у підпунктах «а», «г»

п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., слід відносити не тільки до суб'єктів незаконного збагачення; щодо них повинна бути передбачена можливість подати позов про ВНА. Через це запропоновані нові (авторські) редакції ст. 368-5 КК України і п. 3 ч. 8 ст. 290 ЦПК України, що тягне за собою відповідні зміни і до абз. 2 ч. 2 ст. 45 ЗУ від 14.10.2014 р. у частині регламентації антикорупційного фінансового контролю (див. додаток Г).

Помилкове посилання на ст. 368-5 КК України повинне бути виключене з абз. 1 п. 1 примітки ст. 364 КК України, а також із пунктів 2, 3 примітки ст. 368 КК України.

4. Суб'єктивна сторона незаконного збагачення характеризується прямим умислом, корисливим мотивом і метою особистого збагачення.

Диспозицію ст. 368-5 КК України доцільно доповнити згадкою про умисність передбаченого в ній діяння.

5. Незаконне збагачення немає підстав вважати вторинним к. пр.

Проблематику співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів к. пр. доцільно розділити на три складові: а) концепція співвідношення в межах принципу *non bis in idem* (наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України); б) концепція складів суміжних к. пр. за наявності розмежувальної ознаки (ст. ст. 209, 212 КК України); в) концепція, у межах якої склади к. пр. не визнаються ні суміжними, ні такими, що мають відношення до принципу *non bis in idem*, ні такими, що перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм (наприклад, ст. ст. 366-2, 366-3 КК України).

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

3.1. Проблеми караності незаконного збагачення

Корупція з-поміж іншого перешкоджає виведенню української економіки з депресивного стану, унеможлиблює її зростання, підвищує уразливість до загроз, підживлює кримінальне середовище [216]. Боротьба з нею вже давно є частиною національної безпеки країни та супроводжується кримінально-правовою репресією. У період 2023–2024 рр. про значну поширеність корупції в Україні говорять 61% представників населення та 57% бізнесу, що свідчить про повернення цього показника до рівня 2021 р. [160, с. 581]. Складність подолання корупції полягає у тому, що її наслідки зумовлені такими факторами мотивації особи, як бажання багатства і влади, тим, що це явище викликає у певних верств суспільства «звикання», тобто ставлення до нього не як до аномалії, а як до «норми життя» [17]. Своєю чергою, кримінально-правові засоби є одним із важелів охорони відносин, що складаються, зокрема, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг.

Під покаранням традиційно розуміється передбачене кримінальним законом обмеження у реалізації прав і свобод людини, що застосовується у примусовому порядку за обвинувальним вироком суду до особи, визнаної винуватою у вчиненні к. пр. Водночас караність к. пр. – це така їхня властивість, яка полягає у встановленні в кримінальному законі покарання як потенційного кримінально-правового засобу-установлення за їх вчинення [183, с. 186, 233]. Тільки те покарання, яке відповідатиме тяжкості вчиненого к. пр., буде справедливим і достатнім для виправлення засудженого,

сприйматиметься винним та іншими особами як кінцевий і дійсно заслужений результат його діяння [112, с. 17].

Слід наголосити на тому, що караність особи повинна бути легітимною, тобто відповідати необхідним у демократичному суспільстві обмеженням у реалізації прав чи свобод. У питанні протидії латентним корупційним правопорушенням саме кримінальна відповідальність є засобом *ultima ratio*. Особливістю застосування такого виду відповідальності є те, що він повинен застосовуватись на тому мінімально необхідному рівні, якого буде достатньо для досягнення мети, яку ставить перед собою законодавець, закріплюючи відповідальність за те чи інше діяння.

Санкція ст. 368-5 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

О. П. Горох зазначає, що санкція повинна узгоджуватись із суспільною небезпекою злочинного діяння і поширеністю злочинів певного виду, бути узгодженою із санкціями за вчинення інших близьких за видом і характером злочинів, надавати можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням можливих варіантів учинення злочину в реальності [40, с. 94]. Велика амплітуда між нижньою та верхньою межею покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк є недоцільною. В. О. Туляков та А. С. Макаренко вважають, що за тяжкі й особливо тяжкі злочини, коли максимальний строк покарання досягає десяти і більше років, діапазон санкції має дорівнювати п'яти рокам. Автори аргументують свою позицію тим, що така побудова санкцій здатна не тільки звужити суддівський розсуд, а й полегшити здійснення правосуддя, що підвищить авторитет закону і суду [247, с. 215]. Більшість науковців дійшли висновку про те, що амплітуда покарання має становити три–п'ять років [110, с. 73]. Хоч діапазон між нижньою і верхньою межею позбавлення волі в п'ять років у санкції статті не є максимальним для

КК України (приклад тому ч. 2 ст. 194), все ж він повинен бути належним чином обґрунтований.

В першу чергу слід враховувати те, що санкції повинні відповідати змісту суспільно небезпечного діяння, від якого охороняє суспільство кримінально-правова норма. Якщо санкції деяких норм Особливої частини КК України збігаються, то повинен збігатися і суспільно небезпечний рівень цих діянь, і, навпаки, якщо суспільна небезпека діянь приблизно дорівнює одна одній, то має збігатися і розмір санкцій [111, с. 289].

Як ми вже зазначали раніше, ст. 368-2 КК України в останній своїй редакції містила диференціацію відповідальності для особи залежно від того, яку посаду вона займала. Ст. 368-5 КК України такої диференціації не містить, хоч і пункти 2, 3 примітки ст. 368 КК України передбачають її. Тому необхідно дослідити, чи змінився підхід законодавця до пеналізації досліджуваного діяння та чи відповідає її обсяг тій суспільній небезпеці, яку несе в собі незаконне збагачення.

Фактично законодавець у ст. 368-5 КК України (порівняно з її попередницею) підвищив нижню та верхню межі строку позбавлення волі для однієї категорії суб'єктів і залишив їх незмінними для іншої. Так, за вчинення незаконного збагачення поліцейським на особу чекало основне покарання у вигляді позбавлення волі на строк до двох років (ч. 1 ст. 368-2 КК України); за вчинення незаконного збагачення суддею – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років (ч. 2 ст. 368-2 КК України); за вчинення незаконного збагачення Генеральним прокурором – позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років (ч. 3 ст. 368-2 КК України). Нині для кожного із перелічених вище суб'єктів у випадку вчинення ним незаконного збагачення передбачено основне покарання у виді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років, адже всі ці особи входять до переліку ОУВФДМС відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р. Зауважимо, що позбавлення волі строком у десять років також передбачене як верхня межа основного

покарання в санкціях статей про відповідальність, наприклад, за доведення до самогубства малолітнього (ч. 3 ст. 120 КК України) або терористичний акт (ч. 1 ст. 258 КК України). Це свідчить про усвідомлення державою високого рівня суспільної небезпеки незаконного збагачення.

В оновленій ст. 368-5 КК України законодавець переглянув (посилив) оцінку суспільної небезпечності незаконного збагачення для всіх суб'єктів злочину (за винятком суб'єктів злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368-2 КК України). Цим самим було урівняно суспільну небезпеку діянь з набуття необґрунтованих активів для всіх ОУВФДМС. Водночас межі основного покарання у вигляді позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років видаються співмірними з тією шкодою, яку завдає вчинення незаконного збагачення. Для того щоб обвинувальний вирок міг відповідати ступеню тяжкості вчиненого к. пр. та особі винного, суддям й надається можливість вибору (призначення покарання в межах санкції) кримінальним законом. Та слід пам'ятати, що подібне не повинно виходити за межі соціальної обґрунтованості і підривати загально-запобіжну функцію кримінально-правових санкцій [266, с. 40].

Єдине, на що впливає займана посада особи, яка порушила заборону, закріплену у ст. 368-5 КК України, відповідно до переліку суб'єктів, передбаченого у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., – це врахування судом особи винного згідно із п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України при призначенні покарання. Хоч такий підхід, на перший погляд, і видається непослідовним через положення неконституційної ст. 368-2 КК України, загалом він відображає нульову толерантність до корупції в країні. Якщо суб'єкт є ОУВФДМС, то це однаковою мірою означає обов'язок неухильно дотримуватись встановлених законом заборон та обтяжень, порушення яких може призвести до настання певного виду юридичної відповідальності.

Втім, враховуючи специфіку ст. 368-5 КК України як корупційного к. пр. і простежуваний підхід законодавця до встановлення відповідальності за

незаконне збагачення для осіб залежно від того, чи уповноважені вони на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, вид та розмір додаткових покарань за порушення ст. 368-5 КК України має бути переглянутий. Підставою для їх перегляду є те, що при конструюванні санкцій далеко не завжди враховуються характер та ступінь суспільної небезпечності к. пр. у частині особливостей відповідного суб'єкта. Зокрема, йдеться про строк позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю.

Згідно з ч. 1 ст. 55 КК України позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю може призначатися як додаткове покарання на строк від одного до трьох років, однак для деяких категорій суспільно небезпечних діянь, зокрема, передбачених ст. ст. 111-1, 111-2 КК України, – як основне або додаткове покарання на строк від десяти до п'ятнадцяти років [131]. Викликає сумнів обґрунтованість законодавчого підходу, згідно з яким за вчинення корупційних к. пр., які в більшості своїй функціонально пов'язані із зайняттям певної посади, строк позбавлення права обіймати відповідні посади або займатися певною діяльністю як додаткового покарання не може перевищувати трьох років. Тим більше з огляду на те, що такі посади можуть бути надзвичайно впливовими. Наочний приклад тому – Мавританія, в якій колишній президент країни був визнаний винуватим, зокрема, у незаконному збагаченні [284].

Враховуючи те, що окремі корупційні к. пр., включаючи незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України) та одержання неправомірної вигоди в особливо великому розмірі (ч. 4 ст. 368 КК України), віднесено до тяжких та особливо тяжких злочинів, відповідно, обмеження строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю в межах трьох років видається диспропорційним. Адже корупційні к. пр. іноді становлять не менш серйозну загрозу для публічної влади, ніж злочини проти основ національної безпеки України (ст. ст. 111-1, 111-2 КК України тощо) і шкодять

інституційній спроможності держави. Недаремно розробники проєкту нового КК України віднесли ст. 9.5.11 «Незаконне збагачення» до Книги IX «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України» Спеціальної частини. Крім цього, небезпідставно В. О. Зеленський у передвиборчій програмі кандидата на пост Президента України декларував нульову толерантність до корупції на всіх рівнях. Передбачалось, що засуджений за корупцію отримає конфіскацію майна й довічну заборону обіймати державні посади [176]. Хоч вчинення корупційного к. пр. особою, визнаною винуватою у незаконному збагаченні, презюмується (див. про це вище), саме внаслідок порушення заборон, передбачених передусім ч. 2 ст. 191, ст. 364 і ст. 368 КК України (ці к. пр. «передують» незаконному збагаченню), в особи найімовірніше й виникає можливість примножити свої статки.

Так, ВАКС у вирозі за обвинуваченням Особи-7 у вчиненні к. пр., передбаченого ст. 368-5 КК України, підкреслив важливість того, щоб особи, які займають посади, пов'язані із можливостями отримання необґрунтованих активів з використанням свого становища і піддалися такій спокуті, втрачали доступ до таких посад на тривалий період. Такий підхід, з одного боку, сприятиме виправленню винної особи, яка зловживала своїм статусом, а, з іншого, забезпечить заміщення посад тими, хто, усвідомлюючи неминучість покарання для порушників, добросовісно виконуватиме свої обов'язки [18].

Звернемо увагу на те, що згідно з вироками ВАКС, що набрали законної сили у 2024 р. (щодо 79 засуджених), до 54 засуджених було застосовано додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Більшість проваджень, розгляд яких здійснив ВАКС у 2024 р. (57 % від загальної кількості), стосувались тяжких та особливо тяжких злочинів, що належали до сфери службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг [2, с. 5, 8–9]. Наведені дані підтверджують актуальність застосування вказаного виду

покарання як ефективного інструменту впливу на корупціонерів. Утім, те, що суди при його призначенні обмежені строком до трьох років, може вказувати на обмеження такої ефективності, створюючи ризики повернення особи до публічної служби ще до того, як суспільство встигне відновити довіру до неї. Інакше кажучи, судова практика може демонструвати потребу у жорсткіших обмеженнях, ніж це допускає чинне кримінальне законодавство.

Ми погоджуємось з В. М. Дубасом у тому, що ст. 55 КК України в чинній редакції не може забезпечити сильний «антикорупційний ефект» покарання та реалізувати складову мети покарання, визначену в ч. 2 ст. 50 КК України. Тому цей автор (до речі, суддя ВАКС) пропонує передбачити як додаткове покарання в санкції ст. 368-5 КК України позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до десяти років, що буде узгоджуватись із міжнародними нормативними актами в сфері боротьби з корупцією, в яких передбачено право держави визначати заходи, спрямовані на запобігання корупції [68, с. 114–115, 287]. Схожу позицію зайняла А. О. Наумова [159, с. 61].

Окрім цього, відповідно до Розділу 3.7 «Засоби безпеки» проєкту нового КК України до особи, яка вчинила незаконне збагачення (ст. 9.5.11), суд зобов'язаний застосувати такі обмежувальні засоби, як: обіймати певні посади, у тому числі на громадських засадах; брати участь у конкурсі на посади в органах державної влади чи органах місцевого самоврядування. Вказані засоби безпеки застосовуються на строк: за вчинений злочин 1–4 ступенів тяжкості – від 2 до 5 років; за вчинений злочин 5–9 ступенів тяжкості – від 5 до 15 років. Залежно від розміру активів, які перевищують законні активи особи, незаконне збагачення може бути як злочином 3 ступеня, так і 4 чи 5 ступенів (ст. ст. 9.5.2, 9.5.3 проєкту КК України) [132]. Фактично йдеться про відтворення в проєкті такого виду покарання, як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, передбаченого в КК України, але вже у вигляді засобу, відмінного від

покарання. Цей підхід схвально оцінили О. О. Дудоров та Є. О. Письменський, наголосивши на потребі більш ефективної реалізації такого складника мети покарання, як запобігання вчиненню нових к. пр. [79, с. 80–81]. Дійсно в умовах, коли середньомісячні витрати на утримання ув'язнених в Україні за 2023 р. склали 14 165,1 грн на особу [24], надмірна пеналізація за рахунок підвищення верхньої межі строку позбавлення волі не дасть бажаного результату у боротьбі з корупцією. До того ж погодимось з О. О. Книженко в тому, що мета виправлення може бути досягнута не лише при застосуванні покарання, кримінальної відповідальності, а й інших заходів кримінально-правового впливу, які становлять зміст кримінально-правових санкцій [100, с. 255].

М. І. Хавронюк відзначає, що історичний прогрес кримінального законодавства полягає у гуманізації ставлення до засудженого. Йдеться про поступову заміну тюремного ув'язнення та інших видів покарань системою соціально-терапевтичного впливу на осіб, які вчинятимуть к. пр. Все більше розвинених держав світу у своїй кримінально-правовій політиці дотримуються дуалізму покарань і передусім тих заходів кримінально-правового впливу, що іменуються «заходи безпеки» [80, с. 288].

Відповідно до Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15.02.2008 р. «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів»» від 08.04.2008 р., завданням та метою Концепції реформування кримінальної юстиції, є серед іншого, гуманізація кримінального законодавства, обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі, та їх заміна [217]. Крім того, слід враховувати Рекомендацію CM/Rec (2017) 3 «Про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів», в якій Комітет Міністрів відповідно до положень ст. 15.b Статуту Ради Європи, наголошує на тому, що з часом з'являються нові можливості для ефективнішого

використання громадських санкцій та заходів, і тому тюремне ув'язнення слід використовувати лише у разі крайньої необхідності [223].

Більшість країн, законодавство яких розглянуто у підрозділі 1.3 дисертації, встановили жорсткіші, ніж в Україні, межі позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю за незаконне збагачення. Зокрема (нагадаємо): частини 1, 2 ст. 340 «Незаконне збагачення» КК Киргизької Республіки – до двох та трьох років, відповідно; ст. 330-2 «Незаконне збагачення» КК Республіки Молдова – від десяти до п'ятнадцяти років; частини 1, 2 ст. 22.10 КК Монголії «Безпідставне збагачення» – від двох до восьми років та довічного позбавлення такого права, відповідно; ст. 131-26 КК Франції – можливість призначення додаткового покарання у вигляді заборони на обіймання виборних і публічних посад особам, засудженим за корупційні злочини строком до десяти років або довічно, залежно від характеру правопорушення. Крім того, ст. 317-bis КК Італії передбачає, що більшість корупційних злочинів караються також довічним позбавленням права обіймати державні посади. Причому відповідно до ст. 179 КК Італії реабілітація автоматично не скасовує довічну заборону – вона може бути знята не раніше, ніж через сім років за умови бездоганної поведінки [127]. Також згідно зі ст. 438-bis КК Іспанії, яка закріплює відповідальність за незаконне збагачення для посадових осіб, для визнаної винною у відповідному делікті особи передбачено покарання у виді позбавлення права обіймати державні посади та права бути обраним на такі посади, а також позбавлення права бути виборцем на строк від двох до семи років [126]. Цікаво, що у рішенні ЄСПЛ у справі «Галан проти Італії» (заява № 63772/16) розглядалося питання про позбавлення права обіймати публічні посади після засудження за корупційні злочини. Суд дійшов висновку про те, що така дискваліфікація не є кримінальним покаранням, а радше запобіжним заходом, спрямованим на підтримання довіри громадськості до державних інституцій. У рішенні зазначено, що застосування тривалих строків

позбавлення права обіймати певні посади у випадках корупційних правопорушень є виправданим і не порушує ст. 7 ЄКПЛ [227].

Повернення державного службовця, визнаного винуватим у незаконному збагаченні, на посаду після короткострокового позбавлення ним права обіймати певні посади, ставить під сумнів збалансованість та обґрунтованість кримінальної політики, а також несе ризик повторного зловживання владою, нівелює превентивний ефект і підриває довіру до інститутів державної влади.

Ба більше: у випадку звільнення особи, визнаної винуватою у незаконному збагаченні, від відбування покарання з випробуванням на підставі абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України, вона щонайменше через рік і щонайбільше через три роки вже знову матиме право на зайняття вакантних державних посад, якщо буде звільнена судом від призначеного їй покарання на підставі ч. 1 ст. 78 КК України. Чи справді трирічного строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю буде достатньо для виправлення засудженого та формування в інших осіб, які, будучи обізнаними про досвід невідворотності покарання своїх попередників, усвідомлення обов'язку виконання добросовісним чином власних функціональних обов'язків? Сумніваємось у цьому, особливо враховуючи те, що засуджена за незаконне збагачення особа могла обіймати одну з найвищих державних посад в Україні, що додатково свідчитиме про значну роль забезпечення суспільного інтересу в спокуті такою особою своєї вини.

Оскільки суд може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням тільки тоді, коли зробить висновок про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, підвищення саме максимально допустимого строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю дозволить судам частіше вдаватися до заходів, передбачених ст. 75 КК України (звільнення від відбування основного покарання з випробуванням). У такому разі суд, маючи можливість

призначити триваліший строк додаткового покарання у вигляді заборони займати певні посади, зможе щодо ширшого кола осіб вважати, що суспільний інтерес (у забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості к. пр.) при укладенні угоди про визнання винуватості буде дотриманий. Це, своєю чергою, зменшить навантаження на систему виконання покарань і забезпечить гнучкіше реагування на корупційні к. пр. з боку правосуддя.

Виправлення як мета покарання означає результат, до якого прагне держава, застосовуючи передбачені законом заходи примусу. Під виправленням засудженого слід розуміти такі зміни в його особистості, які утримують його від вчинення нових злочинів. З моральної точки зору саме виправлення засудженого становить кінцеву мету покарання. Виходячи з цього та принципів справедливості, співмірності та індивідуалізації, покарання має відповідати характеру вчинених діянь, їх небезпечності та даним про особу винного, які підлягають обов'язковому врахуванню [188].

Призначення позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю як додаткового покарання дає змогу досягти мети покарання без ізоляції особи від суспільства. Щоб забезпечити реальне виправлення засудженого і запобігти вчиненню ним нових правопорушень, строк цього покарання повинен охоплювати й період після впливу іспитового строку. Такий підхід відповідатиме духу антикорупційного законодавства і меті покарання, закріпленій у ч. 2 ст. 50 КК України, що забезпечить (там, де це потрібно) відтерміноване повернення особи до публічної діяльності, де вона вже проявила злочинну мотивацію й зловжила довірою держави. У такому разі укладення угоди про визнання винуватості в корупційних к. пр. корелюватиме з дотриманням принципу пропорційності як критерію дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) і приватними інтересами і не буде своєрідним «відкупом» від державного осуду. Кримінально-правова політика України щодо корупційних

злочинів потребує переорієнтації на тривалий превентивний вплив, особливо щодо осіб, які незаконно збагатились.

Водночас підвищення максимально допустимого строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю лише розширює дискрецію суду – можливість індивідуалізувати покарання, виходячи з конкретних обставин справи, ступеня суспільної небезпечності правопорушення та особи винного. При цьому позбавлення волі як основне покарання за незаконне збагачення продовжуватиме реалізовувати не тільки кару, а й виправлення засуджених, слугуючи жорсткою реакцією зі сторони держави на вчинене суспільно небезпечне діяння. Натомість позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю має в першу чергу інше функціональне спрямування – запобігання повторному вчиненню злочину, усунення доступу особи до корупційно вразливих сфер, адже корупційні зв'язки характеризуються чималою стійкістю.

Вагоме місце у дослідженні аналізованого питання посідає інститут судимості. Під судимістю розуміють правовий статус суб'єкта, обумовлений фактом засудження його вироком суду до певної міри покарання за вчинений злочин, що тягне за собою для вказаного суб'єкта встановлені кримінальним законодавством правові наслідки. Судимості надають велике значення в попередженні вчинення нових злочинів як суб'єктом, який має судимість, так і іншими громадянами, а також у впливі на кар'єрне зростання [242, с. 360].

Строки погашення судимості неабияк впливають, зокрема, на ОУВФДМС, засуджених за незаконне збагачення. Йдеться про те, що національне законодавство передбачає заборону при вступі на державну службу для осіб, які мають судимість за вчинення умисного к. пр., якщо така судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку (п. 3 ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про державну службу»). Такі ж обмеження містить низка інших законів (наприклад, п. 3 ч. 6 ст. 27 ЗУ «Про прокуратуру», п. 2 ч. 1 ст.

13 ЗУ «Про НАБУ»), які спрямовані на реалізацію мети покарання, визначеної в ч. 2 ст. 50 КК України.

Справедливо законодавець у ч. 2 ст. 91 КК України передбачив неможливість зняття судимості до закінчення строків, встановлених у ст. 89 КК України, для засуджених за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні к. пр. або к. пр., пов'язані з корупцією. Як тяжкий корупційний злочин незаконне збагачення завдає значної шкоди державі, що й обґрунтовує жорстку кримінально-правову реакцію на нього. Однак якщо засуджена за незаконне збагачення особа була звільнена від відбування покарання з випробуванням на підставі абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України, її судимість буде автоматично погашена зі спливом іспитового строку, за умови виконання приписів п. 1 ст. 89 КК України; при цьому іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років (ч. 4 ст. 75 КК України). Якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, то особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання (п. 1 ст. 89 КК України). Також, якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового) (ч. 3 ст. 90 КК України). Врешті решт в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, відомості про притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень підлягають виключенню після погашення або зняття судимості з такої особи (ч. 4 ст. 59 ЗУ від 14.10.2014 р.).

Якщо особу звільнено від відбування покарання з випробуванням, а іспитовий строк встановлений судом тривалістю від одного року до трьох років, то обмеження доступу до посад на той самий строк виглядає дещо формальним, тоді як строк у п'ять років дозволить забезпечити, щоб навіть після завершення іспитового строку особа не могла обійняти державну

посаду одразу. Така пропозиція є раціональним заходом, яка враховує високу суспільну небезпечність вчинених деліктів. У першому вирокі, постановленому за ст. 368-5 КК України, Особу-5 було звільнено від відбування основного покарання у виді п'яти років позбавлення волі з випробуванням, та встановлено їй іспитовий строк три роки [18]. Тобто засуджений за незаконне збагачення, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового к. пр., вже зі спливом трьох років з дня винесення йому обвинувального вироку знову отримає доступ до публічних посад.

Чи дійсно трирічного строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю буде достатньо для виправлення засудженого та укорінення в інших осіб, які, будучи обізнаними про досвід невідворотності покарання своїх попередників, розуміння обов'язку виконання добросовісним чином функціональних обов'язків? Ми вважаємо, що навряд чи, особливо якщо йдеться про особу, яка обіймала високу державну посаду, що додатково свідчитиме про значну роль забезпечення суспільного інтересу через зазнання такою особою належної спокути. Такий додатковий захід має охоплювати й період після спливу іспитового строку, щоб забезпечити виправлення засудженого і запобігти вчиненню ним нових корупційних правопорушень. Погодимось із Н. М. Парасюк у тому, що суть додаткових покарань не пов'язується із посиленням кримінально-правового впливу, але визначається виконанням додаткової превентивної функції, зміст якої полягає у тому, щоб унеможливити використання засудженим свого попереднього становища для вчинення під час іспитового строку нового к. пр. [175, с. 326].

П'ятирічна заборона обіймати певні посади або займатися певною діяльністю дозволить зробити антикорупційне законодавство більш збалансованим і сприятиме очищенню влади, оскільки п'ять років – це строк повноважень Президента України (ч. 1 ст. 103 Конституції України); ВРУ

(ч. 5 ст. 76 Конституції України); сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, депутати якої обрані на чергових виборах (ч. 1 ст. 141 Конституції України) тощо. В межах такого терміну відбудеться зміна політичної конфігурації в країні, за якої було вчинено к. пр., що мінімізує ризик повернення особи до умов, що сприяли протиправній поведінці. Пропонований строк не є надмірним, на відміну від практики деяких європейських країн, де строк обмеження сягає 10–15 років або є довічним, але й виходить за межі 1–3 років, чого може виявитись недостатньо, особливо при звільненні особи від відбування покарання з випробуванням [53, с. 332].

Запропоноване збільшення верхньої межі додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю підвищить захист публічної служби від дискредитованих осіб і відповідатиме міжнародним стандартам доброчесності. При цьому така пропозиція не вплине негативно на інститут угод про визнання винуватості в кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України, оскільки головним стимулом для підозрюваної чи обвинуваченої особи в незаконному збагаченні при укладенні такої угоди буде або уникнення реального відбування основного покарання у виді позбавлення волі, або відбування такого покарання з мінімально призначеним строком.

Саме тому, суд при призначенні покарання за ст. 368-5 КК України, приймаючи рішення про звільнення від відбування такого покарання з випробуванням, повинен мати можливість, враховуючи особу винного, призначити додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю у тих межах, яких буде достатньо для виправлення засудженого, а також для запобігання вчиненню як ним, так й іншими особами, нових к. пр. Зазначеного вдасться досягти не лише завдяки довготривалій втраті суб'єктом свободи, а й статусу ОУВФДМС шляхом підвищення максимального строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до п'яти років в санкції ст. 368-5 КК

України. Відповідну зміну слід відобразити і в ст. 55 КК України (передбачивши виняток для корупційних к. пр. аналогічно до вже існуючих винятків).

Наступне, на що слід звернути увагу, – це відсутність в санкції ст. 368-5 КК України такого додаткового виду покарання, як конфіскація майна.

Відповідно до ч. 2 ст. 59 КК України конфіскація майна, серед іншого, встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини, і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу. Враховуючи санкцію ст. 368-5 КК України, незаконне збагачення є тяжким злочином (відповідно до ст. 12 КК України). Отже, у випадку, якщо вказаний делікт є саме корисливим, законодавець передбачив можливість застосування конфіскації майна осіб, визнаних винуватими у незаконному збагаченні, однак прямо не передбачив такий вид додаткового покарання у ст. 368-5 КК України (хоч її попередниця – ст. 368-2 КК України – передбачала конфіскацію). О. В. Євдокімова вдало відмічає, що не тільки суд, а й законодавець у своїй діяльності при внесенні змін до санкцій статей Особливої частини КК України зобов'язаний дотримуватися приписів ч. 2 ст. 59 цього Кодексу. Ігноруючи такі вимоги, законодавець порушує принцип законності та якості закону [81, с. 458].

У 2023 р. до ВРУ було подано проєкт ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану» від 17.02.2023 р. Відповідно до положень проєкту ст. 368-5 КК України пропонувалось доповнити новою частиною: «2. Ті самі дії, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану, – карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років з конфіскацією майна або без такої» [218].

Як ми вже зазначали, «повернення» до ст. 368-5 КК конфіскації майна як необов'язкового додаткового покарання є вдалою пропозицією, оскільки продемонструє службовим особам те, що за результатами незаконного збагачення з високою ймовірністю їх майно буде примусово і безоплатно вилучено у власність держави, що робить таке збагачення менш привабливим для потенційних правопорушників. Водночас законопроект має і недоліки. Зокрема, вказівка на вчинення незаконного збагачення «в умовах воєнного чи надзвичайного стану» передбачає посилення відповідальності незалежно від місця та обставин його вчинення, навіть якщо ці прояви не пов'язані з використанням таких умов. Ці факти могли б впливати на кваліфікацію лише тоді, коли б в оновлених статтях КК про корупційні злочини вказувалося на «використання таких умов», що згадується у п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України. Пропоноване у законопроекті формулювання «в умовах воєнного або надзвичайного стану» позбавляє правозастосувачів простору для маневрів, тобто диференційованої кримінально-правової оцінки, що базується на різних способах тлумачення кримінального закону, а тому видається сумнівним кроком [42, с. 62–65]. ГНЕУ ВРУ також критично поставилось до пропонованих змін, зазначивши, що наявність п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України дозволяє суду у повному обсязі врахувати загальні засади призначення покарання, визначені у ст. 65 КК, зокрема, взяти до уваги ступінь тяжкості вчиненого к. пр., особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Також звертається увага на те, що ефективність покарання залежить не лише від суворості санкції кримінально-правової норми, а й від спроможності правоохоронних органів не допустити безкарності кримінально караних діянь [23].

Ситуація, що склалась в Україні через вторгнення країни-агресора, потребує перегляду встановлених видів і розмірів покарань за корупційні к. пр., які набувають особливої суспільної небезпеки під час дії воєнного стану. Тому не дивно, що вже існують пропозиції доповнити ст. 368-5 КК України

новою частиною, яка б передбачала жорсткішу санкцію та встановлювала кримінальну відповідальність за вчинення незаконного збагачення під час дії воєнного або надзвичайного стану [241, с. 628]. Проте, на нашу думку, п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України вже й так дозволяє індивідуалізувати покарання з уточненням щодо «використання» умов воєнного стану. Водночас конфіскація майна як додаткове обов'язкове покарання повинна бути передбачене в ст. 368-5 КК України задля посилення принципу індивідуалізації покарання. Та слід враховувати й те, що коли наявності в особи корисливого мотиву при скоєнні злочину не встановлено, застосування додаткової міри покарання у виді конфіскації майна навіть за умови, що воно передбачене санкцією статті як обов'язкове, є безпідставним [190].

В. М. Дубас розглядає відсутність конфіскації майна як виду кримінального покарання у санкції ст. 368-5 КК України «промахом» законодавця, пропонуючи внести зміни до ч. 1 ст. 59 і ст. 368-5 КК України, щоб остання прямо передбачала обов'язкове додаткове покарання у виді конфіскації майна [68, с. 54, 287]. Передбачити конфіскацію майна за незаконне збагачення пропонує й А. О. Наумова, виходячи з аналізу джерел кримінального права зарубіжних країн в яких встановлена кримінальна відповідальність за досліджуваний делікт [159, с. 61]. І. Б. Юрчишин за результатами проведеного ним опитування детективів НАБУ встановив, що абсолютна більшість респондентів (158 осіб зі 174 опитаних) вважають, що санкцію ст. 368-5 КК України доцільно доповнити конфіскацією майна як обов'язковим додатковим покаранням. Крім цього, на думку І. Б. Юрчишина, така зміна забезпечить дотримання принципу системно-правової несуперечності пеналізації суспільно небезпечних діянь та відповідатиме меті приведення КК України згідно з положеннями КООНПК [273, с. 181–201].

Звісно, слід враховувати й те, що існують аргументи на користь виключення конфіскації майна із системи покарань (конфіскація майна

істотно ускладнює соціальну адаптацію винних, майно яких було конфісковане, після їх звільнення з місць позбавлення волі; конфіскація майна штовхає людей на продовження кримінально-протиправної діяльності; конфіскація майна, яке з'явилося в особи внаслідок вчинення нею к. пр., успішно може здійснюватись у межах спеціальної конфіскації тощо). Стверджується також, що конфіскація майна як вид покарання не відповідає принципу конституційно-правової адекватності, бо суперечить вимогам статей 13, 24, 41 і 62 Конституції України [78, с. 71]. Ю. А. Пономаренко пише, що з метою уникнення чи щонайменше мінімізації випадків безпідставного обмеження в реалізації прав осіб, які є членами сім'ї, родичами чи близькими особами засуджених, визначаючи караність кримінальних правопорушень, законодавець повинен встановлювати в кримінальному законі лише такі види покарань і з таким правообмежувальним змістом, який мінімально може торкнутися прав не засудженої особи. Сказане, зокрема, є серйозним аргументом проти можливості встановлення такого виду покарання, як конфіскація майна [183, с. 405]. Утім, наведені аргументи, попри їх вагомість, навряд чи можуть бути підтримані, коли мова йде про такі тяжкі корупційні злочини на кшталт незаконного збагачення.

Безсумнівно, незаконне збагачення в надскладний для держави час свідчить про зухвале нехтування моральними і загальнолюдськими цінностями, що істотно впливає на оцінку вчиненого діяння. Однак саме завдяки використанню конструкції «з конфіскацією майна або без такої» суд при призначенні покарання зможе застосувати п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України не тільки при визначенні строку позбавлення волі та позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а й при визначенні того, чи слід застосовувати до особи конфіскацію майна (залежно від посади винного, суми необґрунтованих активів тощо).

Виходячи з позиції, зазначеної у рішенні КСУ від 02.11.2004 р., колегія суддів Першої палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду вважає, що особи, які використали фактичні обставини воєнного чи надзвичайного стану, і особи, які вчинили злочини за звичайних обставин, знаходяться у суттєво різному становищі. Недискримінаційне застосування до них однакових покарань не тільки не переслідує мету, заявлену законодавцем, а й не забезпечує розумну пропорційність ужитих заходів і поставленої мети, навіть якби така мета була заявлена [252].

Додатковим підтвердженням доцільності передбачення конфіскації майна саме як факультативного додаткового покарання в санкції ст. 368-5 КК України є положення ч. 2 ст. 77 КК України, згідно з яким у разі звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного к. пр., к. пр., пов'язаного з корупцією, суд також може призначити додаткове покарання у виді конфіскації майна за умови його узгодження сторонами угоди. Такий підхід законодавця свідчить про те, що конфіскація майна у справах про корупційні к. пр. розглядається як важливий інструмент протидії корупції та індивідуалізації покарання – навіть у випадку застосування до особи заохочувальних заходів кримінально-правового характеру.

Запровадження конфіскації майна як виду покарання у необов'язковому (факультативному) форматі дозволить уникнути необґрунтованого обмеження прав третіх осіб, адже суд матиме можливість не застосовувати конфіскацію майна як покарання, якщо встановить, що це призведе до невинновданого порушення їхніх прав. Крім того, її призначення можливе лише за умови доведення у кримінальному провадженні наявності корисливого мотиву, що додатково підкреслює значення індивідуалізації покарання як кримінально-правового принципу [44, с. 303].

З огляду на сказане, у разі доповнення санкції ст. 368-5 КК України конфіскацією майна як додатковим факультативним покаранням, положення

п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України дозволить суду призначити конфіскацію майна (як покарання) лише тоді, якщо незаконне збагачення було вчинене з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій. При цьому інші обставини кримінального провадження (сума необґрунтованих активів, посада винного тощо), хоч і не належать до обтяжуючих у розумінні ч. 1 ст. 67 КК України, будуть враховуватись судом при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості злочину. Таким чином, вдасться диференціювати відповідальність тих, хто цинічно наживається під час війни з використанням відповідних умов, і тих, чиї дії не були безпосередньо пов'язані з такими умовами. Зазначене є необхідним кроком на шляху до посилення ефективності кримінально-правової протидії латентній корупції, що засвідчить нетерпимість держави до корупційних зловживань та узгоджуватиметься з ч. 2 ст. 59 КК України.

Отже, пропонуємо санкцію ст. 368-5 КК України викласти у новій редакції. Крім цього, відповідних змін потребуватиме ч. 1 ст. 55 КК України, яку ми пропонуємо доповнити новим абз. 6 (див. додаток Г).

Вимагає дослідження й дотичне до караності злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, питання «взаємодії» законодавчих положень про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення та цивільно-процесуальне провадження щодо стягнення необґрунтованих активів. Вітчизняна модель такого стягнення закріплена у Главі XII ЦПК України. Відповідно до абз. 2 ч. 2 його ст. 290 позов про ВНА пред'являється щодо активів, набутих після дня набрання чинності ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами ОУВФДМС у сімсот п'ятдесят і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом, але

не перевищує межу, встановлену ст. 368-5 КК України. Верхня межа зазначеного позову все ж може бути відсутньою, але за умови, якщо кримінальне провадження за ст. 368-5 КК України, предметом злочину в якому були ці активи, закрито на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, а відповідне рішення набуло статусу остаточного (абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України). До того ж відповідно до ч. 6 ст. 290 ЦПК України при визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами відповідно до ч. 2 цієї статті не враховуються активи, враховані при кваліфікації діяння у триваючому кримінальному провадженні за ст. 368-5 КК України, у рішенні про закриття кримінального провадження (крім випадків його закриття на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України) або у вироку суду за зазначеною статтею КК України, які набрали законної сили [264]. Згідно з п. 5 ст. 368-5 КК України при визначенні різниці між вартістю набутих активів та законними доходами не враховуються активи, які є предметом провадження у справах про визнання активів необґрунтованими та їх стягнення в дохід держави, а також активи, стягнуті в дохід держави в рамках такого провадження [131]. У випадку паралельного цивільного провадження така різниця фактично може бути значно більшою.

Тобто законодавець при відновленні кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в межах ст. 368-5 КК України вирішив піти взаємовиключним шляхом, не допускаючи здійснення одночасно двох видів проваджень (кримінального та цивільного) щодо одних і тих самих активів. Ефективність такого розмежування викликає низку зауважень, враховуючи пріоритет держави на повернення незаконних активів в її власність навіть у разі непритягнення особи до кримінальної відповідальності.

Наочним прикладом необхідності оперативного повернення незаконних активів у власність держави є справа, де ВАКС задовольнив позов САП за матеріалами НАЗК, визнавши необґрунтованими активи на 8,5 млн грн у подружжя – працівників митниці та їхнього сина – посадовця райради. НАЗК

встановило, що у 2021 р. ці особи набули у власність квартиру в Одесі, квартиру у Києві та автомобіль, зареєструвавши активи на близьку родичку 1937 р. народження. Утім, зазначені активи неможливо було набути за рахунок законних доходів. Ба більше: саме після початку моніторингу способу життя посадовці терміново продали це майно, що підкреслює критичну важливість своєчасного реагування на виявлені в осіб необґрунтовані активи [261].

На думку Т. Р. Хамзіна, повернення активів без винесення обвинувального вироку дає можливість уникнути обмежень кримінального процесу, що, своєю чергою, позбавляє необхідності очікувати успішного завершення судового переслідування. Адже спеціальна конфіскація, якщо й застосовується, то лише в разі винесення обвинувального вироку, що з урахуванням його перегляду в апеляційному порядку, може становити значний строк – декілька років, тоді як цивільна конфіскація може бути застосована у значно коротші терміни [239, с. 198, 205–206]. У цьому й полягає одна з основних цілей реалізації завершального рубежу протидії корупції, щоб принцип *crime doesn't pay* не порушувався, а необґрунтовані активи повертались у власність держави якомога раніше.

З іншого боку, враховуючи необхідність дотримання стандарту доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України, існує висока ймовірність, що особа зрештою буде визнана невинуватою не через те, що не вчиняла злочин, а через те, що не встановлені достатні докази для доведення винуватості особи в суді. Звісно, враховуючи абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України, в такому разі щодо активів має бути поданий позов про визнання їх необґрунтованими та стягнення в дохід держави, проте чи існує потреба саме в такому порядку проваджень? Навіщо розмежовувати їх в часі, створюючи цим додаткові складнощі?

Погодимося із Д. Ю. Соколовим у тому, що користування незаконно набутими активами є однією з основних проблем, яка підриває довіру до

державних інститутів. Своєю чергою, цивільна конфіскація дозволяє швидко (порівняно з кримінальним процесом) стягнути з посадовця майно та звільнити його з посади, що сприяє очищенню влади від недоброчесних осіб [222].

В контексті досліджуваного питання слід зазначити, що відповідно до ст. 33-1 КПК України ВАКС підсудні, зокрема, кримінальні провадження стосовно корупційних к. пр., передбачених в примітці ст. 45 КК України [133]. До останніх належить і ст. 368-5 КК України. Також ВАКС розглядає й справи про ВНА (ч. 4 ст. 23 ЦПК України).

Аналіз здійснення судочинства ВАКС (як судом першої інстанції) демонструє ріст показників надходження до останнього справ і матеріалів, що, своєю чергою, збільшує кількість кримінальних проваджень, які залишаються нерозглянутими; крім цього, зростають строки розгляду справ. Зокрема, нерозглянутими на кінець 2024 р. залишалися 287 кримінальних проваджень стосовно 749 осіб (станом на 31.12.2023 р. ці показники становили 260 справ стосовно 663 осіб). Тривалість розгляду ВАКС кримінальних проваджень зросла із 455 днів у 2023 р. до 618 днів у 2024 р. Такі невтішні дані пояснюються специфікою справ, підсудних ВАКС, а саме значними обсягами доказів, які досліджуються в ході судового розгляду (матеріали деяких проваджень складають 250–300 томів), кількістю учасників кримінального провадження (середня кількість учасників у провадженні – 13, максимальна кількість – 133 учасники), протидією швидкому їх розгляду. Водночас середня тривалість судових проваджень, розглянутих ВАКС у 2024 р., становить 66 днів у справах цивільного судочинства [2, с. 16–17]. Зазначене свідчить про значну затримку у розгляді саме кримінальних проваджень, що на пряму впливає і на кримінально-правову норму про незаконне збагачення.

На думку І. В. Панаїда, криміналізація незаконного збагачення не може залежати від цивільного провадження щодо стягнення необґрунтованих

активів, адже відповідні правові інститути, хоч і є взаємодоповнюючими елементами завершального рубежу боротьби з корупційними правопорушеннями, залежно від наявності суспільної небезпеки вчиненого виконують різні функції. Водночас автор зазначає, що п. 5 примітки ст. 368-5 КК України дозволяє штучно уникати кримінальної відповідальності за рахунок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів, що може звести нанівець роль аналізованої кримінально-правової заборони всупереч прийнятим Україною міжнародним зобов'язанням [174, с. 109–110].

О. З. Гладун також звернув свою увагу на те, що розмежування кримінальної та цивільної процедури стягнення необґрунтованих доходів виключно на основі вартості активів як єдиного кількісного критерію створює ризик ситуацій, при яких кримінально-правову норму про незаконне збагачення буде неможливо застосувати. Як приклад автор наводить таку ситуацію: «Прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури виявлено необґрунтовані активи, якими володіє високопосадовець, вартість яких не перевищує розмір, необхідний для притягнення до кримінальної відповідальності. Відтак, прокурор ініціює цивільне провадження про їх стягнення Вищим антикорупційним судом. Надалі працівниками Національного антикорупційного бюро України виявляються інші необґрунтовані активи цього високопосадовця, вартість яких у сукупності з вартістю виявлених прокурором активів перевищує вказаний поріг. Проте початок досудового розслідування за цим фактом виключається через наявність відповідного провадження у цивільній справі. Тому прокурор буде змушений відмовитися від такого позову з метою закриття провадження у цій справі. Але якщо судові рішення про стягнення необґрунтованих активів уже ухвалене, то кримінальне провадження за таким фактом взагалі не може бути розпочате» [37, с. 84]. Видаються слушними й зауваження Н. М. Ахтирської, на думку якої вилучення меншої за розміром сумнівної суми на підставі

рішення суду за позовом прокурора, а значно більш підозрілих активів «імунітетних осіб» виключно в процесі марудної кримінально-процесуальної процедури, демонструє непропорційність, яка сприймається як дискримінація та неоднотайний підхід до конфіскації. Ба більше: авторка вказує на доцільність розробки законопроекту щодо застосування конфіскації без ухвалення обвинувального вироку безвідносно розміру сумнівних активів [4, с. 130–131].

Т. Р. Хамзін, розглядаючи ефективність застосування інституту цивільної конфіскації порівняно з кримінальною відповідальністю за незаконне збагачення, вважає за доцільне не просто істотно підвищити верхню межу вартості активів, до яких може бути застосований механізм ВНА, а й виключити верхню межу вартості активів як таку. Аргументується це тим, що застосування вказаного механізму має бути можливим незалежно від кримінального переслідування особи [239, с. 205].

На думку Я. В. Вороніжського, досліджувані механізми, а саме кримінальне переслідування особи за ст. 368-5 КК України, з одного боку, та ВНА в порядку цивільного судочинства, з іншого, можуть ефективно взаємодіяти у тому разі, якщо прокурору буде надано право обирати який саме із них (механізмів) підлягає застосуванню у кожному конкретному випадку. Якщо прокурор на підставі оцінки доказів встановить їх недостатність для доведення винуватості й факту вчинення к. пр. за стандартом доказування «поза розумним сумнівом», то замість складної процедури кримінального переслідування особи йому слід розпочати цивільну процедуру стягнення активів, у якій буде застосовано стандарт доказування «переваги доказів». Право прокурора обирати цивільну або кримінальну конфіскацію залежно від достатності доказів дослідник пропонує закріпити в ст. 23 ЗУ «Про прокуратуру», доповнивши її ч. 4 абзацом 7 такого змісту: «Прокурор, оцінюючи достатність доказів за допомогою стандартів доказування «поза розумним сумнівом» або «переваги

доказів» (у частині можливості доведення вини та власне факту вчинення к. пр.) має повноваження: подати позов про ВНА або ініціювати кримінальне переслідування особи незалежно від вартості активу» [34, с. 201, 213, 298].

Пропонований підхід видається дискусійним. Надання прокурору права обирати, який із механізмів застосовувати, створює загрозу уникнення покарання винними особами. Так, існує ризик того, що прокурор не лише недостатньо якісно оцінить достатність доказів для доведення винуватості, а й цілеспрямовано вирішить замість складного кримінального провадження обрати цивільний позов, де діє зовсім інший стандарт доказування. Ба більше: це створює ризик корупційних зловживань з боку прокурора на фоні його додаткової дискреції. Крім того, законодавче закріплення таких повноважень не містить їх чітких критеріїв, які б визначали, чим саме має керуватись прокурор при обранні того чи іншого механізму, крім суб'єктивної оцінки достатності доказів, що унеможлиблює забезпечення єдності правозастосування. З огляду на це, запропонований згаданим автором підхід потребує доопрацювання, щоб у результаті кримінальна відповідальність за незаконне збагачення не втратила свого превентивного потенціалу, а ст. 368-5 КК України не перетворилася на «мертву» заборону. Зазначене є особливо актуальним, адже зазвичай в кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України доведення винуватості супроводжується неабиякою складністю через специфіку предмета доказування. Тому надання прокурору можливості обирати цивільне провадження на противагу кримінальному стимулюватиме використання першого як простішого та менш обтяжливого, що знецінюватиме саму криміналізацію незаконного збагачення.

Впровадивши кримінальний і цивільний механізми повернення необґрунтованих активів у власність держави, Україна знаходиться серед прогресивних юрисдикцій, проте їх успішність залежить, зокрема, від усунення законодавчих прогалин, виявлених практикою. Так, згідно із «Дорожньою картою з питань верховенства права» (документом, що визначає

комплекс реформ у межах переговорного процесу щодо членства України в ЄС), для застосування ефективної законодавчої бази, яка б забезпечила відповідальність за корупційні та пов'язані із корупцією правопорушення, відповідно до acquis ЄС, міжнародних стандартів та з урахуванням специфічних викликів, Україні слід переглянути порогові значення для незаконного збагачення та недостовірного декларування з метою підвищення ефективності та впливу, включаючи ефективну координацію кримінальних та цивільних проваджень [65]. Враховуючи викладене, очевидно, що питання взаємодії кримінальної відповідальності за незаконне збагачення та ВНА залишається відкритим і потребує швидких змін.

В Україні можливість одночасного настання двох видів юридичної відповідальності (цивільної та кримінальної) свого часу була предметом розгляду об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду. Було зроблено висновок про те, що недоговірне зобов'язання з набуття майна без достатньої правової підстави має в першу чергу компенсаційний характер; натомість у межах правовідносин, у яких реалізується кримінальна відповідальність, виконується каральна функція права. У цьому разі одночасне притягнення однієї особи до цивільної та кримінальної відповідальності не суперечить передбаченому у ч. 1 ст. 61 Конституції України принципу, згідно з яким ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Наведене конституційне положення не виключає можливості настання двох видів юридичної відповідальності, якщо одним діянням особа вчиняє два різні правопорушення, тобто склади яких містять різні елементи та базуються на різних фактах. У таких випадках стається ідеальна сукупність правопорушень двох видів (наприклад, злочину та цивільно-правового делікту) [189].

Аналізуючи досліджуване питання, Є. О. Письменський зазначив, що при розв'язанні питання про порушення принципу *non bis in idem* потрібно

зважати на характер функцій застосовуваних видів юридичної відповідальності. Порушення такого принципу здебільшого виключається саме в тих випадках, коли ці функції є різними (репресивна та компенсаційна). Крім того, ураховуючи різновекторність видів юридичної відповідальності, які за характером впливу наслідків, обмежень на правопорушника поділяють на відновлювальну (компенсаційну) і каральну (штрафну), за певних обставин останні можуть наставати одночасно [177, с. 61–62].

Завдяки аналізу досвіду Грузії, Болгарії, Великої Британії, Ірландії, США, Канади ми з'ясували, що механізм цивільної конфіскації активів використовується скоріше як законний та ефективніший спосіб повернення незаконно набутих активів у власність держави задля своєчасного вирішення майнових питань та в інтересах економії ресурсів щодо кримінального провадження. Втілені в законодавство різні моделі взаємодії зазначених механізмів повернення активів у власність держав, перерахованих вище, які можуть існувати паралельно, не стали підставою для порушення цим прав людини і основоположних свобод [50, с. 119–127].

Отже, конфіскація майна у відмінному від кримінального провадження порядку не просто не перешкоджає принципу презумпції невинуватості, закріпленому у п. 2 ст. 6 ЄКПЛ, а й не залежить від наявності обвинувального вироку у паралельному кримінальному провадженні. В таких країнах, як Грузія, Болгарія, Велика Британія, Ірландія, США, Канада, де законодавчо закріплена можливість конфіскації активів поза кримінальним провадженням, за результатами розгляду справ як національними судами, так і ЄСПЛ було підтверджено, що така конфіскація (цивільна, адміністративна) не суперечить принципу *non bis in idem*, якщо проти особи відкрито паралельне кримінальне провадження.

Ба більше: відмежування цивільного провадження щодо конфіскації активів від кримінального на основі єдиного кількісного критерію (як це

закріплено в абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК України) є своєрідною новелою українського законодавця на фоні зарубіжного досвіду, де безліч країн, навпаки, намагаються різними способами поєднати зазначені механізми стягнення активів [55, с. 119–127].

Принагідно зауважимо, що станом на жовтень 2025 р. в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (Реєстр порушників) не міститься інформація щодо осіб, які вчинили незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України), натомість згадується ст. 368-2 КК України, яка була визнана неконституційною Рішенням КСУ від 26.02.2019 р. та виключена з КК України на підставі ЗУ від 13.07.2023 р. Зважаючи на це, нами було підготовлено пропозицію (див. додаток В) щодо доповнення Реєстру порушників інформацією про осіб, які вчинили незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України), та подано її до НАЗК, на що було отримано вичерпну відповідь (див. додаток Г).

У більшості випадків при формулюванні висновків та рекомендацій щодо покращення наявних моделей UWO в законодавствах різних країн акцентується увага на важливості встановлення мінімального порогу вартості для процедури UWO, щоб гарантувати, що ресурси виділяються на справи зі значною грошовою або державно-політичною цінністю [286, с. 101]. Та про максимальний поріг вартості активів, який би обмежував застосування вказаного механізму, мова взагалі не йде. Враховуючи проаналізований вище досвід зарубіжних країн, а також численні напрацювання судової практики різних юрисдикцій, сформуємо такі висновки.

З метою уникнення штучно створеного взаємовиключного характеру процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України, що створює додаткові можливості особам уникати кримінальної відповідальності внаслідок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів, п. 5 примітки ст. 368-5 КК України повинен бути виключений.

Крім цього, в абз. 1 ч. 2 ст. 290 ЦПК слова і цифри «але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України» пропонується виключити. Також змін повинна зазнати й ч. 6 ст. 290 ЦПК України (див. додаток Г). Завдяки таким змінам у законодавстві процедура цивільної конфіскації *in rem* дійсно виконуватиме свою функцію як швидший та ефективніший спосіб повернення необґрунтованих активів у власність держави. При цьому при визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами як у кримінальному, так і цивільному провадженнях, не виникатиме ситуація, яка дозволяла б уникнути тієї чи іншої відповідальності. Зазначений тип співвідношення двох механізмів, які можуть діяти паралельно, продемонстрував свою доцільність вже не в одній країні (Болгарія, Грузія та інші) та узгоджуватиметься із презумпцією невинуватості (ст. 62 Конституції України).

У випадках, коли особі інкримінується незаконне збагачення, відкриття паралельного цивільного провадження щодо ВНА дозволить ефективніше вирішувати питання повернення таких активів, які вважатимуться необґрунтованими. Водночас якщо стороні обвинувачення вдасться «поза розумним сумнівом» довести, що є докази к. пр., і підозрюваний може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України, це становитиме інший вид юридичної відповідальності, який виконуватиме каральну функцію права, а не матиме компенсаційний характер.

Побудова комплексної системи, у якій кримінальне та цивільне провадження будуть доповнювати одне одного, підвищить ефективність повернення необґрунтованих активів у власність держави та забезпечить притягнення винних до відповідальності без створення своєрідних «лазівок» її уникнення. При цьому «подвійне стягнення» одного і того ж самого майна не допускатиметься, спеціальна конфіскація в кримінальному провадженні не застосовуватиметься до тих активів, які вже були конфісковані за рішенням в цивільній справі, і навпаки [55, с. 119, 126–127].

Отже, не погодимось із Я. В. Вороніжським у тому, що у законодавстві доцільно передбачити право прокурора просити суд зупинити цивільну справу про ВНА в разі початку досудового розслідування щодо нових необґрунтованих активів, які в сумі з активами, щодо яких ініційовано цивільний позов, будуть становити предмет к. пр. незаконного збагачення або встановлення судом перевищення верхньої межі необґрунтованості активу [34, с. 201]. Можливість зупинення цивільного провадження за фактом початку розслідування за ст. 368-5 КК України скоріше нехтує цільовим призначенням ВНА як самостійного та ефективного механізму повернення необґрунтованих активів. Натомість уникнення взаємовиключного характеру процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України у спосіб внесення відповідних законодавчих змін дозволить гармонічно поєднати обидва види проваджень.

Важливим є і те, що докази, зібрані в цивільному провадженні у справі про ВНА, не можуть використовуватись проти особи в рамках кримінального провадження у справі про незаконне збагачення, де діє істотно інший стандарт доведення, що забезпечують положення ч. 1 ст. 88-1 КПК України. Наявність цієї кримінально-процесуальної норми відіграє важливу роль у забезпеченні загальних засад кримінального провадження, а саме свободи від самовикриття та права не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї. Крім того, досліджувана норма відповідає поширеній за кордоном позиції, відповідно до якої у національному законодавстві має бути закріплена гарантія дотримання прав людини щодо недопустимості використання доказів, зібраних у цивільному провадженні, проти особи в кримінальному провадженні. Реальних перешкод для отримання фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, вказана гарантія не створює [44, с. 105].

Не менш важливе питання стосується строку позовної давності, який застосовується за вимогами про ВНА, й відповідно до ч. 5 ст. 258 ЦК України

становить чотири роки. Установлення вказаного строку законодавцем значною мірою нівелює перешкоди для незаконного збагачення осіб, щодо яких кримінальне провадження за ст. 368-5 КК України, предметом злочину в якому були необґрунтовані активи, закрито на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, і відповідне рішення набуло статусу остаточного. Так, на думку Т. Р. Хамзіна, позовна давність по цій категорії справ є замалою з огляду на: складнощі, пов'язані з отриманням доказів; важкість доказування повноважень фактичного власника в разі придбання іншою особою; негативні наслідки для держави та суспільства внаслідок зловживань з боку публічних осіб [239, с. 206].

Зауважимо, що відповідно до п. 19 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України у період дії воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р., затвердженим ЗУ «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 р., перебіг позовної давності, визначений цим Кодексом, зупиняється на строк дії такого стану. Водночас згідно із ч. 7 ст. 261 ЦК України перебіг позовної давності за вимогами про ВНА починається від дня набуття оспорюваних активів відповідачем [264]. Тобто у період дії воєнного стану в Україні пред'явлення позову про ВНА у випадках, передбачених абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України, може здійснюватись й задовго після закриття відповідних кримінальних проваджень (залежно від тривалості воєнного стану в Україні). Таким чином, законодавець усунув питання замалої позовної давності щодо проваджень у справах про ВНА, однак після скасування воєнного стану питання знову набуде своєї актуальності.

Головне юридичне управління ВРУ у зауваженнях на проєкт ЗУ від 31.10.2019 р. зазначало, що, враховуючи початок перебігу позовної давності для проваджень про ВНА, який починається з моменту набуття активів, а не з моменту їх виявлення, позовна давність повинна охоплювати весь період

перебування відповідної особи на посаді, три роки після припинення такої діяльності і ще деякий час, щоб НАЗК мало можливість передати матеріали відповідним органам [86]. Водночас відповідно до ч. 2 ст. 47 ЗУ від 14.10.2014 р. інформація про особу в Єдиному державному реєстрі декларацій ОУВФДМС зберігається упродовж всього часу виконання цією особою функцій держави або місцевого самоврядування, а також упродовж п'яти років після припинення виконання нею зазначених функцій, крім останньої декларації, поданої особою, яка зберігається безстроково [206].

Якщо від дня набуття оспорюваних активів відповідачем у цивільному провадженні щодо ВНА сплине більш ніж чотири роки (за умови відсутності правового режиму воєнного стану), позов, зокрема у випадках передбачених абз. 3 ч. 2 ст. 290 ЦПК України, більше не може бути пред'явленим до відповідної особи. Враховуючи згаданий раніше низький коефіцієнт розгляду ВАКС кримінальних проваджень та їх середню тривалість у 2024 р. (618 днів), вважаємо, що задля того, щоб завершальний рубіж у протидії прихованій корупції дійсно відповідав принципу *crime doesn't pay*, строк позовної давності, який застосовується за вимогами про ВНА, повинен становити щонайменше п'ять років.

Шляхом втілення таких змін вдасться посилити роль позовного провадження у справах про ВНА як кінцевої перепони на шляху у використанні ОУВФДМС такими активами. Водночас положення ч. 2 ст. 47 ЗУ від 14.10.2014 р. не перешкоджають отриманню інформації про відповідну особу навіть протягом п'яти років від дня набуття нею оспорюваних активів, особливо враховуючи те, що про розкішне життя ОУВФДМС може стати відомо й задовго після припинення нею наданих їй повноважень.

3.2. Окремі аспекти кримінально-правового заохочення щодо осіб, які вчинили незаконне збагачення

Ефективна протидія незаконному збагаченню як тяжкому корупційному злочину полягає передусім у недопущенні особою порушення відповідної кримінально-правової заборони завдяки наявності низки антикорупційних механізмів контролю. Проте коли запобігти вчиненню аналізованого злочину державі не вдалось, реалізація кримінальної відповідальності відбувається через призначення покарання та застосування інших заходів кримінально-правового характеру, які забезпечують досягнення мети кримінально-правового впливу. До змісту механізму кримінально-правового регулювання в юридичній літературі включають специфічний набір засобів правового впливу, з яких кримінальна відповідальність є центральним, але не єдиним заходом кримінально-правового впливу, за допомогою якого держава реагує на скоєне к. пр. [172, с. 142]. У сучасній науці кримінального права термін «заходи кримінально-правового впливу» поступово (хоч і не всеосяжно) підміняє собою вживаний у законодавстві термін «заходи кримінально-правового характеру».

Кримінально-правове заохочення є інструментом стимулювання позитивних посткримінальних дій, які вигідні як державі, так і правопорушнику, та сприяють досягненню завдань, визначених у КК України. Загалом реалізація заохочувальних приписів відбувається через законодавче закріплення розширення правових підстав для застосування звільнення від кримінальної відповідальності, пом'якшення кримінального покарання, або дострокового звільнення від відбування покарання, що мінімізує загальні кримінально-правові обмеження [173, с. 79]. У кримінальних провадженнях за ст. 368-5 КК України особливе значення мають саме заохочувальні заходи кримінально-правового впливу. Їх застосування (через стимулювання позитивної посткримінальної поведінки особи) забезпечує реалізацію

державою кримінально-правового реагування в ситуаціях, коли трудомістке доказування незаконного збагачення потребує істотних ресурсів і часу. Найбільш вираженим і сучасним механізмом реалізації такого підходу є інститут угод, які поєднують в собі елементи як карального, так і заохочувального впливу.

Укладання (затвердження) сторонами угоди про визнання винуватості є однією з обов'язкових умов застосування таких заохочувальних заходів кримінально-правового характеру, що пов'язані з реалізацією кримінальної відповідальності, як звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), яке все ще полягає в карі, має чітко визначені межі, тягне за собою додаткові правообмеження та застосовуються за вироком суду [171, с. 37] (іноді розглядають як аналог пробації [80, с. 298]), і призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України).

До заходів, не пов'язаних із реалізацією кримінальної відповідальності, належить, зокрема, звільнення від кримінальної відповідальності, однак окремі різновиди такого звільнення, які пов'язані із кримінально-правовим заохоченням, не поширюються на корупційні і пов'язані з корупцією к. пр., з огляду на пряму законодавчу настанову, що зумовлено особливостями вітчизняної антикорупційної політики.

Хоч І. Б. Юрчишин і запропонував на законодавчому рівні запровадити спеціальний заохочувальний припис, який би передбачав звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вперше вчинила незаконне збагачення, якщо ця особа до притягнення її до кримінальної відповідальності добровільно передасть у дохід держави відповідні активи [273, с. 20, 190–191, 229–230], цю пропозицію навряд чи можна підтримати (навіть з урахуванням наведених на її користь аргументів), адже дослідник залишив без уваги ключові проблеми, пов'язані з визначенням перспектив звільнення від кримінальної відповідальності за незаконне збагачення як кримінально-правового інституту. Масштабність звільнення від кримінальної

відповідальності фактично знецінює саму кримінальну відповідальність, частково виправдовуючи пропозиції замінити передбачені КК України види звільнення від кримінальної відповідальності аналогічними видами звільнення від покарання. До того ж віднесення звільнення від кримінальної відповідальності до компетенції суду не усуває проблему невідповідності вказаного інституту конституційному принципу презумпції невинуватості.

Редакція ч. 6 ст. 368-5 КК України, запропонована І. Б. Юрчишином, здатна послабити превентивний вплив цієї кримінально-правової заборони й створити ризик її сприйняття як звичайного «відкупу» від осуду держави, адже у пропонованій нормі відсутня згадка не лише про кратне майнове обтяження для суб'єкта незаконного збагачення, але й про позитивну посткримінальну поведінку особи, яка б уможливила виявлення її активів крім тих, що передані нею добровільно. Виходячи з традиційного у кримінальному праві розуміння добровільності (як, наприклад, у контексті застосування ч. 3 ст. 263 КК України) чи варто буде очікувати, що корупціонер за власною ініціативою заявить про своє збагачення і передасть активи державі? Зауважимо, що ключова ідея криміналізації досліджуваної заборони полягає в необхідності її існування в ролі елемента саме завершального рубежу кримінально-правової протидії корупції, коли предикатні щодо незаконного збагачення правопорушення залишились непоміченими з боку уповноважених на те державних органів. Отже, сподівання на добровільне самовикриття корупціонером, який уникнув покарання за правопорушення в минулому, видається наївним.

Додатково підкреслюють сумнівність пропозиції І. Б. Юрчишина включити у КК України спеціальну заохочувальну норму про звільнення від кримінальної відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 368-5 КК України, й останні законодавчі зміни (розкриваються нижче).

Кримінальне законодавство України тривалий час характеризувалось невизначеністю щодо можливості звільнення від відбування покарання із

випробуванням за вчинення корупційних злочинів на підставі угод про визнання винуватості. Річ у тім, що, на відміну від ч. 1 ст. 75 КК України, її ч. 2 не містила прямого негативного застереження щодо корупційних к. пр. і к. пр., пов'язаних з корупцією. Крім цього, існували сумніви щодо того, чи поширюються положення ч. 1 ст. 75 КК України на її ч. 2, або ж ч. 2 ст. 75 КК України є окремим (самостійним) приписом стосовно ч. 1 ст. 75 КК України, який носить відсильний характер.

Серед вітчизняних науковців існувало два підходи до вирішення цього питання. Якщо О. О. Книженко [101, с. 116–117], Р. Ш. Бабанли [5, с. 361] та інші автори визнавали недопустимість застосовування до осіб, які засуджені за корупційні злочини, положень ст. 75 КК України (хоч і негативно оцінювали відсутність такої можливості), то інші науковці (наприклад, О. О. Житний, А. М. Клочко [82, с. 113], О. О. Дудоров [75, с. 76]) стверджували, що чинна на той момент редакція ст. 75 КК України не виключала можливості звільнення корупціонерів від відбування покарання із випробуванням. У судовій практиці також не існувало єдиного підходу щодо (не-)можливості звільнення від відбування покарання із випробуванням за вчинення корупційних злочинів на підставі угод про визнання винуватості.

Те, що ч. 2 ст. 75 КК України не містила негативного застереження щодо корупційних к. пр. і к. пр., пов'язаних з корупцією, було відображено у низці вироків ВАКС. В одному з них цей суд зазначив, що, враховуючи вибірккову позицію (відображену в різних частинах ст. 75 КК України) щодо внесення обмежень, які пов'язані з засудженням за корупційні к. пр., мети поширення таких обмежень на випадки затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості законодавець не переслідував [16]. Показово, що з 207 ухвалених вироків ВАКС за 5 років, 80 ухвалено на підставі угод про визнання винуватості, більшість з яких укладені ще на етапі досудового розслідування [239, с. 113]. Та, повторимо, однаковості судової практики із питання співвідношення ч. 1 та ч. 2 ст. 75 КК України не було.

Д. О. Большакова дослідила практику щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України та зазначила, що при розгляді проваджень у загальному порядку суди однозначно визнавали, що обмеження ч. 1 ст. 75 КК України щодо неможливості звільнення від відбування покарання з випробуванням певної категорії осіб (наприклад, за порушення правил безпеки дорожнього руху у стані сп'яніння) є обов'язковими, а сама норма не підлягає подвійному тлумаченню. Звільнення вказаних осіб в таких випадках розцінювалось як неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність. Водночас окремі суди затверджували звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі ч. 2 ст. 75 КК України особам, які вчинили злочин, передбачений ст. 286-1 КК України, обґрунтовуючи це тим, що ч. 2 ст. 75 КК України містить окреме правило, на яке не поширюються обмеження, передбачені у ч. 1 цієї ж статті. Підставою для такого висновку слугував п. 12 постанови Пленуму ВССУ «Про практику здійснення судами кримінального провадження на підставі угод» від 11 грудня 2015 р. № 13. Тому Д. О. Большакова робить висновок про те, що, хоч визнавати можливість звільнення від покарання з випробуванням осіб, які вчинили корупційні к. пр., стало тенденцією судової практики ВАКС, існування кардинально відмінних позицій як у науці, так і судовій практиці щодо можливості застосування такого звільнення свідчило про нечіткість законодавчих приписів ст. 75 КК України щодо унормування звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угод [8, с. 134–136].

Отже, застосовуючи положення ст. 75 КК України, з одного боку, суди виходили з буквального тлумачення її ч. 2, яка не містила прямих заборон щодо звільнення від відбування покарання з випробуванням, зокрема, за корупційні к. пр.; з іншого, нехтування обмеженнями, передбаченими в ч. 1 ст. 75 КК України, розцінювалось частиною теоретиків і практиків як неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність.

Внаслідок ухвалення ЗУ від 29.10.2024 р., яким КК України було доповнено ст. 69-2, абзацом другим ч. 2 ст. 75, а до статей 53, 65, 75, 77 цього Кодексу внесено зміни, на законодавчому рівні закріпилась можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням у разі затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних к. пр., к. пр., пов'язаних з корупцією, що нарешті усунуло правову невизначеність з цього злободенного питання [54, с. 36, 45].

Прогнозованість угод про визнання винуватості є привабливою щодо спірних складів к. пр., зокрема передбаченого ст. 368-5 КК України. Безперечно, затвердження такої угоди скорочує строки розгляду к. пр., мінімізує витрати учасників к. пр., знижує навантаження на органи обвинувачення та суд, сприяє дотриманню принципу розумності строків к. пр. Укладення угоди також унеможливорює затягування справи стороною захисту до спливу строків давності, на що вказує, наприклад, В. М. Дубас [68, с. 152].

Так, в одній з ухвал Печерського районного суду м. Києва строк досудового розслідування за підозрою Особа-5 у вчиненні незаконного збагачення було подовжено до шести місяців через необхідність перевірки фінансової історії та даних 17 фізичних і 84 юридичних осіб за період понад 30 років, а також проведення низки аналітичних досліджень щодо відповідності задекларованих доходів і сплачених податків фактичному майновому становищу підозрюваного [253]. Зазначене яскраво свідчить про неабияку складність доведення винуватості особи, підозрюваної у незаконному збагаченні, та потребу у тривалому й ретельному розслідуванні.

На проблему недотримання принципу розумності строків к. пр. неодноразово вказував ЄСПЛ. Зокрема, у справі «Романов та інші проти України» Суд констатував порушення п. 1 ст. 6 та ст. 13 ЄКПЛ у зв'язку з надмірною тривалістю к. пр. та відсутністю у національному законодавстві ефективного юридичного захисту [237]. Зауважимо, що до зобов'язань

України перед ЄС, аби отримати фінансову допомогу за програмою «План для Ukraine Facility 2024 – 2027», увійшов перегляд КПК України та КК України з метою підвищення ефективності та результатів у справах про корупцію на високому рівні, зокрема шляхом запобігання процесуальним затримкам, запровадження розумних строків для проведення досудового розслідування та вдосконалення регулювання угод про визнання винуватості [178, с. 96].

Згідно з ч. 2 ст. 65 КК України суд має призначити той вид покарання з-поміж передбачених за вчинене к. пр., який є найменш суворим, але водночас достатнім для виправлення особи та попередження вчинення нею нових к. пр. Верховний Суд в одній зі своїх постанов зазначив, що такий саме підхід застосовується і при вирішенні питання про порядок відбування покарання, зокрема щодо можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням. Обов'язок доведення того, що менш суворий вид покарання або порядок його відбування є недостатнім, покладається на сторону обвинувачення [165, с. 3].

У кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості створює правові підстави для застосування до підозрюваного чи обвинуваченого таких заохочувальних заходів кримінально-правового впливу, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), та звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України.

З положень КК України та Глави 35 КПК України слідує, що звільнення від відбування покарання з випробуванням має низку особливостей, безпосередньо пов'язаних з укладенням угоди про визнання винуватості, а саме: 1) якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від

відбування покарання з випробуванням; 2) якщо відсутні ознаки вчинення правопорушення у співучасті, а також відшкодовано підозрюваним або обвинуваченим завданого збитку або заподіяної шкоди (якщо такі збитки або шкода були завдані); 3) якщо укладення угоди погоджено з Генеральним прокурором (особою, яка виконує його обов'язки) або його першим заступником чи заступником, керівником обласної прокуратури або його першим заступником чи заступником; 4) якщо особі не було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, відповідно до ч. 1 ст. 69-2 КК України; 5) у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості особі може бути призначене додаткове покарання у виді штрафу (за умови його узгодження сторонами угоди) в межах від 120 000 до 6 000 000 НМДГ (від 2 040 000 до 102 000 000 грн); 6) у випадку затвердження судом угоди про визнання винуватості особі можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, а також конфіскації майна за умови її узгодження сторонами угоди.

Водночас призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), за ст. 368-5 КК України можливе за умови виконання вимог п. 2 або 2-1 ч. 4 ст. 469 КПК України, та якщо сторонами угоди про визнання винуватості узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції ст. 368-5 КК України, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим Кодексом (не нижче одного року позбавлення волі) [54, с. 44]. Та на відміну від ст. 69 КК України, пом'якшення покарання за ст. 69-2 цього Кодексу допустиме лише в один спосіб – це призначення основного покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, оскільки не допускається пом'якшення основного покарання у спосіб переходу до іншого, більш м'якого виду основного

покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за це к. пр. [232, с. 146].

Укладення угоди про визнання винуватості в корупційних к. пр. корелює з дотриманням принципу пропорційності як критерію дотримання необхідного (справедливого) балансу між суспільними (публічними) та приватними інтересами. При дослідженні допустимості застосування до підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні незаконного збагачення таких заходів кримінально-правового впливу, як призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, і звільнення від відбування покарання з випробуванням, у випадках укладання угоди про визнання винуватості перш за все слід з'ясувати, чи відповідатиме таке кримінально-правове реагування суспільному інтересу в забезпеченні швидкого судового провадження та економії державних ресурсів, а так само запобіганню к. пр. Адже відповідно до п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК України суд відмовляє в затвердженні угоди, якщо умови угоди не відповідають інтересам суспільства.

Погодимося із М. І. Демурою у тому, що нині в Україні відсутня єдність практики щодо розуміння (визначення) поняття «суспільний інтерес» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення. Такими визначеннями можуть бути: відшкодування 1/100 від розміру завданої шкоди; добровільне перерахування мільйона гривень на ЗСУ тощо [60, с. 194]. Цікаво, що на підставі комплексного дослідження інституту угод у кримінальному процесі України М. А. Подгорецький відніс формульні посилення на «суспільний інтерес» без фактичної основи до практичних «червоних прапорців» для суду під час затвердження таких угод у воєнних умовах [182, с. 14].

На нашу думку, наслідки від прийняття угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення (призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а також звільнення від відбування покарання з випробуванням) є пропорційними суспільному

інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування й судового провадження, викритті більшої кількості к. пр. Застосування угоди про визнання винуватості у провадженнях щодо незаконного збагачення, відповідаючи суспільному інтересу, є важливим інструментом кримінального процесу, за допомогою якого можуть бути реалізовані заходи кримінально-правового впливу, за умови дотримання принципів законності, справедливості та пропорційності. Практика ВАКС засвідчує, що за належної правової оцінки змісту угоди суд може забезпечити баланс між публічним та приватним інтересом, сприяючи економії ресурсів і дотриманню вимог справедливості [46, с. 256–257]. Втім, важливо, щоб така угода не перетворилась на «відкуп» від покарання та виконувала покладені на неї функції, а законодавець не знехтував презумпцією *«legislator non praesumitur sibi ipsi contraries»* (законодавець послідовний і не вступає в суперечність сам із собою). Адже, як зазначає О. М. Готін, існує ризик того, що угоди можуть перетворитися на інструмент уникнення покарання за тяжкі й особливо тяжкі злочини. За відсутності належного процесуального контролю це може призвести до ситуацій, коли обвинувачені, маючи фінансові ресурси або інші важелі впливу, отримують невинуватого м'яке покарання без належної перевірки їхньої ролі у вчиненні к. пр. Окрім того, можливість укладання таких угод у випадках, коли особа остерігається суворого вироку, може спонукати навіть невинуватих осіб визнавати провину, що суперечило б конституційним засадам правосуддя [41].

Видається, однак, що наведені ризики не є притаманними кримінальним провадженням за ст. 368-5 КК України. Одним із ключових запобіжників уникнення покарання у таких справах є обов'язкова перевірка судом законності та добровільності угоди, а також її відповідності суспільним інтересам. Укладення угоди про визнання винуватості забезпечує ефективну реалізацію кримінально-правового реагування в ситуаціях, коли трудомістке доказування незаконного збагачення потребує суттєвих ресурсів і часу. Тому

відповідна угода є виправданим механізмом, який не підриває засади правосуддя, а виступає раціональним компромісом, що дозволяє досягти справедливого балансу між публічним інтересом держави у викритті корупції та забезпеченням ефективності судового розгляду.

Висновки до розділу 3

1. Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю за вчинення незаконного збагачення має бути посилене, що спрямовано на ефективнішу реалізацію такої складової мети покарання, як запобігання вчиненню нових к. пр., що, своєю чергою, забезпечить достатню превенцію і відповідатиме тяжкості досліджуваного злочину. Призначаючи особі покарання за ст. 368-5 КК України та звільняючи її від відбування такого покарання з випробуванням, суд повинен мати можливість, враховуючи особу винного, призначити йому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю у тих межах, яких буде достатньо для виправлення засудженого, та які поширюватимуться й на особу, іспитовий строк щодо якої закінчений.

Крім того, доцільно передбачити за незаконне збагачення конфіскацію майна як факультативне додаткове покарання, що не тільки узгоджуватиметься з ч. 2 ст. 59 КК України, а й забезпечить суд можливістю при призначенні покарання застосовувати п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України не тільки при визначенні строку позбавлення волі та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а й при визначенні того, чи слід застосовувати до особи конфіскацію майна (залежно від посади винного, суми необґрунтованих активів тощо). У зв'язку з цим пропонується санкцію ст. 368-5 КК України викласти у новій редакції, а ч. 1 ст. 55 цього Кодексу доповнити новим абз. 6 (див. додаток Г).

2. Взаємовиключний характер процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України дозволяє штучно уникати кримінальної відповідальності за рахунок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів. До того ж відмежування вказаних проваджень на основі єдиного кількісного (вартісного) критерію є сумнівною новелою українського законодавця, особливо на фоні зарубіжного досвіду, коли чимало країн, навпаки, намагаються різними способами поєднати зазначені механізми стягнення активів.

Конфіскація майна у позакримінальному провадженні не перешкоджає принципу презумпції невинуватості, закріпленому, зокрема, у п. 2 ст. 6 ЄКПЛ, та є цивільно-правовим заходом, адже не залежить від наявності обвинувального вироку у паралельному кримінальному провадженні. П. 5 примітки ст. 368-5 КК України, який передбачає можливість уникнення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, суперечить логіці кримінальної відповідальності за корупційні злочини та повинен бути виключений. У зв'язку з необхідністю удосконалення правових підстав для цивільної конфіскації абз. 1 ч. 2 ст. 290 ЦПК України та ч. 6 тієї ж статті потребують редакційних змін, що дозволять уникнути неоднозначного тлумачення цих положень і зловживань при доведенні факту набуття необґрунтованих активів (див. додаток Г). Задля того, щоб завершальний рубіж у протидії прихованій корупції відповідав принципу «злочин не повинен приносити вигоду» (*crime doesn't pay*), строк позовної давності у справах щодо ВНА має становити не менше п'яти років (див. додаток Г).

3. Заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, передбачені в ст. 69-2 та абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України, є важливими механізмами стимулювання позитивної посткримінальної поведінки винної особи, що сприяють її ресоціалізації та покращують ефективність кримінальних проваджень. Умови та підстави угоди про визнання винуватості в

кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення відповідають вимогам чинного матеріального та процесуального законодавства (внаслідок ухвалення ЗУ від 29.10.2024 р.), а наслідки від прийняття такої угоди (у вигляді призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а також звільнення від відбування покарання з випробуванням) є пропорційними суспільному інтересу в забезпеченні швидшого досудового розслідування і судового провадження, викритті більшої кількості к. пр. Реалізація досліджуваних заходів забезпечує пропорційний баланс між досягненням суспільного інтересу у невідворотності покарання та приватним інтересом у зменшенні кримінально-правової репресії.

Для звільнення від відбування покарання з випробуванням (абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України) за ст. 368-5 КК України повинні бути чітко дотримані всі вимоги, встановлені ч. 4 ст. 469 КПК України, включаючи узгодження покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), дозволяє суду призначити основне покарання за незаконне збагачення у виді позбавлення волі нижче від мінімальної межі санкції ст. 368-5 КК України (п'ять років), але не менше одного року. Ключовим обмеженням відповідного заходу кримінально-правового впливу є заборона його поєднання разом зі звільненням від відбування такого покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, що забезпечує реальне відбування покарання та є виправданим з огляду на високу суспільну небезпеку корупційних деліктів.

ВИСНОВКИ

Основні теоретичні й практичні результати, отримані в ході дисертаційного дослідження, надали можливість сформулювати наукові висновки, а також пропозиції, спрямовані на вдосконалення національного законодавства у частині забезпечення протидії незаконному збагаченню в Україні та практики його застосування.

1. У наукових дослідженнях проблем кримінальної відповідальності за незаконне збагачення є підстави виокремити три етапи: 1-й обмежено часовими рамками з моменту появи у законодавстві України норми про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення і до моменту визнання її неконституційною; на 2-му етапі досліджувалося рішення КСУ від 26.02.2019 р. і ті проблеми, до яких воно призвело; на 3-му етапі, який триває і нині, здійснюється дослідження кримінальної відповідальності за незаконне збагачення за ст. 368-5 КК України.

2. На підставі вивчення розвитку кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення виділено два етапи: 1-й (2012 – 2019 рр.) – тривав від моменту, коли КК України було доповнено ст. 368-2, і до моменту, коли остання була визнана неконституційною; 2-й (2019 р. – до сьогодні) – етап визнання ст. 368-2 КК України такою, що не відповідає Конституції України, і доповнення КК ст. 368-5 «Незаконне збагачення».

3. Крізь призму міжнародно-правового регулювання протидії корупції досліджено положення про незаконне збагачення як к. пр., яке (регулювання) пройшло такі етапи становлення і розвитку: 1-й етап (70-ті рр. XX століття – 1996 р.) – з'являється розуміння суті незаконного збагачення як набуття державною посадовою особою активів, які значно перевищують розмір її законних доходів; 2-й етап (1996 – 2003 рр.) – відбувається прийняття перших міжнародних стандартів у сфері запобігання та протидії корупції, які охоплюють питання відповідальності за незаконне збагачення; 3-й етап (2003

р. – дотепер) – події цього етапу пов'язані з прийняттям КООНПК від 31.10.2003 р. та її подальшою ратифікацією органами законодавчої влади держав світу.

Аналіз рішень органів конституційної юрисдикції низки країн, в яких норма про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення переглядалась на предмет її конституційності, засвідчив, що лише Італійська та Португальська республіки визнали вказану норму такою, що суперечить національним конституціям. Водночас органи конституційного контролю Литовської Республіки, Республіки Молдова, Киргизької Республіки та Французької Республіки не підтвердили неконституційність відповідних положень кримінального закону.

З урахуванням міжнародно-правового і порівняльно-правового аспектів кримінально-правової протидії незаконному збагаченню проаналізовано підходи до розуміння цієї заборони, пов'язаної із зобов'язанням України виконати положення ст. 20 КООНПК. Хоч норми, які передбачають кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, розроблені на основі КООНПК, вони мають особливості в кожній країні, а тому нині немає єдиного загальновизнаного підходу до їх (особливостей) варіанту закріплення у національному кримінальному законодавстві.

На основі порівняльного аналізу законодавства країн, які запровадили кримінальну відповідальність за незаконне збагачення, встановлено, що в цих країнах істотно відрізняються підходи до: а) поняття суб'єкта незаконного збагачення; б) встановлення строку додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю за незаконне збагачення; в) визначення мінімального розміру незаконно набутих активів для настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

4. Родовим об'єктом незаконного збагачення є суспільні відносини та інші елементи суспільного порядку, які забезпечують правопорядок у сфері службової діяльності та професійної діяльності з надання публічних послуг,

та які перебувають під охороною розділу XVII Особливої частини КК України. Основним безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є встановлений чинним законодавством порядок проходження державної служби та служби в органах місцевого самоврядування в частині заборони набуття ОУВФДМС у власність незаконних активів, який охороняється законом про кримінальну відповідальність. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом незаконного збагачення є авторитет органів державної влади та місцевого самоврядування, їх ділова репутація, а також національна та економічна безпека держави, а додатковим факультативним об'єктом – права та законні інтереси окремих фізичних чи юридичних осіб, якщо доведено, що набуття ними активів у власність було здійснено за дорученням ОУВФДМС або що вказана особа може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

В умовах протидії латентній (прихованій) корупції криміналізація незаконного збагачення саме як корупційного к. пр. є виправданим і необхідним кроком. Водночас чинна редакція ст. 368-5 КК України уможливорює відповідальність ОУВФДМС і тоді, коли цей суб'єкт незаконно набув активи не у корупційний спосіб (*de lege lata* не виключаються випадки, коли особа незаконно збагачується внаслідок інших, некорупційних діянь), що суперечить принципу правової визначеності та частково нівелює призначення досліджуваної норми як засобу кримінально-правової протидії латентній корупції. Позначену проблему на практиці запропоновано вирішувати у спосіб застосування ч. 2 ст. 11 КК України (норма про малозначність). При цьому предикатна щодо незаконного збагачення поведінка ОУВФДМС охоплює саме і лише протиправні діяння належного суб'єкта незаконного збагачення, адже інше тлумачення досліджуваної норми порушувало б принцип особистої (персональної) відповідальності у кримінальному праві України.

5. Об'єктивна сторона незаконного збагачення характеризується активною поведінкою – діями, які полягають у безпосередньому чи опосередкованому набутті активів, незалежно від того, що зробила винна особа з активами після їх набуття.

Відсутність часового орієнтира в ст. 368-5 КК України, на який мала б зважати сторона обвинувачення при обчисленні періоду набуття активів належного суб'єкта для встановлення в його діях складу незаконного збагачення, не перешкоджає його викриттю та є радше перевагою чинної редакції досліджуваної кримінально-правової заборони.

Потреби у нормативному зменшенні мінімально визначеної різниці між вартістю набутих активів і законними доходами особи для настання кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України нині немає.

Під час кваліфікації незаконного збагачення у разі набуття у власність активів іншою фізичною або юридичною особою, якщо таке набуття було здійснено за дорученням ОУВФДМС, не вимагається належне юридичне оформлення доручення відповідно до положень ЦК України: достатньо встановити фактичний вплив належного суб'єкта на особу, яка формально володіє активами, підтверджений сукупністю непрямих доказів, а стороні обвинувачення необхідно довести сам факт усної домовленості або вказівки в межах стандарту доказування «поза розумним сумнівом». Водночас потребує виключення з п. 2 примітки ст. 368-5 КК України формулювання «якщо доведено», бо воно дублює загальний принцип кримінального процесу щодо обов'язку доказування і суперечить вимогам ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ, яка гарантує передбачуваність кримінального закону.

Співучасть загальних суб'єктів к. пр. в опосередкованому незаконному збагаченні виключається з урахуванням того, що п. 2 примітки ст. 368-5 КК України пов'язує відповідальність за опосередковане незаконне збагачення не з фактичним діянням спеціального суб'єкта, а з доведеністю певного факту (доручення або можливості прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких

активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними); до того ж потенційне засудження загальних суб'єктів у цьому разі буде непередбачуваним у розумінні ч. 1 ст. 7 ЄКПЛ.

6. Відсутність у ст. 368-5 КК України конкретного часового проміжку (упродовж трьох років після звільнення або припинення діяльності) щодо осіб, раніше уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, не узгоджується з принципом правової визначеності і не сприяє викриттю випадків завуальованого (латентного) незаконного збагачення.

Осіб, визначених у підпунктах «а», «г» п. 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ від 14.10.2014 р., слід відносити не тільки до суб'єктів незаконного збагачення; щодо них варто передбачити можливість подати позов про ВНА, тому запропоновані авторські редакції ст. 368-5 КК України і ст. 290 ЦПК України, які підкріплені відповідними змінами до ст. 45 ЗУ від 14.10.2014 р. у частині регламентації антикорупційного фінансового контролю (див. додаток Г).

Помилкове посилання на ст. 368-5 КК України повинне бути виключене з абз. 1 п. 1 примітки ст. 364 КК України, а також із пунктів 2, 3 примітки ст. 368 КК України.

7. Суб'єктивна сторона незаконного збагачення характеризується прямим умислом, корисливим мотивом і метою особистого збагачення. Диспозицію ст. 368-5 КК України доцільно доповнити згадкою про умисність передбаченого в ній діяння.

8. Незаконне збагачення немає підстав вважати вторинним к. пр.

Проблематику співвідношення незаконного збагачення і суміжних складів к. пр. доцільно розділити на три складові: а) концепція співвідношення в межах принципу *non bis in idem* (наприклад, ч. 2 ст. 191, ст. 364, ст. 368 КК України); б) концепція складів суміжних к. пр. за наявності розмежувальної ознаки (ст. ст. 209, 212 КК України); в) концепція, у межах якої склади к. пр. не визнаються ні суміжними, ні такими, що мають

відношення до принципу *non bis in idem*, ні такими, що перебувають у стані конкуренції кримінально-правових норм (наприклад, ст. ст. 366-2, 366-3 КК України).

9. Додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю за вчинення незаконного збагачення доцільно посилити. Така пропозиція спрямована на більш ефективну реалізацію такої складової мети покарання, як запобігання вчиненню нових к. пр., що, своєю чергою, забезпечить достатню превенцію і відповідатиме тяжкості досліджуваного злочину.

Доповнення санкції ст. 368-5 КК України конфіскацією майна як факультативним додатковим покаранням (а) узгоджуватиметься з ч. 2 ст. 59 КК України та (б) забезпечить суд можливістю при призначенні покарання застосовувати п. 11 ч. 1 ст. 67 КК України не тільки при визначенні строку позбавлення волі та позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, а й при визначенні того, чи слід застосовувати до особи конфіскацію майна (залежно від посади винного, суми необґрунтованих активів тощо). Тому санкцію ст. 368-5 КК України пропонується викласти у новій редакції, а ч. 1 ст. 55 цього Кодексу доповнити новим абз. 6 (див. додаток Г).

10. Взаємовиключність процедури кримінального провадження за ст. 368-5 КК України та цивільного провадження за ст. 290 ЦПК України потребує усунення як така, що створює можливість штучного уникнення кримінальної відповідальності за рахунок відповідного цивільного провадження щодо конфіскації необґрунтованих активів. При цьому конфіскація майна у позакримінальному провадженні не перешкоджає принципу презумпції невинуватості, закріпленому, зокрема, у п. 2 ст. 6 ЄКПЛ, та є цивільно-правовим заходом і не залежить від наявності обвинувального вироку. З огляду на це, п. 5 із примітки ст. 368-5 КК України

потребує виключення як норма, що передбачає можливість уникнення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення.

З метою удосконалення правових підстав для цивільної конфіскації шляхом уникнення не тільки неоднозначного тлумачення положень, а й зловживань при доведенні факту набуття необґрунтованих активів, з абз. 1 ч. 2 ст. 290 ЦПК України слова і цифри «але не перевищує межу, встановлену статтею 368-5 Кримінального кодексу України» слід виключити, а ч. 6 ст. 290 ЦПК України викласти у новій редакції (див. додаток Г). Також строк позовної давності у справах щодо ВНА має становити не менше п'яти років, що потребує змін до ч. 5 ст. 258 ЦК України (див. додаток Г).

Зазначене посилить завершальний рубіж у протидії прихованій корупції, який покликаний відповідати принципу «злочин не повинен приносити вигоду» (*crime doesn't pay*).

11. Заохочувальні заходи кримінально-правового впливу, передбачені в ст. 69-2 та абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України, є важливими у стимулюванні позитивної посткримінальної поведінки винної особи, сприяють її ресоціалізації та покращують ефективність кримінальних проваджень. Водночас реалізація досліджуваних заходів на підставі укладення (затвердження) угоди про визнання винуватості в кримінальному провадженні щодо незаконного збагачення (умови та підстави якої відповідають вимогам чинного матеріального та процесуального законодавства внаслідок ухвалення ЗУ від 29.10.2024 р.) у вигляді призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, а також звільнення від відбування покарання з випробуванням, забезпечує пропорційний баланс між досягненням суспільного інтересу у невідворотності покарання та приватним інтересом у зменшенні кримінально-правової репресії.

Для звільнення від відбування покарання з випробуванням (абз. 2 ч. 2 ст. 75 КК України) за ст. 368-5 КК України повинні бути чітко дотримані всі

вимоги, встановлені ч. 4 ст. 469 КПК України, включаючи узгодження покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років.

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69-2 КК України), дозволяє суду призначити основне покарання за незаконне збагачення у виді позбавлення волі нижче від мінімальної межі санкції ст. 368-5 КК України (п'ять років), але не менше одного року. При цьому з огляду на високу суспільну небезпеку корупційних деліктів ключовим обмеженням відповідного заходу кримінально-правового впливу є заборона його поєднання разом зі звільненням від відбування такого покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України.

Встановленого в санкції ст. 368-5 КК України трирічного строку позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю може бути недостатньо для виконання виховної та запобіжної функції покарання. Саме тому суд при призначенні покарання за ст. 368-5 КК України та прийнятті рішення про звільнення від відбування такого покарання з випробуванням повинен мати можливість, враховуючи особу винного, призначити йому додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю у тих межах, яких буде достатньо для виправлення засудженого, та які поширюватимуться й на особу, іспитовий строк щодо якої закінчений.

12. На підставі сформульованих висновків з метою виправлення виявлених прогалин і недоліків у частині законодавчого забезпечення протидії незаконному збагаченню запропоновано ухвалити відповідний законопроект, який є додатком Г до дисертаційного дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 12. С. 16–24.
2. Аналіз здійснення судочинства Вищим антикорупційним судом у 2024 році (як судом першої інстанції). Вищий антикорупційний суд. Київ, 2025. с. 21.
3. Андрушко П. П. Злочини у сфері службової діяльності: кримінально-правова характеристика : навч. посіб. / П. П. Андрушко, А. А. Стрижевська. Київ: Юрисконсульт, 2006. 342 с.
4. Ахтирська Н. М. Принцип «баланс вірогідності» vs принцип «поза розумним сумнівом»: міжнародний досвід конфіскації без обвинувального вироку. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII міжнар. наук.- практ. конф. (м. Київ, 8–9 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 128–131.
5. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів: Десна Поліграф, 2019. 488 с.
6. Безгинський Б. Г. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2022. 195 с.
7. Белінська Я. В., Дікарев О. І. Криптовалюти: сутність, виникнення та закономірності поширення і ціноутворення. *Економічний вісник. Серія : Фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 5. С. 22–32.
8. Большакова Д. О. Призначення заходів кримінально-правового характеру на підставі угоди про примирення та угоди про визнання винуватості: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Запоріжжя, 2024. 265 с.

9. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2016. 242 с.
10. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
11. Брич Л. П., Навроцький В. О. Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні: монографія. Київ : Атіка, 2000. 288 с.
12. Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія. Івано-Франківськ : ВДВ ЦП Прикарпатського Нац. ун-ту ім. В. Стефаника. 356 с.
13. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / за ред. д. і. н., проф. Киридон А. М. Київ, 2017. 152 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Гол. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
15. Вирок Вищого антикорупційного суду від 5 лютого 2024 р. у справі № 991/503/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116751816> (дата звернення: 01.11.2025).
16. Вирок Вищого антикорупційного суду від 22 травня 2022 р. у справі № 487/4428/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104451880> (дата звернення: 01.11.2025).
17. Вирок Вищого антикорупційного суду від 24 квітня 2024 р. у справі № 991/2024/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118575755> (дата звернення – 01.09.2025).
18. Вирок Вищого антикорупційного суду від 29 травня 2024 р. у справі № 991/3773/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119385381> (дата звернення: 01.11.2025).
19. Висновок Amicus Curiae наданий Делегацією Європейського Союзу в Україні та Консультативною місією Європейського Союзу в Україні

згідно з частиною 3 статті 69 Закону України «Про Конституційний Суд України» про конституційне подання (№ 1/12-2017 від 12 грудня 2017 р.) щодо відповідності Конституції України статті 368-2 Кримінального кодексу України від 09 черв. 2018 р. с. 54. URL: https://euaci.eu/wp-content/uploads/2024/04/AMICUS-CURIAE-BRIEF_very-final-Ukr.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

20. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 29.01.2015 р. на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства України з питань запобігання корупції» № 1660-1 від 09.01.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53289 (дата звернення: 01.11.2025).

21. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Цивільного кодексів України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» № 2541а від 28.08.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=56313 (дата звернення: 01.11.2025).

22. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України від 05.09.2019 р. на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 1031 від 29.08.2019 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66264 (дата звернення: 01.11.2025).

23. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проєкт Закону України «Про внесення змін до

Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану» № 9029 від 17.02.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41372> (дата звернення: 01.11.2025).

24. Витрати на ув'язнених в Україні вдвічі більші, ніж мінімальна зарплата: інфографіка. UNN. URL: <https://unn.ua/news/vartist-utrymannia-uviaznenoho-v-ukraini-vdvichi-bilsha-za-minimalnu-zarplatu-infohrafika> (дата звернення: 01.11.2025).

25. Відгук офіційного опонента Д. О. Колодіна на дисертацію І. В. Панаїда «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України)», подану на здобуття наук. ступ. д-ра філософії зі спец. 081 «Право». 12 с. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/panaid/vidguk2.pdf.p7s> (дата звернення: 01.11.2025).

26. Відгук офіційного опонента О. О. Дудорова на дисертацію Д. Г. Михайленка «Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні» подану на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук зі спец. 12.00.08. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2022. С. 485–491.

27. Відгук офіційного опонента О. О. Дудорова на дисертацію І. М. Ясін «Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України» подану на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук зі спец. 12.00.08. Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2022. С. 470–474.

28. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій. Київ : Освіта України, 2016. 236 с.

29. Вознюк А. А. Незаконне збагачення: концептуальні складові нової кримінально-правової норми. *Захист прав людини: міжнародний та*

вітчизняний досвід: матеріали І міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 трав. 2019 р.). Київ, 2019. С. 130–135.

30. Вознюк А. А. Незаконне збагачення: пошук оптимальної кримінально-правової норми. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: матеріали міжвуз. наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 22 берез. 2019 р.). Київ, 2019. С. 84–90.

31. Вознюк А. А., Титко, А. В. Кримінально-правова модель протидії незаконному збагаченню в Україні. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2019. (2). С. 46–62.

32. Волонець Д. Ф. Кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 229 с.

33. Вороніжський Я. В. Інститут визнання необґрунтованими активів у європейському векторі України. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Том 1. С. 52–63.

34. Вороніжський Я. В. Цивільне судочинство у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави: дис. ... д-ра філософії за спеціальністю 081 «Право». Київ, 2024. 315 с.

35. Газдайка-Василишин І. Б. Кримінально-правова характеристика незаконного збагачення. *Митна справа*. 2012. № 4. Ч. 1. Кн. 1. С. 86–90.

36. Гарбазей Д. О. Незаконне збагачення: міжнародно-правовий аспект. *Альманах міжнародного права*. 2014. Вип. 4. С. 84–94.

37. Гладун О. З. Проблеми криміналізації незаконного збагачення. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2020. № 1. С. 78–87.

38. Головашевич О. О. Правове регулювання оподаткування доходів фізичних осіб в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 19 с.

39. Гончарук В. Л. Види предикатних злочинів у вітчизняному кримінальному законодавстві. *Наше право*. 2020. № 3. С. 105–115.

40. Горох О. П. Проблеми конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм. *Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки»*. 2009. Т. 90. С. 94–98.

41. Готін О. М. 10 причин, чому угоди про визнання винуватості у корупції – невдала ідея. Офіційний вебсайт Національної Асоціації Адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/publications/9643-10-prichin-chomu-ugodi-pro-viznannya-vinuvatosti-u-korupcii-nevdala-ideya.html> (дата звернення: 01.11.2025).

42. Граб А. В. Аналіз законопроекту щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану (на прикладі незаконного збагачення). *Трансформація законодавства в умовах воєнного стану та післявоєнного часу: стан та перспективи*: збірник тез доп. та пов. за матеріалами круглого столу (м. Харків, 17 березня 2023 р.). Харків, 2023. С. 62–65.

43. Граб А. В. Аналіз Рішення Конституційного Суду України щодо визнання неконституційною статті 368-2 Кримінального кодексу України: складнощі обґрунтування та наслідки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 314–318.

44. Граб А. В. До питання недопустимості доказів, отриманих у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри*: тези доп. V Яценківських читань (м. Київ, 27 груд. 2024 р.). Київ, 2024. С. 103–106.

45. Граб А. В. Дотримання принципу презумпції невинуватості під час застосування кримінально-правової заборони, присвяченої незаконному збагаченню. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*. 2022. Special Issue № 1 (120). С. 202–212.

46. Граб А. В. Дотримання суспільного інтересу при затвердженні угоди про визнання винуватості в кримінальних провадженнях щодо незаконного збагачення. *Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики: матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 трав. 2025 р.).* Київ, 2025. С. 252–258.

47. Граб А. В. Конституційність кримінально-правової заборони, присвяченої незаконному збагаченню (порівняльно-правовий аспект). *Сучасне кримінальне право України: конституційний, міжнародно-правовий та порівняльно-правовий виміри (IV Яценківські читання): збірка тез наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 груд. 2023 р.).* Київ, 2023. С. 62–67.

48. Граб А. В. Конфіскація майна як не обов'язкове додаткове покарання за незаконне збагачення: *de lege ferenda. IUS PUNIENDI: голоси епох в суголоссі днів – до 85-річчя від дня народження проф. М. І. Панова (in memoriam): матеріали круглого столу (м. Харків, 27 верес. 2025 р.).* Харків, 2025. С. 298–304.

49. Граб А. В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення «колишніх функціонерів». *Юридичний вісник.* 2024. № 3. С. 87–100.

50. Граб А. В. Міжнародно-правовий аспект незаконного збагачення. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7–8 груд. 2023 р.).* Київ, 2023. С. 234–237.

51. Граб А. В. Набуття активів у власність за дорученням як одна із форм об'єктивної сторони незаконного збагачення. *Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції: збірник тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 30 трав. 2025 р.).* Хмельницький, 2025. С. 21–23.

52. Граб А. В. Окремі аспекти додаткового покарання за незаконне збагачення у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. *Творча спадщина професора В. В. Сташиса в сучасному*

науковому дискурсі: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 лип. 2025 р.). Харків, 2025. С. 325–334.

53. Граб А. В. Окремі аспекти протидії незаконному збагаченню в умовах воєнного стану. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі*: матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 8–9 груд. 2022 р.). Київ, 2022. С. 155–158.

54. Граб А. В. Особливості застосування заохочувальних заходів кримінально-правового характеру у провадженнях щодо незаконного збагачення (на підставі угоди про визнання винуватості). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Випуск 91: ч. 4. С. 36–47.

55. Граб А. В. Про співвідношення кримінально-правової заборони, присвяченої відповідальності за незаконне збагачення, та інституту визнання необґрунтованими активів та їх стягнення у дохід держави: сучасний стан і перспективи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2025. № 2. С. 119–128.

56. Граб А. В. Розвиток кримінального законодавства України про відповідальність за незаконне збагачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 335–340.

57. Граб А. В. Співвідношення незаконного збагачення зі складами інших кримінальних правопорушень: у пошуках нового погляду на стару проблему. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 313–322.

58. Гузоватий О. І. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (порівняльне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро, 2016. 273 с.

59. Гузоватий О. І., Титаренко О. О. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні та деяких зарубіжних країнах : монографія. Дніпро, 2018. 260 с.

60. Демура М. І. Визначення поняття «інтерес суспільства» під час укладення угод про визнання винуватості у справах про корупційні правопорушення крізь призму судової практики. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2025. № 1. С. 189–196.

61. Деніга О. П. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за об'єктом. *Форум права*. 2015. № 3. С. 45–50.

62. Деніга О. П. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2015. 194 с.

63. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. Ніякого покарання без закону: принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. Оновлено 31 серпня 2024 року. 34 с. URL: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_7_ukr (дата звернення: 01.11.2025).

64. Донцов Д. Ю. Принцип non bis in idem у кримінальному праві України. *Протидія злочинності: проблеми практики та науково-методичне забезпечення*. 2023. № 1. С. 59–61.

65. Дорожня карта з питань верховенства права. Робочі (переговорні) групи з підготовки переговорних позицій України під час переговорів з Європейським Союзом щодо укладення Угоди про вступ України до Європейського Союзу з питань з питань судової влади та основоположних прав, та з питань юстиції, свободи та безпеки. URL: https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/UA_Dorozhnya_karta_z_pytan_verhovenstva_prava_2.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

66. Дослідження моніторингу способу життя суб'єктів декларування як заходу фінансового контролю. Київ, 2021. 54 с. URL: <https://ti-ukraine.org/research/monitoryng-sposobu-zhyttya-posadovtsiv-naskilky-ye-efektyvnoyu-taka-protsedura/> (дата звернення: 01.11.2025).

67. Драган О. В. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 222–226.

68. Дубас В. М. Кримінально-правові засоби протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2023. 319 с.

69. Дудоров О. О., Тертиченко Т. М. Незаконне збагачення: сумнівна новела антикорупційного законодавства України. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 3. С. 28–34.

70. Дудоров О. О., Зеленов Г. М. Деякі міркування щодо перебудови розділу XVII Особливої частини Кримінального Кодексу України «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг». *Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці)*. Київ: Ваіте, 2022. С. 389–394.

71. Дудоров О. О. Кримінально-правові аспекти незаконного збагачення (погляд теоретика в очікуванні судової практики). *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*. Київ: Ваіте, 2017. С. 501–518.

72. Дудоров О. О. Незаконне збагачення: пошук прийнятної моделі кримінально-правової заборони триває. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*. Харків, 2017. С. 71–73.

73. Дудоров О. О. Незаконне збагачення: у пошуках дієвої моделі кримінально-правової заборони. *Кримінально-правові проблеми сучасної України (вибрані праці)*. Київ: Ваіте, 2022. С. 448–459.

74. Дудоров О. О. Спеціальна конфіскація в Україні: проблеми законодавчої регламентації. *Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці)*. Київ: Ваіте, 2017. С. 176–192.

75. Дудоров О. О. Удосконалення кримінально-правових засобів протидії корупції (аналіз окремих законодавчих ініціатив). *Epistemological aspects of tort law transfiguration in the creation of anti-corruption legislation and*

its enforcement : Scientific monograph. Ed. T. Kolomoiets. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 68–98.

76. Дудоров О. О., Задоя К. П. Про опосередковане вчинення кримінального правопорушення (на прикладі «Кейсу Коболєва»). *Протидія злочинності в умовах довготривалої війни*: збірник матеріалів всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2025 р.). Харків, 2025. С. 88–99.

77. Дудоров О. О., Коломоєць Т. О., Кушнір С. М., Макаренков О. Л. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія. Запоріжжя, 2019. 476 с.

78. Дудоров О. О., Омеляненко М. І., Сабадаш В. П. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо майна, на яке накладено арешт, заставленого майна або майна, яке описано чи підлягає конфіскації: монографія. Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2014. 360 с.

79. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Призначення додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певну посаду або займатися певною діяльністю особі, яка відповідну посаду не обіймає або відповідною діяльністю не займається (аналіз правових позицій Верховного Суду). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2023. № 2(20). С. 62–86.

80. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.

81. Євдокімова О. В. Недоліки встановлення конфіскації майна у санкціях закону про кримінальну відповідальність. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 6. С. 457–460.

82. Житний О. О., Клочко А. М. Деякі проблеми звільнення від відбування покарання з випробуванням особи, яка засуджується за корупційний злочин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2017. Вип. 24. С. 111–114.

83. Задекларовану готівку перевірити можливо: розслідування, підозри, вирок за матеріалами НАЗК. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/zadeklarovanu-gotivku-pereviryty-mozhlyvo-rozsliduvannya-pidozry-vyrok-za-materialamy-nazk/> (дата звернення: 01.11.2025).

84. Задоя К. П. Визнання Конституційним судом України неконституційною статті 368-2 Кримінального кодексу України: проблеми обґрунтованості рішення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 54 том 2. С. 70–74.

85. Задоя К. П. Висновок щодо стану імплементації положень міжнародних антикорупційних конвенцій у законодавство України в аспекті кримінальної відповідальності за корупційні злочини : за ред. М. І. Хавронюка. Київ. 2019. с. 27. URL: <https://pravo.org.ua/vysnovok-shhodo-stanu-implementatsiyi-polozhen-mizhnarodnyh-antykorrupsijnyh-konventsij-u-zakonodavstvo-ukrayiny-v-aspekti-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-korrupsijni-zlochyny/> (дата звернення: 01.11.2025).

86. Зауваження Головного юридичного управління Верховної Ради України від 02.10.2019 р. до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 1031 від 29.08.2019 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1031&skl=10 (дата звернення: 01.11.2025).

87. Звіт «Про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види покарань» за 2024 рік. Форма № 1-ПП ВАКС (річна). Затверджена Наказом Вищого антикорупційного суду від 06.11.2023 р. № 27-а зі змінами, внесеними наказами ВАКС від 04.09.2023 р. № 18-а, від 06.11.2023 р. № 27-а.

URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/reports/> (дата звернення: 01.11.2025).

88. Звіт «Про розгляд справ і матеріалів кримінального провадження» за перше півріччя 2025 року. Форма № 1-К ВАКС (піврічна, річна). Затверджена Наказом Вищого антикорупційного суду від 08.06.2021 р. № 23-а зі змінами, внесеними наказами ВАКС від 04.09.2023 р. № 18-а, від 06.11.2023 р. № 27-а. URL: <https://hcac.court.gov.ua/hcac/gromadyanam/reports/> (дата звернення: 01.11.2025).

89. Звіт за результатами аналізу судової практики притягнення до відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення за 2022 рік. Національне агентство з питань запобігання корупції, громадська організація «Центр політико-правових реформ». 83 с.

90. Звіт за результатами аналізу судової практики притягнення до відповідальності за корупційні та пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення за 2023 рік. Національне агентство з питань запобігання корупції, громадська організація «Центр політико-правових реформ». 2025. 130 с.

91. Звітність «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» за січень – грудень 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 років, форма №1, затверджена наказом Генерального прокурора від 30 червня 2020 року № 299. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.11.2025).

92. Звітність «Єдиний звіт про кримінальні правопорушення» за січень – грудень 2022, 2023, 2024 років, форма № 1, затверджена наказом Генерального прокурора від 30 черв. 2020 р. № 299. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 01.11.2025).

93. Івченко Л. В. Сутність грошових коштів: підходи до визначення. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. С. 798–803.
94. Індекс сприйняття корупції: вебресурс Transparency International Ukraine. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org> (дата звернення: 01.11.2025).
95. Кабаєв В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені службовими особами, які займають особливо відповідальне становище: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 238 с.
96. Кваша О. О. Співучасть у злочині: сутність, структура та відповідальність : дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 467 с.
97. Киричко В. М. Законодавчий вірус в системі КК України: визначення і актуалізація проблеми на прикладі ст. 368-2 КК «Незаконне збагачення». *Проблеми законності*. 2016. Вип. 133. С. 142–151.
98. Киричко В. М. Особливості кваліфікації корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. *Актуальні питання кримінально-правової кваліфікації: Liber Amicorum на честь професора Петра Андрушка*: матеріали наук.–практ. конф. (Київ, 8 жовт. 2024 р.). Київ : Юрінком Прес, 2024. С. 310–325.
99. Кікалішвілі М. В. Латентність як риса корупційної злочинності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Випуск 78: ч. 2. 2023. С. 191–195.
100. Книженко О. О. Виправлення як мета покарання та її вплив на кримінально-правові санкції. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 3. С. 253–256.
101. Книженко О. О. Проблемні аспекти кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 2. С. 112–119.
102. Колишнього народного депутата України викрито в ухиленні від сплати 60 млн грн податків. Вебсайт Бюро економічної безпеки України.

URL: <https://esbu.gov.ua/news/kolishnogo-narodnogo-deputata-ukrayini-vikrito-v-uhilenni-vid-splati-60-mln-grn-podatki> (дата звернення: 01.11.2025).

103. Колос С. С. Об'єкт злочину у науці кримінального права. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 196–199.

104. Колотило О. О. Конфіскація поза межами кримінального переслідування (цивільна конфіскація): міжнародно-правовий аспект. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 3. С. 81–88.

105. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003 р. (Закон України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18.10.2006 р. № 251-V). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 01.11.2025).

106. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) (Конвенцію ратифіковано Законом України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.11.2025).

107. Конвертер валют. Курс України. URL: <https://kurs.com.ua/konverter> (дата звернення: 01.11.2025).

108. Кондратов Д. Ю. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. № 2 (19). 2018. С. 141–154.

109. Копитова О. С. Окремі теоретичні проблеми невизначеності поняття підтвердження законності підстав набуття активів. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 груд. 2018 р.)*. Київ, 2018. Ч. 2. С. 132–134.

110. Корабель М. Г. Окремі питання санкції кримінально-правової норми. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. 2023. № 5–6. С. 69–74.

111. Корабель М. Г. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 287–291.

112. Корабель М. Г., Шинкарьов Ю. В. Конфіскація майна як вид кримінального покарання : монографія. Харків : Право, 2018. 176 с.

113. Коробка О. С. Проблеми декриміналізації ст. 368-2 Кримінального кодексу України. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2019. Вип. 3. С. 209–211.

114. Корупційні ризики у діяльності військово-лікарських комісій Збройних Сил України. Стратегічний аналіз корупційних ризиків 2023. Національне агентство з питань запобігання корупції. с. 79. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/00/ab/00ab49586b83b3f980b2ddb8a609858e447f8df05abb002fb07c92eea27754a81696131.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

115. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ: ФОП Москаленко О. М. 2019. 464 с.

116. Корупція в Україні 2023: погляд та оцінки експертів. Звіт за результатами експертного опитування щодо оцінки рівня корупції в Україні. Київ, 2024. с. 57. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/7f/2c/7f2cd35c7b9306cfa75dff9950b6e2dfebddc51224dab b89c42d314f704c233e2780115.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

117. Корупція в Україні 2024: розуміння, сприйняття, поширеність. Загальнонаціональне дослідження. Info Sapiens. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/07/17/0717bf197d9dbfd35baa6d2e939ca43a2e47460785552328ee7bd5e2fdebb05e11548549.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

118. Кочеров М. В. Відповідальність за незаконне збагачення (кримінально-правове та кримінологічне дослідження): дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 262 с.

119. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) від 27.01.1999 р. (Конвенцію ратифіковано із заявою Законом № 252-V (252-16) від 18.10.2006 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text (дата звернення: 01.11.2025).

120. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / за заг. ред. к.ю.н., доц. С. А. Шалгунової. Херсон : Айлант, 2019. 296 с.

121. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. Я. Конопельського, В. О. Меркулової. Одеса, 2021. 452 с.

122. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. проф. О. М. Литвинова. Харків, 2020. 428 с.

123. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. 3-тє вид., переробл. та допов. Київ: Атіка, 2009. 744 с.

124. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-тє вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

125. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права. Вчення про кримінальне правопорушення. Київ: Норма права, 2025. 824 с.

126. Кримінальний кодекс Іспанії від 23 листопада 1995 року (Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, del Código Penal). URL: <https://www.boe.es/eli/es/lo/1995/11/23/10/con> (дата звернення: 01.11.2025).

127. Кримінальний кодекс Італійської Республіки (Codice Penale Italiano). Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana. URL:

<https://www.gazzettaufficiale.it/sommario/codici/codicePenale> (дата звернення: 01.11.2025).

128. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки: Закон від 28 жовтня 2021 р. № 127 (Кыргыз Республикасынын Кылмыш-жаза кодекси). URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/112309/edition/14072/kg> (дата звернення: 01.11.2025).

129. Кримінальний кодекс Монголії від 03.12.2015 р. (Эрүүгийн Хууль). URL: <https://legalinfo.mn/mn/detail/11634> (дата звернення: 01.11.2025).

130. Кримінальний кодекс Республіки Вірменія від 05.05.2021 р. N HO-199-N, введений в дію Законом Республіки Вірменія від 09.06.2022 р. N HO-144-N. URL: <https://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=154256> (дата звернення: 01.11.2025).

131. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

132. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 15.10.2025 р.). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/11/12/00-kontrolnyj-proyekt-kk-15-10-2025-eksperty-frn.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

133. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

134. Кришевич О. В., Безгинський Б. Г. Кримінально-правова характеристика предмету незаконного збагачення. *Challenges of Legal Science and Education: An Experience of EU Countries and Introduction in Ukraine*. 2020. С. 247–265.

135. Кубальський В. Н. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в контексті принципу презумпції невинуватості. *Кримінальне право та кримінологія*. 2013. С. 30–34.

136. Кубальський В. Н. Незаконне збагачення: аналіз новели кримінального законодавства. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2013. № 3. С. 146–150.

137. Курс валют вірменського драма (AMD) до гривні (UAH). Курс України. URL: <https://kurs.com.ua/valyuta/amd/uah> (дата звернення: 01.11.2025).

138. Луріс В. Г. Криміналізація незаконного збагачення та напрями удосконалення кримінально-правової норми в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 2. 2017. С. 126–128.

139. Луценко О. Є. Суб'єкти, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції». *Право та інновації*. 2017. № 3(19). С. 63–68.

140. Михайленко В. В. Відповідальність за незаконне збагачення в світлі засад і завдань кримінального провадження. *Імплементація Європейських стандартів запобігання корупції в Україні: матеріали круглого столу* (м. Київ, 22 бер. 2019 р.). Київ, 2019. С. 19–30.

141. Михайленко В. В. Набуття активів іншими особами в цілях правової процедури визнання активів необґрунтованими і стягнення їх у дохід держави. *Слово Національної школи суддів України*. № 1–2 (38–39) 2022. С. 151–159.

142. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2018. 505 с.

143. Михайленко Д. Г. Недоліки антикорупційного фінансового контролю за готівкою та іншими подібними за латентністю активами як причина недієвості норми про незаконне збагачення в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Випуск 39. Т. 2. С. 11–16.

144. Михайленко Д. Г. Норма про незаконне збагачення як елемент завершального рубежу протидії корупції в Україні. *Наукові праці*

Національного університету «Одеська юридична академія». 2015. Т. 15. С. 244–256.

145. Михайленко Д. Г. Протидія корупційним злочинам засобами кримінального права: концептуальні основи: монографія. Одеса: Гельветика, 2017. 582 с.

146. Михайленко Д. Г. Розвиток норми про незаконне збагачення в умовах зміни державної антикорупційної політики. *Новітні тенденції законотворчості у сфері кримінального права*: матеріали інтернет-конф. (м. Одеса, 20 квіт. 2015 р.). Одеса, 2015.

147. Михайленко Д. Г. Співвідношення норми про незаконне збагачення та положень кримінально-правової доктрини України. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології у світлі реформування кримінальної юстиції*: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 51–53.

148. Міжамериканська конвенція проти корупції (Міжнародний документ від 29.03.1996 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text (дата звернення: 01.11.2025).

149. Моніторинг способу життя: ексзаступник Голови Вищого господарського суду України підозрюється в незаконному збагаченні. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/monitoryng-sposobu-zhyttya-ekszastupnyk-golovy-vyschogo-gospodarskogo-sudu-ukrainy-pidozryuetsya-v-nezakonnomu-zbagachenni/> (дата звернення: 01.11.2025).

150. Моніторинг способу життя: СБУ та Офіс Генпрокурора скерували до суду обвинувальний акт стосовно воєнкома з Бучі щодо незаконного збагачення на понад 21 млн грн. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/monitoryng-sposobu-zhyttya-sbu-ta-ofis-genprokurora-skeruvaly-do-sudu-obvynuvalnyy-akt-stosovno-voenkoma-z-buchi->

schodo-nezakonnogo-zbagachennya-na-ponad-21-mln-grn/ (дата звернення: 01.11.2025).

151. На 10% побільшало криптовалют у деклараціях посадовців за рік. Опендатабот. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/crypto-2025> (дата звернення: 01.11.2025).

152. НАЗК виявило ознаки незаконного збагачення та декларування недостовірних відомостей на понад 25 млн грн у колишнього столичного податківця (виправлено). Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-ta-deklaruvannya-nedostovirnyh-vidomostey-na-ponad-25-mln-grn-u-stolychnogo-podatktivtsya/> (дата звернення: 01.11.2025).

153. НАЗК виявило ознаки незаконного збагачення у народного депутата на понад 70 млн грн. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-vyyavylo-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-u-narodnogo-deputata-na-ponad-70-mln-grn/> (дата звернення: 01.11.2025).

154. Нардепу повідомили про підозру за незаконне збагачення на понад 11 млн грн. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/nardepu-povidomyly-pro-pidozru-za-nezakonne-zbagachennya-na-ponad-11-mln-grn/> (дата звернення: 01.11.2025).

155. Настільна книга детектива, прокурора, судді : коментар антикорупційного законодавства / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Дакор, 2016. 496 с.

156. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-те вид., перероб. і допов. Київ: Юридична думка, 2012. 1316 с.

157. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Дакор, 2018. 1368 с.

158. Науково-практичний коментар Кримінального Кодексу України від 5 квітня 2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. Київ: Канон, 2001. 1102 с.

159. Наумова А. О. Впровадження положень зарубіжного антикорупційного законодавства щодо незаконного збагачення в Кримінальний кодекс. *Міжнародний кримінальний суд і Україна: шлях до справедливості*: матеріали міжнар. круглого столу (м. Харків, 23 квіт. 2025 р.). Харків, 2025. С. 59–61.

160. Національна доповідь щодо ефективності реалізації державної антикорупційної політики у 2021 – 2025 роках. Національне агентство з питань запобігання корупції. 592 с. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfs/?file=/wp-content/uploads/Pages/26/aa/26aab896162bdf3a66e1fa3204aa151b6b4b03dae732e7454f64815fb0213a1e24133463.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

161. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» (Форми N 1-дс, 2-дс, 3-дс, 4-дс) : Наказ Мінфіну України від 24.12.2010 р. № 1629. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0095-11#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

162. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи»: Наказ Мінфіну України від 12.10.2010 р. № 1202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

163. Недекларування майна керівником АМКУ: слідство завершено. Офіційний вебсайт. Національне антикорупційне бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/news/nedeklaruvannia-mayina-kerivnykom-amku-slidstvo-zaversheno/> (дата звернення: 01.11.2025).

164. Носов О. Ю. Кредитні гроші та їх еволюція. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2006. Вип. 16.3. С. 203–209.

165. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо призначення покарання / упоряд.: канд. юрид. наук В. В. Щепоткіна; відпов. за вип.: канд. юрид. наук Р. Ш. Бабанли. Київ, 2019. 21 с.

166. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh01d710-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

167. Оплата праці всіх категорій працівників державних органів у розрізі установ. Міністерство фінансів України. URL: <https://app.powerbi.com/view?r=eyJrIjoiN2NmNjU3MWYtYjk0Ni00Njc1LWFiNjAtM2ZmZmM4YjVjNDk1IiwidCI6IjAwZTQ4ZjNmLWNhNGEtNGRhNy1hM2EwLTc3MTlmYjI0NjIzOSIsImMiOiI9&pageName=ReportSection&language=uk&formatLocale=uk-UA> (дата звернення: 01.11.2025).

168. Орловський Р. С. Інститут співучасті в кримінальному праві України: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2019. 45 с.

169. Осадчий В. І. Незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України): короткий огляд. *Dictum factum*. 2020. № 1. С. 133–140.

170. Офіційний курс гривні щодо іноземних валют. Офіційне Інтернет-представництво Національного банку України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/markets/exchangerates?date=01.08.2025&period=daily> (дата звернення: 01.11.2025).

171. Павлова Т. О. Заходи кримінально-правового характеру, пов'язані та не пов'язані із реалізацією кримінальної відповідальності в Україні. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики: матеріали VI всеукр. наук-практ. конф. (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.)* Одеса, 2015. С. 35–39.

172. Павлова Т. О. Класифікація заходів кримінально-правового впливу з урахуванням ознак суб'єктів охоронних кримінально-правових відносин. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 4. С.141–144.

173. Павлова Т. О. Правова природа заохочувальних заходів кримінально-правового характеру. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. Том 24 № 2. 2019. С. 76–84.

174. Панаїд І. В. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення (стаття 368-5 Кримінального кодексу України): дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2024. 223 с.

175. Парасюк Н. М. Застосування додаткових покарань у разі звільнення від відбування основного покарання з випробуванням (аналіз законодавчих змін). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Том 4 № 86 (2024). С. 322–328.

176. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL: <http://files.ze2019.com/assets/program.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

177. Письменський Є. О. Про застосування принципу non bis in idem (ст. 61 Конституції України) у практиці Верховного Суду. *Конституційні засади кримінального права України: збірник тез доп. наук.практ. конф.* (м. Київ, 22 груд. 2020 р.) Київ, 2020. С. 75–79.

178. План для реалізації Ukraine Facility 2024 – 2027. 380 с. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

179. Повні перевірки декларацій ексзаступника мера Дніпра: ознаки незаконного збагачення на понад 8 млн грн та недостовірних відомостей на понад 47 млн грн. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: [https://nazk.gov.ua/uk/novyny/povni-perevirky-deklaratsiy-ekszastupnyka-mera-dnipra-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-na-](https://nazk.gov.ua/uk/novyny/povni-perevirky-deklaratsiy-ekszastupnyka-mera-dnipra-oznaky-nezakonnogo-zbagachennya-na)

ponad-8-mln-grn-ta-nedostovirnyh-vidomostey-na-ponad-47-mln-grn/ (дата звернення: 01.11.2025).

180. Повні перевірки: не варто штучно нарощувати розмір готівки у декларації. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/povni-perevirky-ne-varto-shtucho-naroschuvaty-rozmir-gotivky-u-deklaratsii/> (дата звернення: 01.11.2025).

181. Подгорець С. В. Декриміналізація незаконного збагачення: політика чи верховенство права? *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 350–353.

182. Подгорецький М. А. Угоди в кримінальному процесі України: доктринальні засади, судова практика, стандарти європейського суду з прав людини. *Наука і правоохорона*. 2025. Вип. 3 (69). С. 7–19.

183. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків : Право, 2020. 720 с.

184. Постанова Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 05 лют. 2025 р. у справі № 991/2380/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125185496> (дата звернення: 01.11.2025).

185. Постанова Верховного Суду від 03 черв. 2020 р. у справі № 722/28/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89763057> (дата звернення: 01.11.2025).

186. Постанова Верховного Суду від 18 січ. 2022 р. у справі № 711/1481/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102634456> (дата звернення: 01.11.2025).

187. Постанова Верховного Суду від 23 жовт. 2019 р. у справі № 917/1307/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85211537> (дата звернення: 01.11.2025).

188. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 15 січ. 2024 р. у справі № 722/594/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116446106> (дата звернення: 01.11.2025).

189. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 16 лист. 2020 р. у справі № 159/3357/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93014931> (дата звернення: 01.11.2025).

190. Постанова Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 07 листоп. 2018 р. у справі № 418/689/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77720745> (дата звернення: 01.11.2025).

191. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 08.10.2004 № 15 «Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-04#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

192. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Цивільного кодексів України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» № 2541а від 28.08.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=56313 (дата звернення: 01.11.2025).

193. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» № 1660-1 від 09.01.2015 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53289 (дата звернення: 01.11.2025).

194. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» № 1031 від 29.08.2019 р. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66264 (дата звернення: 01.11.2025).

195. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції» від 16.09.2014 р. № 5085. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5085&skl=8 (дата звернення: 01.11.2025).

196. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

197. Про віртуальні активи : Закон України від 17.02.2022 р. № 2074-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2074-IX#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

198. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення : Закон України від 07.04.2011 р. № 3207-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3207-17#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

199. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції : Закон України від 12.02.2015 р. № 198-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

200. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів

: Закон України від 31.10.2019 р. № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

201. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією : Закон України від 18.04.2013 р. № 221-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/221-18#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

202. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні : Закон України від 10.11.2015 р. № 770-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/770-19> (дата звернення: 01.11.2025).

203. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України стосовно виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 18.04.2013 р. № 222-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-18#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

204. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18.11.1997 р. № 637/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

205. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

206. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

207. Про затвердження Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» : Наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р. № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

208. Про затвердження Положення про порядок здійснення операцій з чеками в іноземній валюті на території України (Форма N 377-І): Постанова Національного банку України; Положення від 29.12.2000 р. № 520. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0152-01#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

209. Про захист прав споживачів : Закон України від 12.05.1991 р. № 1023-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

210. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 р. № 1698-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

211. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні : Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

212. Про платіжні послуги : Закон України від 30.06.2021 р. № 1591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1591-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

213. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

214. Про практику призначення судами кримінального покарання: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-03#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

215. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23.02.2006 р. № 3480-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

216. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

217. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року «Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів» : Указ Президента України від 08.04.2008 р. № 311/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/311/2008#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

218. Проєкт Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, вчинені в умовах воєнного або надзвичайного стану» № 9029 від 17.02.2023 р. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41372> (дата звернення: 01.11.2025).

219. Проєкт Закону України «Про систему спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції від 16.09.2014 р. № 5085. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5085&skl=8 (дата звернення: 01.11.2025).

220. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Боротьба з корупцією» A/RES/51/59 від 28.01.1997 р. URL: <https://crimecor.rada.gov.ua/uploads/documents/29837.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

221. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» A/RES/51/191 від 21.02.1997 р. URL: <https://documents-dds->

ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N97/768/73/PDF/N9776873.pdf?OpenElement (дата звернення: 01.11.2025).

222. Результати 2024: моніторинг способу життя і контроль щодо повноти заповнення декларацій. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/rezultaty-2024-monitoring-sposobu-zhyttya-i-kontrol-schodo-povnoty-zapovnennya-deklaratsiy/> (дата звернення: 01.11.2025).

223. Рекомендація CM/Rec (2017) 3 «Про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів (Ухвалена Комітетом Міністрів на 1282-му засіданні заступників міністрів 22 березня 2017 року). URL: <https://rm.coe.int/1680990cf2> (дата звернення: 01.11.2025).

224. Рецензія Д. М. Тичини на дисертацію Б. Г. Безгинського «Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення в Україні», подану на здобуття наук. ступ. д-ра філософії зі спец. 081 «Право». 12 с.

225. Рішення Вищого антикорупційного суду від 10 листопада 2023 р. у справі № 991/9596/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114874010> (дата звернення: 01.11.2025).

226. Рішення Вищого антикорупційного суду від 13 липня 2022 р. у справі № 991/366/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105252483> (дата звернення: 01.11.2025).

227. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Галан проти Італії» № 63772/16 (Galan v. Italy) від 18.05.2021 р. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22002-13309%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22002-13309%22]}) (дата звернення: 01.11.2025).

228. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 року у справі № 1-135/2018(5846/17). URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

229. Рішення Конституційної палати Верховного суду КР від 25 червня 2014 року № 35-р (у справі про перевірку конституційності статті 308-1 Кримінального кодексу Киргизької Республіки у зв'язку зі зверненням громадянина Саатова Таалайбека Джапаровича). URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/9630/edition/932382/kg> (дата звернення: 01.11.2025).

230. Розбіжна думка судді Сергія Головатого у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 368-2 Кримінального кодексу України (справа № 1-135/2018(5846/17) (Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019) (оновлена й доповнена 11 березня 2019 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb02d710-19#n2> (дата звернення: 01.11.2025).

231. Рубашенко М. А. Незаконне збагачення: міфічна природа та приховані загрози криміналізації. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2019. № 1 (12). С. 53–83.

232. Рябчинська О. П., Большакова Д. О. Особливості пом'якшення покарання особам, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, при укладенні угоди про визнання винуватості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Випуск 90. Т. 4. 2025. С. 142–150.

233. Савченко А. В. Вдосконалення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України). *Кримінально-правові та кримінологічні заходи протидії злочинності: збірник матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 25 листоп. 2016 р.)*. Одеса, 2016. С. 156–157.

234. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика): навч. посіб. Київ, 2016. 168 с.

235. Сванадзе Л. П. Початковий етап розслідування незаконного збагачення: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2024. 230 с.

236. Співробітники НАБУ опанували досвід Литви у сфері антикорупційної політики. Офіційний вебсайт. Національне антикорупційне бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/news/novyny-spivrobitnyky-nabu-opanuvaly-dosvid-lytvy-u-sferi-antikorupciynoyi-polityky/> (дата звернення: 01.11.2025).

237. Справа «Романов та інші проти України» (Заява № 5159/21 та 2 інші заяви – див. перелік у додатку). Європейський суд з прав людини. Страсбург. 24 лют. 2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_i20#Text (дата звернення: 01.11.2025).

238. Справу керівника АМКУ скеровано до суду. Офіційний вебсайт. Національне антикорупційне бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/news/spravu-kerivnyka-amku-skеровано-do-sudu/> (дата звернення: 01.11.2025).

239. Становлення антикорупційної юстиції в Україні : монографія / під заг. ред. Кравчука О. О., Мойсака С. М. Київ : ВАІТЕ, 2024. 340 с.

240. Стрельцов Є. Л. Складні процеси реформування кримінального права України. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 15. С. 82–90.

241. Супрун-Ковальчук Т. М. Кримінально-правова характеристика корупції у воєнний час: дослідження сфери оборони. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 624–629.

242. Сухонос В. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник. Суми : Університетська книга, 2016. 375 с.

243. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. Підготовлено за підтримки Проекту Європейського Союзу «Право-Justice». 2024. с. 537. URL: <https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2024/09/tinovyj-zvit-rozdil-23-yes-ukrayina.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

244. Топ-10 корупційних ризиків медико-соціальної експертизи щодо встановлення інвалідності. З урахуванням правового режиму воєнного стану (станом на листопад 2024 року). Стратегічний аналіз корупційних ризиків 2024. Національне агентство з питань запобігання корупції. с. 57. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/6b/59/6b596474431e9c5cf37308be5608fae5a23d6dc5bd99f0e28b2866618e4712d418585402.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

245. Топ-10 корупційних ризиків медико-соціальної експертизи щодо встановлення інвалідності. Стратегічний аналіз корупційних ризиків 2022. Національне агентство з питань запобігання корупції. с. 36. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Karty-MSEK.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).

246. Трепак В. М. Незаконне збагачення: кого і за що каратимуть. URL: https://zn.ua/ukr/internal/nezakonno-zbagachennya-kogo-i-za-scho-karatimut_.html (дата звернення: 01.11.2025).

247. Туляков В. О., Макаренко А. С. Призначення покарання. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1. С. 208–227.

248. Тютюгін В. І. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблеми чи проблеми для вирішення. *Юридичний вісник України*. 2010. № 2. С. 25–31.

249. Усатий Г. О. Конституційність положень ст. 368-2 КК України «Незаконне збагачення». *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 груд. 2018 р.)*. Київ, 2018. Ч. 1. С. 168–171.

250. Ухвала Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 10 травня 2024 р. у справі № 991/3813/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119062462> (дата звернення: 01.11.2025).

251. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 28 лютого 2024 р. у справі № 752/17216/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117441769> (дата звернення: 01.11.2025).

252. Ухвала колегії суддів Першої палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 26 вересня 2023 р. у справі № 722/594/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113817283> (дата звернення: 01.11.2025).

253. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 27 грудня 2024 р. у справі № 757/61365/24-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/124142397> (дата звернення: 01.11.2025).

254. Ухвала Печерського районного суду міста Києва від 9 грудня 2024 р. у справі № 757/55351/24-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123748751> (дата звернення: 01.11.2025).

255. Федеральний Кримінальний кодекс Мексики від 14 серпня 1931 р. (México: Código Penal Federal [Mexico]). URL: <https://www.refworld.org/docid/4c502b942.html> (дата звернення: 01.11.2025).

256. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-тє, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.

257. Хабар правоохоронцю у криптовалюті: скеровано до суду. Офіційний вебсайт. Національне антикорупційне бюро України. URL: <https://nabu.gov.ua/news/khabar-pravookhorontciu-u-kryptovaliuti-skеровано-do-sudu/> (дата звернення: 01.11.2025).

258. Хавронюк М. І. Рецензія на статтю Віктора Трепака «Незаконне збагачення: кого і за що каратимуть». URL: <https://pravo.org.ua/retsenziya-na->

stattyu-viktora-trepa-kozak-nezakonne-zbagachennya-kogo-i-za-shho-karatymut/ (дата звернення: 01.11.2025).

259. Хашев В. Г. Кримінальна відповідальність за зловживання владою або службовим становищем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпро, 2007. 23 с.

260. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією від 04.11.1999 р. (Конвенцію ратифіковано Законом № 2476-IV (2476-15) від 16.03.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text (дата звернення: 01.11.2025).

261. Цивільна конфіскація: ВАКС за матеріалами НАЗК стягнув на користь держави понад 8,5 млн грн з подружжя митників та їхнього сина - посадовця райради. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/tsyvilna-konfiskatsiya-vaks-za-materialamy-nazk-styagnuv-na-koryst-derzhavy-ponad-8-5-mln-grn-z-podruzzhzha-mytnykyv-ta-ihnogo-syna-posadovtsya-rayrady/> (дата звернення: 01.11.2025).

262. Цивільна конфіскація: САП за матеріалами НАЗК заявила позов щодо визнання необґрунтованою частини активу, оформленого на родичку чинного міністра агрополітики. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/tsyvilna-konfiskatsiya-sap-za-materialamy-nazk-zayavyla-pozov-schodo-vyznannya-neob-runtovanoyu-chastyny-aktyvu-oformlenogo-na-rodychku-chynnogo-ministra-agropolityky/> (дата звернення: 01.11.2025).

263. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.11.2025).

264. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

265. Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 270 с.

266. Черкашин І. І., Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції за привласнення, розтрату або заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 34–42.

267. Чернявський С. С., Вознюк А. А. Зарубіжний досвід правової протидії незаконному збагаченню. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 17 (1). С. 79–89.

268. Шаблистий В. В. Про викривачів корупції та кримінальне право. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (105). С. 141–146.

269. Шевчук В. М. Методика розслідування незаконного збагачення: проблеми побудови та застосування. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 27–28 квіт. 2018 р.). Запоріжжя, 2018. С. 118–120.

270. Шепітько В. Ю., Шевчук В. М., Білоус В. В., Керик Л. І. Система заходів протидії незаконному збагаченню в сучасних умовах. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2016. Вип. 16. С. 5–16.

271. Юрчишин І. Б. Актуальні питання вдосконалення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. Випуск № 3 (38). С. 76–84.

272. Юрчишин І. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення: зарубіжний досвід правової регламентації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. Випуск № 6 (35). С. 180–187.

273. Юрчишин І. Б. Кримінально-правова характеристика незаконного збагачення: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Чернігів, 2025. 230 с.

274. Ясінь І. М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2017. 236 с.

275. Яциніна М-М. С. Зловживання владою, службовим становищем або повноваженнями за Кримінальним кодексом України (ст. ст. 364, 364-1, 365-2 КК України): дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Львів, 2021. 252 с.

276. 21 квартира, паркомісця та автомобілі: експравоохоронець – адвокат отримав підозру за матеріалами НАЗК. Офіційний вебсайт. Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/21-kvartyra-parkomistsya-ta-avtomobili-ekspravoohoronets-advokat-otrymav-pidozru-za-materialamy-nazk/> (дата звернення: 01.11.2025).

277. African Union Convention on Preventing and Combating Corruption. July 01, 2003. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption> (дата звернення: 01.11.2025).

278. Anti-Corruption Reforms in Mongolia. Fourth Round of Monitoring of the Istanbul AntiCorruption Action Plan. OECD. 2019. с. 131. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2019/01/anti-corruption-reforms-in-mongolia_9352bd31/450db91e-en.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

279. Bikelis S. Prosecution for illicit enrichment: the Lithuanian perspective. Journal of Money Laundering Control, 20 (2), С. 203–214. URL: <https://doi.org/10.1108/JMLC-07-2016-0029> (дата звернення: 01.11.2025).

280. Code penal. Version au 26 mars 2025. En vigueur depuis le 01 septembre 1990. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070719/ (дата звернення: 01.11.2025).

281. Codul penal al Republicii Moldova. COD Nr. 985 din 18-04-2002. 14.04.2009 în Monitorul Oficial. Nr. 72-74. art. 195. URL:

https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=147973&lang=ro# (дата звернення: 01.11.2025).

282. Convention drawn up on the basis of Article K.3 (2) (c) of the Treaty on European Union on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union. Official Journal C 195, 25.06.1997 P. 0002 - 0011p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A41997A0625%2801%29> (дата звернення: 01.11.2025).

283. Dornbierer, A. Illicit Enrichment: A Guide to Laws Targeting Unexplained Wealth. Basel: Basel Institute on Governance. 2021. с. 188. URL: <https://learn.baselgovernance.org/mod/resource/view.php?id=2715> (дата звернення: 01.11.2025).

284. Former Mauritanian president jailed for 15 years following appeal. Reuters. URL: <https://www.reuters.com/world/africa/former-mauritanian-president-jailed-15-years-following-appeal-2025-05-15/> (дата звернення: 01.11.2025).

285. Įstatymas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.111555/asr> (дата звернення: 01.11.2025).

286. Jean-Pierre Brun, Jeanne Hauch, Rita Julien, Jeffrey Owens, Yoonhee Hur. Unexplained Wealth Orders: Toward a New Frontier in Asset Recovery. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. StAR. 2023. 123 с. URL: <https://star.worldbank.org/publications/unexplained-wealth-orders-toward-new-frontier-asset-recovery> (дата звернення: 01.11.2025).

287. Muzila L., Morales M., Mathias M., & Berger T. On the take: criminalizing illicit enrichment to fight corruption. The World Bank. 2012. с. 102. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/958781468339641204/pdf/On-the->

take-criminalizing-illicit-enrichment-to-fight-corruption.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

288. Nutarimas Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas dėl Lietuvos Respublikos Baudžiamojo Kodekso 189-1 straipsnio 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai. 2017 m. kovo 15 d. Nr. KT4-N3/2017. URL: <https://lrkt.lt/lt/teismo-aktai/paieska/135/ta1679/content> (дата звернення: 01.11.2025).

289. Curtea constituțională hotărâre Republica Moldova Nr. 6 din 16.04.2015 pentru controlul constituționalității unor prevederi din Codul penal și Codul de procedură penală (confiscarea extinsă și îmbogățirea ilicită) (Sesizarea nr. 60a/2014). Publicat: 15.05.2015 în Monitorul Oficial Nr. 115-123 art. 10 URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=49025&lang=ro (дата звернення: 01.11.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А

Голові Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності С. Іонущасу

Шановний пане Сергію,

у відповідь на Ваш лист від 27 травня 2025 р. надсилаємо зауваження і пропозиції до проектів Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» (реєстр. №13271-1 від 23.05.2025) та Закону «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо підвищення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення» (реєстр. № 13271-2 від 26.05.2025).

Необхідність прийняття законопроектів №13271-1 та №13271-2 обґрунтовується потребою підвищити відповідальність за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, як необхідний крок для забезпечення балансу між ефективною протидією корупції та дотриманням прав громадян, зокрема права на справедливе, пропорційне і передбачуване правозастосування. Водночас вказані законопроекти містять низку техніко-юридичних і змістових недоліків, які у випадку їх ігнорування не зможуть забезпечити ні належної реалізації проголошеної мети, ні безперешкодного застосування відповідних норм на практиці. Це, своєю чергою, може призвести до правової невизначеності, потенційних зловживань та, зрештою, зниження ефективності антикорупційного законодавства.

Так, законопроектами №13271-1 та №13271-2 передбачається внести зміни до абзацу третього примітки ст. 172-6 КУпАП, а саме слова та цифри «від 100 до 500» замінити словами та цифрами «від 150 до 750». Внаслідок цього адміністративна відповідальність за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта

декларування, що має вартість, наставатиме у випадку, якщо такі відомості відрізнятимуться від достовірних на суму від 150 до 750 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. З-поміж іншого метою прийняття законопроектів є оновлення критеріїв кримінальної та адміністративної відповідальності у сфері декларування та незаконного збагачення. І якщо щодо ст.366-2 КК України оновлення критеріїв кримінальної відповідальності супроводжується змінами до санкції ст.366-2 КК України, то щодо ст.172-6 КУпАП – ні. Тобто не мовиться про «підвищення» відповідальності за пов'язане з корупцією адміністративне правопорушення, передбачене ст. 172-6 КУпАП, про що йдеться в назві законопроектів. До того ж, вжиття терміну «підвищення» у цьому разі є некоректним, оскільки із ч. 2 ст. 5 КК України випливає, що кримінальна відповідальність може посилюватись, а не «підвищуватись».

Автори законопроектів пропонують лише збільшити мінімальний та максимальний пороги вартості недостовірних відомостей для настання відповідальності за ст.172-6 КУпАП, однак жодного обґрунтування збільшення порогових значень настання відповідальності за ст.366-2 КК України та ст.172-6 КУпАП не знайти як у текстах законопроектів, так і в супровідних документах до них. Крім цього, фактично відбудеться скасування адміністративної відповідальності за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у разі, якщо такі відомості відрізняються від достовірних на суму до 150 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Пропоновані зміни дискусійні щонайменше в тому аспекті, на основі яких аналітичних даних вважається за необхідне їх внести.

Низка змін стосуються ст.368-5 КК України, якою встановлена відповідальність за незаконне збагачення. Так, диспозицію ст.368-5 КК України пропонується викласти в такій редакції: «1. Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на дві тисячі сімсот п'ятдесят прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи, —...». Такий варіант редакції ч. 1 ст.368-5 КК України викладений в порівняльних таблицях до законопроектів; водночас в самих проектах законів йдеться лише про пропозицію в абз. 1 ч. 1 ст. 368-5 слова «на шість тисяч п'ятсот» замінити словами «на дві тисячі сімсот п'ятдесят», без згадки про заміну «неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» на «прожитковий мінімум для працездатних осіб». Враховуючи, що законодавець повинен дотримуватись правил техніки нормопроєктування, зокрема щодо правил

розроблення законопроектів, така неузгодженість не відповідає вимогам ч. 6 ст. 91 Регламенту Верховної Ради України.

При підрахунку активів, що перевищують законні доходи особи, в ч. 1 ст.368-5 КК України пропонується відійти від терміну «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», а взамін використовувати «прожитковий мінімум для працездатних осіб». Відповідно до ст.7 ЗУ «Про Державний бюджет України на 2025 рік» станом на 1 січня 2025 р. прожитковий мінімум для працездатних осіб складає 3 028 гривень. Отже, 2 750 прожиткових мінімумів для працездатних осіб дорівнює 8 327 000 грн. Нагадаємо, що нині кримінальна відповідальність за ст. 368-5 КК України настає у разі, якщо особа набула активи, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (9 841 000 грн) перевищує її законні доходи. Тобто йдеться про зменшення порогового значення для настання кримінальної відповідальності на 1 514 000 грн без належної аргументації та фахової дискусії.

Якщо за основу буде прийнятий варіант залишити для ч. 1 ст.368-5 КК України «неоподатковуваний мінімум доходів громадян», то відповідно до запропонованої редакції цієї статті кримінально караним буде визнаватись набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, активів, вартість яких більше ніж на 4 163 500 грн перевищує її законні доходи. В такому разі йдеться про більш, ніж удвічі зменшений поріг кримінальної відповідальності за незаконне збагачення порівняно з чинною ст. 368-5 КК України, що не узгоджуватиметься з особливостями позовного провадження у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. У зв'язку з цим запропоноване в проектах законів № 13271-1 та № 13271-2 одночасне підвищення порогу для настання цивільної відповідальності за ст. 290 ЦПК України до 750 прожиткових мінімумів для працездатних осіб (наразі 1 003 500 грн ($500 \times 2\,007$ грн) пропонується 1 505 250 грн ($750 \times 2\,007$ грн)), що спрямовано на звуження сфери застосування вказаного положення, враховуючи зменшення порогу для кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України, не набуло свого обґрунтування. Слід враховувати й те, що цивільна конфіскація вже довела свою ефективність: десятки справ завершено стягненням активів у дохід держави в розумні строки (середня тривалість відповідних судових проваджень, розглянутих ВАКС у 2024 р., становить 66 днів). Тому переведення значного обсягу справ з цивільної у кримінально-правову площину виглядає не лише не до кінця продуманим, а й таким, що може лише ускладнити боротьбу з корупцією.

Також законопроектами №13271-1 та №13271-2 пропонується ч. 3 ст. 51-4 ЗУ «Про запобігання корупції» доповнити новим абзацом, який би обмежував строк здійснення моніторингу способу життя суб'єктів декларування чотирма місяцями з дня прийняття рішення про його здійснення. Запровадження чіткого строку проведення моніторингу способу життя суб'єктів декларування, яке здійснюється НАЗК на рівні чотирьох місяців, виглядає таким, що, навпаки, буде перешкоджати ефективній протидії (виявленню) корупції. Такий моніторинг потребує значних ресурсів для аналізу великого обсягу даних, подання різного роду міжнародних запитів та детального аналізу фінансової звітності. Тому слід би було передбачити, чи може цей строк продовжуватись у виняткових випадках за обґрунтованих підстав і визначити їх перелік. Щонайменше однією з підстав може бути технічна несправність різних інформаційно-комунікаційних і довідкових систем, реєстрів, відкритих баз даних тощо. Ба більше: критично слід оцінити викладену в законопроектах пропозицію обмежити моніторинг способу життя суб'єктів декларування НАЗК виключно за період перебування особи, щодо якої він здійснюється, на посадах зазначених у пункті 1, підпунктах «а», «в»-«г» пункту 2, пункті 4 частини першої статті 3 ЗУ «Про запобігання корупції» беручи до уваги наступне.

Штучне обмеження періоду перевірки, особливо в тих ситуаціях, коли основне «накопичення» майна особи відбулося до призначення її на посаду, фактично нівелює такий важливий інструмент фінансового контролю, як моніторинг способу життя. Це ускладнить перевірку сумнівних активів і створить корупційні ризики, дозволяючи декларантам вказувати відсутні активи для їх подальшої легалізації, на чому вже наголошувало НАЗК. Так, змодельюємо ситуацію, коли особа мала статус уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування протягом 2020 – 2022 рр., потім була звільнена, а у 2024 р. повернулася на державну службу; у випадку затвердження пропонуваніх змін НАЗК не зможе проаналізувати, як і за що особа придбала кошовну автівку у 2023 р., бо вона тоді не займала відповідну посаду. Зазначене руйнує мету моніторингу способу життя, який має виявити розрив між доходами й стилем життя незалежно від того, коли конкретно особа щось придбала. При цьому ефективність кримінально-правової заборони незаконного збагачення теж буде знижена, адже можливість виявлення джерел збагачення різко зменшиться. Тим паче, що відповідно до ч. 1 ст. 51-3 ЗУ «Про запобігання корупції» повна перевірка декларації може проводитися у період здійснення суб'єктом декларування діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого

самоврядування, а також протягом трьох років після припинення такої діяльності. Але автори законопроекту моніторинг способу життя декларанта обмежують лише його строком перебування на відповідній посаді, що аж ніяк не узгоджується із ч. 1 ст. 51-3 ЗУ «Про запобігання корупції».

Щодо строку зберігання відомостей в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, то рекомендовані зміни до ст.59 ЗУ «Про запобігання корупції» в законопроектах №13271-1 та №13271-2 дещо відрізняються. Так, у законопроекті № 13271-1 за основу взято строки, передбачені ст. 39 КУпАП (якщо особу піддано адміністративному стягненню), та строки визначені ст.89 КК України (якщо особу було засуджено за вчинення кримінального правопорушення). Водночас у законопроекті № 13271-2 ст. 59 ЗУ «Про запобігання корупції» пропонується доповнити частиною четвертою, яка б передбачала, що строк зберігання відомостей в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, становить: 1) відомостей про притягнення до цивільно-правової відповідальності фізичної особи за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень – 1 рік; 2) відомостей про накладення адміністративного стягнення на фізичну особу за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення – 1 рік; 3) відомостей про притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень – до погашення або зняття судимості з особи; 4) відомостей про юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення – 5 років.

Варіант рекомендованих змін у законопроекті № 13271-2 враховує чітко визначений строк зберігання відомостей і щодо фізичних осіб, які були притягнуті до цивільно-правової відповідальності за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, а також щодо юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, чого не здійснено в законопроекті №13271-1. Ба більше: у законопроекті № 13271-2 пропонується доповнити ч. 4 ст. 59 ЗУ «Про запобігання корупції» абзацом, де б передбачалось, що після завершення строків, визначених цією частиною, відомості про особу в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, підлягають виключенню. Це важливе уточнення, яке спрямоване на дотримання правил техніки нормопроєктування. Пропозиція обмежити строк зберігання відомостей в Єдиному державному

реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, виглядає доречною, адже нині ключовою особливістю вказаного Реєстру є те, що особа включається до нього довічно, не має значення і факт погашення нею судимості – навіть після цього інформація про особу продовжує залишатись в Реєстрі. Це створює парадоксальну ситуацію, приклад якої вже наводили правники: серійний вбивця після відбуття покарання і спливу певного строку вважається таким, що не має судимості тоді, як секретар сілради, який подав повідомлення про суттєві зміни у майновому стані із запізненням на один день, повинен носити тавро корупціонера довічно.

У пояснювальній записці до законопроекту №13271-1 міститься вказівка на те, що процес заповнення декларацій пропонується автоматизувати за рахунок завантаження персональних відомостей з державних інформаційно-телекомунікаційних систем, реєстрів і банків даних. Проте в самому тексті законопроекту чи супровідних документах відсутня будь-яка норма, яка б регламентувала механізм такого «автоматичного підвантаження». Це спричиняє невідповідність між пояснювальною запискою й проектом закону, а також створює правову невизначеність щодо того, яким чином має працювати передбачений «новий інструмент». Те ж саме стосується пропозиції не притягувати до відповідальності суб'єкта декларування за розбіжності у відомостях, отриманих з офіційних державних джерел, навіть якщо такі дані не відповідають іншим документам, а також пропозиції звільняти від відповідальності особу у разі помилок, спричинених технічними збоями в роботі реєстрів або недоступністю необхідної інформації, якщо такі обставини не залежать від неї. Встановлення презумпції достовірності автоматично перенесених даних, навіть якщо вони не відповідають іншим документам, та звільнення від відповідальності за розбіжності чи технічні збої, може стати лазівкою для уникнення відповідальності. Якщо дані в реєстрах є неповними, застарілими або неточними, то це дозволить декларантам легалізувати недостовірні відомості без наслідків. Тому паралельне внесення пропозицій змін до ЗУ «Про запобігання корупції», які б описували викладену пропозицію більш детально, вочевидь, є обов'язковим.

Крім того, на чому наголошує НАЗК, законопроект №13271-1 містить ризики незаконного збору інформації про третіх осіб у разі реалізації положень про автоматизоване перенесення даних до форми декларації щодо осіб, вказаних членами сім'ї, без попереднього їх підтвердження такого

статусу. Своєю чергою, законопроект №13271-2 в тексті та супровідних документах цю пропозицію вже не містить.

Важливо також наголосити на тому, що запропоновані народними депутатами зміни щодо обмеження механізму моніторингу способу життя суб'єктів декларування суперечать євроінтеграційним зобов'язанням України та рекомендаціям Європейської комісії. Зменшення ефективності антикорупційних інструментів (перевірок декларацій, моніторингу способу життя) та створення лазівок для уникнення відповідальності за корупційні правопорушення можуть негативно вплинути на оцінку прогресу України у виконанні вимог ЄС щодо боротьби з корупцією. На цьому наголошує й НАЗК, вказуючи на ризик невиконання зобов'язань України перед Міжнародним валютним фондом, оскільки Лист про наміри Уряду України та Національного банку України до Міжнародного валютного фонду та Меморандум про економічну і фінансову політику від 21 березня 2025 р. передбачають необхідність максимального розширення розслідування щодо моніторингу способу життя (п. 64).

Таким чином, вважаємо, що законопроекти №13271-1 та №13271-2 потребують істотного доопрацювання або відхилення з метою збереження чинного антикорупційного законодавства України відповідно до європейських та міжнародних стандартів. Будь-які зміни мають бути ретельно обґрунтовані, щоб не створювати лазівок для уникнення відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

Вже під час підготовки зауважень та пропозицій до законопроектів № 13271-1 та №13271-2 їхні картки доповнилися науково-експертними висновками та висновками Головного комітету. Якщо Висновком Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності законопроект № 13271-2 від 26.05.2025 р. рекомендовано відхилити, то №13271-1 рекомендовано прийняти за основу в редакції, запропонованій Комітетом у висновку від 5 червня 2025 р., і в цілому як закон з необхідним техніко-юридичним доопрацюванням. Однак пропонована редакція все ще містить дискусійні і подекуди нелогічні зміни.

Зокрема, у ст. 368-5 КК України в абзаці першому частини першої слова «на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян» рекомендовано замінити словами «на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб». Тобто пропонується визначити мінімальний поріг для настання кримінальної відповідальності за ст.368-5 КК України на рівні 9 084 000 грн (3000×3028), що наближено до 9 841 000 грн (6 500 НМДГ). Схоже, що Комітетом вирішено запропонувати підняти поріг з

2 750 прожиткових мінімумів (як у законопроекті №13271-1) до рівня 3 000 прожиткових мінімумів саме з огляду на мінімальну різницю між чинним порогом у ст. 368-5 КК України та пропонованим. В цій частині зауваження щодо необґрунтованого зниження мінімального порогу для настання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення були певною мірою враховані, оскільки різниця у разі прийняття пропонованих змін складатиме тільки 757 000 грн.

Щодо рекомендації замінити неоподатковуваний мінімум доходів громадян на прожитковий мінімум в диспозиції ст.368-5 КК України, то вона видається виправданою. Як правило, неоподатковуваний мінімум доходів громадян (НМДГ) в статтях КК України використовується для визначення розміру штрафу як виду покарання в санкціях статей або ж розміру неправомірної вигоди, майнової шкоди, тяжких наслідків, великої та особливо великої матеріальної шкоди тощо в примітках статей. Втім, лише в ч. 2–3 ст. 289 (для визначення вартості транспортного засобу) та в ч. 1 ст. 368-5 КК (для визначення активів, які перевищують законні доходи особи) вказівка на неоподатковуваний мінімум доходів громадян здійснюється в диспозиції статті. Водночас прожитковий мінімум у КК України фігурує вкрай рідко: в диспозиціях ч. 1–2 ст.366-2 (для уточнення розміру внесених до декларації завідомо недостовірних відомостей) та ч. 3 ст. 369-2 (для визначення розміру неправомірної вигоди) цього Кодексу.

Згідно з п. 5 підрозділу 1 розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України, якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень, що і відбувається в санкціях статей КК України для визначення розміру штрафів як виду покарання. Згідно з цією ж нормою, для цілей кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги (ПСП). ПСП, своєю чергою, дорівнює 50 відсоткам розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб (у розрахунку на місяць), встановленого законом на 1 січня звітного податкового року. Якщо прожитковий мінімум для працездатних осіб на 1 січня поточного року становить 3 028 грн, то 1 НМДГ для кваліфікації злочинів дорівнює $3\,028 \text{ грн} / 2 = 1\,514 \text{ грн}$. Саме ця сума застосовується для визначення порогових значень у статтях КК України (наприклад, для ч. 1 ст.368-5 КК України). Таким чином, НМДГ, що визначає вартісні пороги для кваліфікації правопорушень, безпосередньо залежить від прожиткового

мінімуму, який, своєю чергою, є основою для мінімальної заробітної плати, пенсії та інших соціальних виплат.

Водночас позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 290 ЦПК України, може бути пред'явлений щодо активів, які у п'ятсот і більше разів перевищують розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (тобто на 1 003 500 грн). Отже, в ст. 290 ЦПК України, з якою ст. 368-5 КК України нерозривно пов'язана, для підрахунку розміру набутих активів береться саме прожитковий мінімум, і доцільно було б узгодити вказані норми між собою. Тим не менше, за ст. 290 ЦПК України необґрунтовані активи визначаються за сталим (фіксованим) критерієм прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності ЗУ від 31.10.2019 тоді, як для застосування ст. 368-5 КК України прожитковий мінімум буде обчислюватись в тому розмірі, який буде визначений на момент вчинення кримінального правопорушення.

З огляду на це, рекомендація замінити НМДГ на прожитковий мінімум у диспозиції ст. 368-5 КК України, хоч і покращить системність законодавства, та сприятиме гармонізації ст.368-5 КК України як з іншими кримінально-правовими нормами, так і з ст.290 ЦПК України, не внесе фундаментальних змін у процес визначення порогів кримінальної відповідальності.

Також Висновком Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності рекомендовано примітку ст.368-5 КК України після слів та цифри «зазначені у пункті 1» доповнити словами та цифрою «та у підпункті «г» пункту 2». Та ж сама зміна стосується пункту 3 частини восьмої ст.290 ЦПК України, яку рекомендовано доповнити після слів та цифри «зазначені у пункті 1» словами та цифрою «та у підпункті «г» пункту 2». Запропоноване доповнення п. 1 примітки ст.368-5 КК України виглядає некоректним беручи до уваги наступне.

Відповідно до підпункту «г» пункту 2 частини першої статті 3 ЗУ «Про запобігання корупції» голови та члени експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи, а також голови, їх заступники, члени та секретарі позаштатних постійно діючих військово-лікарських і лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у пункті 1 частини першої цієї статті, є особами, які для цілей цього Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Формулювання вказаних змін здійснене з недотриманням вимог до змісту нормативно-правового акта, визначених у ст.34 ЗУ «Про правотворчу діяльність», та вимог цього Закону щодо мови та стилю нормативно-правового акта. Схоже, що Комітет як орієнтир взяв некоректне визначення термінопоняття «особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», яке міститься у примітці ст. 369-2 КК України, в якій, як і в пропонованій редакції пункту 1 примітки ст. 368-5 КК, має місце некоректне визначення суб'єкта цих злочинів: у диспозиціях цих статей такими називаються особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, виключний перелік яких міститься у пункті 1 ч. 1 ст.3 ЗУ «Про запобігання корупції». Отже, формально суб'єктами цих злочинів можуть бути виключно особи, перелік яких міститься у пункті 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», і, формально ними не можуть визнаватись прирівняні до них особи, перелік яких міститься у пункті 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», хоча на них, як і на осіб, перелік яких міститься у пункті 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», поширюються обов'язки, обмеження, заборони й відповідальність, визначені ЗУ «Про запобігання корупції». При цьому всі категорії і види осіб, перелік яких міститься у ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», можуть бути суб'єктами корупційних і пов'язаних з корупцією правопорушень, зокрема адміністративних і кримінальних правопорушень. Суб'єктами кримінальної відповідальності за корупційні або пов'язані з корупцією кримінальні правопорушення можуть бути згідно зі ст. 65-1 ЗУ «Про запобігання корупції» всі особи, зазначені у ч. 1 ст. 3 цього Закону, сказане стосується і незаконного збагачення.

У постанові від 3 червня 2020 р. (провадження №51-302 км 20) Верховний Суд колегією суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду щодо примітки ст. 369-2 КК України зазначив наступне: «обов'язкові ознаки складу злочину визначаються не в примітці до статті КК, а в її диспозиції, тоді як примітка має підпорядковану (допоміжну) роль при з'ясуванні змісту окремих понять, які вживаються в диспозиції». Бланкетний тип приміток не повинен нести нормативну роль, навпаки, він має лише відсилати до змісту іншого нормативно-правового акта (в цьому випадку до положень ЗУ «Про запобігання корупції»), виконувати технічну (інформативну) роль. В інакшому разі, коли примітка статті виконує нормативну роль нарівні із диспозицією, говорити про належний рівень законодавчої техніки не видається за можливе. Іноді законодавець, формулюючи примітку, використовує конструкцію «для цілей цієї статті»,

коли уточнює в ній відповідного суб'єкта (пункти 1–3 примітки ст. 31-1, пункт 3 примітки ст. 201, пункт 2 примітки ст. 364 КК України), але в жодному з цих випадків не здійснюється відсилання до положень іншого нормативно-правового акта. Менше з тим, примітки статей 368-5, 369-2 КК України стосуються лише і тільки цих самих статей поодиночі.

Враховуючи те, що примітка статті за своїм призначенням не повинна визначати ознаки кримінального правопорушення інакше, ніж це зроблено у диспозиції самої статті, редакція змін повинна відповідати правилам законодавчої техніки, оскільки примітка має спрощувати застосування тієї норми, до якої вона належить, і аж ніяк не ускладнювати. Саме завдяки примітці законодавець намагається виключити випадки, коли правозастосувач може неправильно інтерпретувати його волю. Ознаки складу кримінального правопорушення слід визначати безпосередньо у диспозиції статті Особливої частини КК, винятки повинні становити, зокрема, ті випадки, коли певні дефініції, або ж конструкції є занадто об'ємними, що і спостерігається в примітці ст. 368-5 КК України.

Якщо законодавець вирішить криміналізувати незаконне збагачення осіб, зазначених у підпункту «г» пункту 2 частини 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» у спосіб внесення змін до ст. 368-5 КК, це можна зробити або шляхом зазначення осіб, визначених у підпункті «г» пункту 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» безпосередньо у диспозиції ч. 1 ст. 368-5 КК, або доповнення КК України новою статтею, в якій необхідно передбачити відповідальність за незаконне збагачення осіб, зазначених у підпункті «г» пункту 2 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції». Щодо першого варіанту, то диспозицію ст. 368-5 КК України можна було б викласти в такій редакції:

«1. Набуття особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, або головами, членами експертних команд з оцінювання повсякденного функціонування особи, а також головами, їх заступниками, членами, секретарями позаштатних постійно діючих військово-лікарських або лікарсько-льотних комісій, які при цьому не є особами, зазначеними у пункті 1 частини першої статті 3 ЗУ «Про запобігання корупції», – карається ...». При цьому текст примітки ст. 368-5 КК редакційно необхідно привести у відповідність до тексту запропонованої диспозиції ч. 1 цієї статті КК України. Аналогічні зауваження змістовно стосуються й змін до пункту 3 ч. 8 ст. 290 ЦПК України.

Висновок підготовлений д.ю.н., проф., професором кафедри кримінально правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Дудоровим Олександром та аспірантом кафедри кримінально правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Грабом Андрієм.

В.о. завідувача
кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права

Олександр ДУДОРОВ

<i>Вид активу</i>	<i>Законодавче визначення, теоретичні підходи та авторська аргументація</i>
Грошові кошти (у тому числі готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах)	У національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», затвердженому наказом Міністерства фінансів України від 07.02.2013 р., грошові кошти (гроші) визначаються, як «готівка, кошти на рахунках у банках та депозити до запитання» [207]. Майже аналогічне визначення закріплене Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку в державному секторі 101 «Подання фінансової звітності» (Форми №1-дс, 2-дс, 3-дс, 4-дс), затвердженому Наказом Міністерства фінансів України від 24.12.2010 р., у якому грошові кошти визначені, як «готівка, кошти на рахунках в органах Державного казначейства України, у банках та депозити до запитання» [161]. Дещо інакше грошові кошти визначаються у ст. 3 ЗУ «Про платіжні послуги» від 30.06.2021 р., згідно з якою грошові кошти існують у готівковій (формі грошових знаків) та безготівковій (формі записів на рахунках) формах. Щодо готівкової форми встановлено, що грошові знаки випускаються у формі банкнот і монет, які мають зазначену на них номінальну вартість. Електронні гроші та цифрові гроші існують лише в безготівковій формі [212]. Отже, згідно із законодавчими визначеннями, гроші, як предмет незаконного збагачення, можуть існувати у формі готівки (банкноти й монети) та у безготівковій формі, яка охоплює рахунки в банках, депозити, електронні й цифрові гроші. Для порівняння, у науковій літературі наявна низка підходів щодо того, які саме елементи охоплюються поняттям «грошові кошти». Зокрема, Л. В. Івченко, проаналізувавши праці різних вчених-економістів, прийшла до висновку, що такими елементами, як правило, визнаються готівка, кошти на рахунках в банку, депозити до запитання [93, с. 799]. Тобто, в економічній науці розуміння грошових коштів у цілому співставне із тією концепцією, яка закріплена у нормативних актах вітчизняного законодавства, та які були проаналізовані нами вище. На противагу такому підходу, бачення деяких вчених-правовиків щодо сутності грошових коштів відрізняється. Так, О. В. Кришевич та Б. Г. Безгинський,

	проаналізувавши підходи до визначення поняття «грошові кошти», зазначають, що підґрунтям для визначення предмета к. пр. під час кваліфікації діяння особи має бути юридичне (законодавче) визначення [134, с. 249]. Тому Б. Г. Безгинський на основі аналізу положень чинного законодавства, а також з урахуванням позиції О. С. Бондаренко [9], прийшов до висновку, що грошові кошти можуть виступати у складі неправомірної вигоди, відтак, ними є паперові гроші, монети, електронні гроші, кредитні гроші та валютні цінності [6, с. 77]. Погодимося з авторами у тому, що кредитні гроші та валютні цінності також доцільно розглядати, як грошові кошти. Зокрема, О. Ю. Носов відзначає, що кредитні гроші є визначальною складовою грошової маси, і зокрема відносить до кредитних грошей векселі (цінні папери, які посвідчують безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя [215]), чеки (паперові розрахункові документи установленої форми, що містять нічим не обумовлене письмове розпорядження чекодавця платнику про сплату чекодержателю зазначеної в ньому суми коштів протягом установленого строку [208]) тощо [164, с. 203–205]. Валютні цінності варто виокремити окремо з огляду на те, що відповідно до ст. 1 ЗУ «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. [196], до валютних цінностей належать не лише національна та іноземна валюта, але й банківські метали (золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів [204]). Вважаємо підхід, запропонований О. С. Бондаренко та підтриманий Б. Г. Безгинським таким, що вдало розкриває сутність поняття «грошові кошти» для досягнення цілей нашого дослідження.
Інше майно, майнові права	Майном, згідно із ч. 1 ст. 190 ЦК України, є окрема річ, сукупність речей, а також майнові права, водночас майнові права є неспоживною річчю. Майнові права визнаються речовими правами (ч. 2 ст. 190) [263]. «Активи», як правова категорія, містять в собі й поняття «майно», проте поняття «активи» за своїм змістом є ширшим, тобто повністю охоплює поняття «майно», але не обмежується таким. До того ж термін «майно» поширюється на всі «безумовні права», які може довести особа, включаючи, зокрема, активи, що пов'язані з приватним правом (такі як пайові внески чи фінансові претензії, в основі яких лежить контракт

	або делікт), а також окремі економічні й соціальні виплати, які пов'язані з публічним правом [225]. Майнові права у п. 3 примітки ст. 368-5 КК України виділено як окремий актив, за незаконне набуття якого винна особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності. Так, «річ» згідно із Великим тлумачним словником сучасної української мови має велику кількість значень, серед яких для цілей нашого дослідження виокремимо її визначення, як «будь-якого предмета взагалі» [14, с. 1228]. Тобто, річ – це будь-який предмет, який, у нашому випадку, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, незаконно набула у власність. Майновим правом на річ, відповідно до абз. 3 ч. 2 ст. 3 ЗУ «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12.07.2001 р., є будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі: а) права, які є складовими частинами права власності (право володіння, розпорядження, користування); б) спеціальне майнове право на об'єкт незавершеного будівництва чи на майбутній об'єкт нерухомості; в) інші специфічні права (право на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо); г) право вимоги [211]. Отже, під незаконним збагаченням розуміється не лише набуття права власності на певну річ, але й набуття інших прав на неї, чітко визначених у п. 2 примітки ст. 368-5 КК України.
Нематеріальні активи, у тому числі криптовалюти	У п. 1 розділу II Національного положення (стандарту) бухгалтерського обліку в державному секторі 122 «Нематеріальні активи», затвердженого Наказом Міністерства фінансів України від 12.10.2010 р., «нематеріальний актив визнається активом, якщо його можна ідентифікувати (може бути виділений чи відокремлений від інших активів) ... та/або якщо він має потенціал корисності і його вартість може бути достовірно визначена. Вже у п. 2 цього розділу, визначено перелік нематеріальних активів для цілей бухгалтерського обліку, і до них віднесено: авторське та суміжні з ним права; права користування природними ресурсами; права на знаки для товарів і послуг; права користування майном; права на об'єкти промислової власності; інші нематеріальні активи [162]. Тобто цей перелік нематеріальних активів не є вичерпним. Крім того, законодавець у п. 3 примітки ст. 368-5 КК України серед нематеріальних активів окремо виділив

криптовалюти.

Сьогодні відсутня єдина позиція щодо визначення терміну «криптовалюта» та її сутності. Питання чи є криптовалюта одним із видів нематеріальних активів, чи категорією електронних грошей, дотепер залишається актуальним [6, с. 82]. Аналіз праці дослідників криптовалют засвідчив, що криптовалюту вважають категорією електронних грошей. Так, Я. В. Белінська та О. І. Дікарев, узагальнивши підходи різних авторів до визначення криптовалют, дійшли висновку, що нею є універсальний світовий засіб платежу, обігу та інвестування, що існує у вигляді програмного коду з високим ступенем захищеності та характеризується вільним ринковим курсом [7, с. 23]. Водночас підхід щодо неприпустимості ототожнення криптовалют із грошовими коштами також має право на існування, з огляду на позицію вітчизняного законодавця.

У п. 3 примітки ст. 368-5 КК України криптовалюти віднесено до нематеріальних активів. Загалом проблема визначення правової природи криптовалют поступово вирішується завдяки прийняттю ЗУ «Про віртуальні активи» від 17.02.2022 р. Хоча цей нормативно-правовий акт станом на жовтень 2025 р. все ще не набув чинності, його зміст дозволяє нам зробити певні висновки щодо того, яким чином тлумачиться правова природа криптовалют вітчизняним законодавцем. Цим Законом у цивільний обіг вводиться термін «віртуальний актив», який очевидно й охоплює в собі те, що наразі називають «криптовалютами». Віртуальний актив визначається у п. 1 ч. 1 ст. 1 згаданого закону, як нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі. Також зазначається, що віртуальний актив може посвідчувати майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав [197].

Тобто криптовалюту дійсно доцільно розглядати, як нематеріальний актив, оскільки вона: а) має вартість, яку можна вірогідно визначити; б) може посвідчувати право вимоги, що дає змогу використовувати економічні привілеї криптовалюти; в) із цього слідує, що особа, яка користується криптовалютами, має можливості щодо використання корисних властивостей криптовалют та щодо отримання економічних вигод. Тому погодимось із тим, що з погляду чинного законодавства, як кримінального, так і законодавства про віртуальні активи, криптовалюту можна розглядати як різновид нематеріальних активів. Також

	позитивно відзначимо увагу законодавця до цього питання в умовах, коли популярність криптовалют зростає, а процеси, пов'язані з їх обігом, містять високі корупційні ризики. Підтвердження тому періодичні обвинувальні акти, які скеровуються до суду, у вчиненні тих кримінальних правопорушень, що, скоріш за все, є предикатними до незаконного збагачення, але залишаються невиявленими. Так, яскравим прикладом є справа про надання неправомірної вигоди правоохоронцю у криптовалюті USDT (в еквіваленті 355 тис. дол. США), який обвинувачується за ч. 4 ст. 368 КК України [257]. На додаток, українські посадовці все частіше згадують у своїх деклараціях криптовалюту. Якщо за 2021 р. чиновники подали 960 декларацій з криптовалютою, за 2022 р. – 1 481, за 2023 р. – 1 917, то за 2024 р. – вже 2 113 [151].
Обсяг зменшення фінансових зобов'язань	Зі змісту абз. 1 п. 9 ч. 1 ст. 46 ЗУ від 14.10.2014 р. випливає, що у розумінні антикорупційного законодавства фінансовими зобов'язаннями є: а) отримані кредити; б) позики; в) зобов'язання за договорами лізингу; г) розмір сплачених коштів у рахунок основної суми позики (кредиту) та процентів за позику (кредитом); д) залишок позики (кредиту) станом на кінець звітного періоду; е) зобов'язання за договорами страхування; ж) зобов'язання за договорами недержавного пенсійного забезпечення [206]. Обсяг зменшення фінансових зобов'язань, відповідно, означає, що з особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, повністю або частково знімається обов'язок щодо погашення одного з вищеперерахованих фінансових зобов'язань. Наприклад, незаконне збагачення може проявлятися в раптовому погашенні особою отриманого кредиту за рахунок тих коштів, які перевищують її законні доходи. Відповідно, в такому разі з неї буде знято обов'язок виплачувати взятий кредит.
Роботи та послуги	Робота визначається в п. 21 ч. 1 ст. 1 ЗУ «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р., як діяльність виконавця, результатом якої є виготовлення товару або зміна його властивостей за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб, а послуга вже у п. 17 – як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб [209]. Також послуги визначають як «вид суспільного блага, за допомогою якого задовольняються потреби шляхом

вчинення суб'єктом дій (здійснення діяльності), у корисних властивостях яких і полягає інтерес особи» [12, с. 17]. Та, як вдало відзначає Л. П. Сванадзе, при визначенні та доведенні предмету незаконного збагачення, поняття «послуги» слід розглядати як діяльність, яка не спрямована на створення нових речей або покращення існуючих, а має на меті надання певного блага, здатного задовольнити конкретні потреби та володіє споживчою цінністю [235, с. 46].

Як можемо переконатись, роботи та послуги є спорідненими поняттями. Обидва передбачають вчинення певної діяльності, спрямованої на задоволення особистих потреб замовника. Різниця полягає лише в тому, що внаслідок здійснення робіт, споживач отримує певний товар, а результатом наданих послуг є одержання іншого матеріального чи нематеріального блага. Тому законодавець цілком доречно відніс роботи та послуги до переліку активів, що можуть бути предметом незаконного збагачення.

Додаток В

Граб Андрій Володимирович,
м. Київ, вул. Юлії Здановської 73-Г
andrew228855@gmail.com
380997041535

Пропозиція (зауваження)

Добрий день. Вважаю за потрібне висловити зауваження щодо відсутності інформації в Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (Реєстр порушників), яка стосується осіб, які вчинили незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України). Суть мого звернення полягає в наступному.

Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (Реєстр порушників) – це портал, де міститься інформація про всіх фізичних та юридичних осіб, які вчинили корупційні правопорушення. НАЗК адмініструє цей реєстр з лютого 2019 року.

Як відомо, рішенням Конституційного Суду України від 26.02.2019 р. № 1-р/2019 у справі № 1-135/2018 за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 КК України, остання була визнана такою, що не відповідає Конституції України. Вже згодом, Законом України від 31.10.2019 р. № 263-IX КК України було доповнено ст. 368-5, внаслідок чого кримінальна відповідальність за незаконне збагачення була відновлена.

Згідно із приміткою ст. 45 КК України, корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу. Ст. 368-5 КК України входить до цього вичерпного переліку, та є корупційним кримінальним правопорушенням.

З огляду на це, бажаючи віднайти інформацію з Реєстру порушників щодо осіб, які вчинили незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України), я з'ясував, що вона відсутня. Різні розділи веб-сайту (<https://corruptinfo.nazk.gov.ua/>) серед перерахованих статей КК України не містять ст. 368-5 КК України (скріншоти додаю в додатках до звернення),

проте містять ст. 368-2 КК України, яка була не просто визнана неконституційною близько шести років тому, але й виключена з КК України на підставі Закону № 3233-IX від 13.07.2023 р..

Питання є актуальним, оскільки в Єдиному державному реєстрі судових рішень є Вирок Вищого антикорупційного суду від 29 травня 2024 р. у справі № 991/3773/24 (Провадження 1-кп/991/45/24), яким ОСОБА_7 визнана винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 368-5 КК України (<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119385381>). Наявність засудженої особи за вказаною статтею підтверджується Звітом «Про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності, та види покарань» за 2024 рік. Форма № 1-ПП ВАКС (річна). Затверджена Наказом Вищого антикорупційного суду від 06.11.2023 № 27-а зі змінами, внесеними наказами ВАКС від 04.09.2023 № 18-а, від 06.11.2023 № 27-а. З моменту винесення обвинувального вироку минуло більше року.

Таким чином, вважаю, що Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення не в повній мірі відображає інформацію про всіх фізичних та юридичних осіб, які вчинили корупційні правопорушення.

Враховуючи вищесказане, прошу відреагувати на це зауваження, та вжити необхідних заходів задля того, щоб Реєстр порушників дійсно містив інформацію про всіх фізичних та юридичних осіб, які вчинили корупційні правопорушення, а не тільки проголошував це.

22 травня 2025 р.

Граб А.В.

Додаток Г

**НАЦІОНАЛЬНЕ АГЕНТСТВО
З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ
УПРАВЛІННЯ ПРОВЕДЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕРЕВІРОК ТА
КОНТРОЛЮ ЗА СВОЄЧАСНІСТЮ ПОДАННЯ ДЕКЛАРАЦІЙ**

бульв. Миколи Міхновського, 28, м. Київ, 01103, тел. (044) 200 08 27,
тел. контакт-центру (044) 200 06 94, тел. повідомлень про корупцію (044) 200 06 91,
офіційний вебсайт: nazk.gov.ua, e-mail: info@nazk.gov.ua, код ЄДРПОУ 40381452

На № _____ від _____

Андрію ГРАБУ
andrew228855@gmail.com

Національне агентство в межах компетенції розглянуло Ваші пропозиції від 22.05.2025 щодо необхідності вжиття заходів з метою відображення у Єдиному державному реєстрі осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення (далі – Реєстр) інформації про осіб, яких притягнуто до кримінальної відповідальності, за вчинення кримінального правопорушення передбаченого ст. 368-5 Кримінального кодексу України (далі – КК України). Відповідно до ч. 1 ст. 59 Закону України «Про запобігання корупції» (далі – Закон) до Реєстру вносяться відомості про осіб, яких *притягнуто до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної або цивільно-правової відповідальності* за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень.

Підставою для внесення Реєстратором відомостей про особу, яку притягнуто до відповідальності за вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення, є, зокрема *електронна копія рішення суду, яке набрало законної сили*, з Єдиного державного реєстру судових рішень (пп. 1 п. 2 розд. II Положення про Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, затвердженого рішенням Національного агентства від 09.02.2018 № 166).

Порядком надсилання електронних копій рішень суду щодо осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, та щодо юридичних осіб, до яких застосовано заходи кримінально-правового характеру у зв'язку з вчиненням корупційного правопорушення, затвердженим наказом Державної судової адміністрації України (далі - ДСА), Національного агентства від 06.09.2022 № 305/206/22, визначено процедуру надсилання електронних копій судових рішень, які набрали законної сили з Єдиного державного реєстру судових рішень до Реєстру.

Порядок електронної інформаційної взаємодії між ДСА та Національним агентством з метою забезпечення формування та ведення Реєстру визначений договором № 11 про інформаційну взаємодію від 11 жовтня 2024 року № 11.

Національне агентство з питань запобігання корупції
№49-06/54546-25 від 23.06.2025
Підписувач Шульга Олександр Геннадійович
Сертифікат 3FAA9288358EC00304000000278228000F21D200
Дата підписання 23.06.2025

Відповідно до вищевказаного договору та порядку надсилення електронних копій рішень суду забезпечено отримання рішень судів щодо притягнення осіб, до кримінальної відповідальності за ст. 368-5 КК України.

Запис на підставі вироку Вищого антикорупційного суду від 29.05.2024 у справі № 991/3773/24 був внесений 27.11.2024 до Реєстру. Інформацію про цей запис можна знайти в публічній частині Реєстру за критеріями пошуку «Прізвище», «Ім'я», «По батькові».

Інформація викладена у Вашому листі була взята до уваги. В подальшому будуть вжиті заходи щодо доопрацювання публічної частини Реєстру, зокрема критерію пошуку «Номер статті по якій винесено судові рішення».

**Керівник Управління проведення
спеціальних перевірок та контролю
за своєчасністю подання декларацій**

Олександр ШУЛЬГА

ПРОЄКТ ЗАКОНУ УКРАЇНИ

«Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання корупції» щодо вдосконалення відповідальності за незаконне збагачення»

І. У Кримінальному кодексі України:

частину першу статті 55 пропонується доповнити абзацом шостим такого змісту:

«Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове покарання за вчинення корупційного кримінального правопорушення призначається на строк до п'яти років»;

статтю 368-5 викласти у такій редакції:

«1. Умисне набуття особою активів, вартість яких більше ніж на три тисячі прожиткових мінімумів для працездатних осіб перевищує її законні доходи, -

карається позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років, з конфіскацією майна або без такої.

Примітка. 1. Суб'єктом злочину у цій статті є особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та прирівняні до них особи, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року відповідно до пункту 1, підпунктів «а», «г» пункту 2 частини першої статті 3 цього Закону, а також ці особи, які звільнилися або в інший спосіб припинили діяльність, пов'язану із виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, упродовж трьох років після звільнення або припинення такої діяльності.

2. Під набуттям активів слід розуміти набуття їх суб'єктом злочину у власність, а також набуття активів у власність іншою фізичною або юридичною особою, якщо таке набуття було здійснено за дорученням суб'єкта злочину, або що суб'єкт злочину може прямо чи опосередковано вчиняти щодо таких активів дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними.

3. Під активами слід розуміти грошові кошти (зокрема готівкові кошти, кошти, що перебувають на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах), інше майно, майнові права, нематеріальні активи, зокрема криптовалюти, обсяг зменшення фінансових зобов'язань, а також роботи чи послуги, надані суб'єкту злочину.

4. Під законними доходами особи слід розуміти доходи, правомірно отримані особою із законних джерел, зокрема визначених пунктами 7 і 8 частини першої статті 46 Закону України «Про запобігання корупції».»;

пункт п'ятий примітки статті 368-5 виключити;

вказівку на ст. 368-5 в абзаці першому пункту першого примітки ст. 364 та в пунктах два, три примітки ст. 368 виключити.

II. У Цивільному кодексі України:

частину п'яту статті 258 викласти у такій редакції:

«Позовна давність у п'ять років застосовується за вимогами про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави».

III. У Законі України «Про запобігання корупції»:

абзац другий частини другої статті 45 викласти у такій редакції:

«Особи, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування або іншу діяльність, зазначену у підпунктах «а», «в» – «г» пункту 2 частини першої статті 3, зобов'язані до 1 квітня кожного з наступних трьох років після року припинення діяльності

подати в установленому частиною першою цієї статті порядку декларацію особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за минулий рік».

IV. У Цивільному процесуальному кодексі України:

абзац перший частини другої статті 290 викласти у такій редакції:

«активів, набутих після дня набрання чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів», якщо різниця між їх вартістю і законними доходами особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, у сімсот п'ятдесят і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день набрання чинності зазначеним Законом;»;

частину шосту статті 290 викласти у такій редакції:

«При визначенні різниці між вартістю набутих активів і законними доходами відповідно до частини другої цієї статті не враховуються активи, враховані у рішенні про закриття кримінального провадження за статтею 368-5 Кримінального кодексу України, крім випадків його закриття на підставі пунктів 3, 4, 5, 8, 10 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України, або у вирoku суду за зазначеною статтею Кримінального кодексу України, які набрали законної сили»;

пункт третій частини восьмої статті 290 викласти у такій редакції:

«3) особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені у пункті 1 та у підпунктах «а», «г» пункту 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції»;».